

TVE Tussen Vecht en Eem

Plaatsen van herinnering

Themanummer

Colofon

De Stichting Tussen Vecht en Eem (TVE) is een samenwerkingsverband van meer dan 40 lokale en regionale organisaties op historisch en aanverwant gebied. De Stichting bevordert en verbreidt de kennis op historisch gebied betreffende de streek. Voorts ijvert zij voor het behoud van cultuurhistorische en karakteristieke waarden. Donateurs van TVE ontvangen het tijdschrift gratis.

Website www.tussenvechteneem.nl

Donatie/Abonnement en ANBI

De minimumdonatie bedraagt € 19,50 per jaar. Aanmelding als donateur kan het hele jaar door plaatsvinden. Het bedrag wijzigt niet, maar u ontvangt de al verschenen nummers in dat jaar. U kunt zich aanmelden via de website, onder gelijktijdige overmaking van uw donatie op bankrekening NL 95 INGB 0003 8920 84, t.n.v. Stichting Tussen Vecht en Eem, Naarden, onder vermelding van 'Nieuwe donateur'. De Stichting Tussen Vecht en Eem is door de Belastingdienst aangemerkt als een culturele ANBI.

Bestuur

e-mail: secretariaat@tussenvechteneem.nl

Voorzitter: J.L. (Jan) Vollers, Van der Helstlaan 2, 1412 HK Naarden – tel. 035-6948846
voorzitter@tussenvechteneem.nl

Secretaris: J.W. (Jan) Siebenga, Julianalaan 10, 1412 GS Naarden – tel. 035-6944956
secretaris@tussenvechteneem.nl

Penningmeester: C.(Corné) Zandbergen, Waldenlaan 46, 1406 TX Bussum, tel. 035-6949763
penningmeester@tussenvechteneem.nl

Lid: J.J.L. (Joris) Cammelbeeck, Naarden, tel. 035-6839318

Lid: H.M. (Hetty) Laverman, Naarden, tel. 06-23618314

Lid: A. (Anne) Schley, 's Graveland, tel. 06-40865090

Deelnemersraad

Gooi e.o. - AWN *Naerdincklant* Archeologie tussen Eem en Vechtstreek, Stichting Stad en Lande van Gooiland, Stichting Omgevingseducatie Gooi, Vecht- en Eemstreek; **Baarn** – Historische kring *Baerne*; **Blaricum** – Historische kring Blaricum; **Gooise Meren** – Historische kring Bussum, Historische kring Stad Muiden; **Hilversum** – Hilversumse Historische Kring *Albertus Perk*, Stichting *Hilversum, Pas-Op!*; **Huizen** – Historische kring Huizen, Stichting Huizer Museum; **Laren**: Geologisch Museum Hofland, Historische kring Laren; **Muiderberg**: Stichting Monumentaal & Historisch Muiderberg; **Weesp** – Historische kring Weesp; **Wijdmeren** – Historische kring Ankeveen, 's-Graveland, Kortenhoef, Historische kring Loosdrecht, Historische kring Nederhorst den Berg, Kasteel Museum Sypesteyn.

Nog ca. 18 andere historische organisaties zijn op een andere wijze verbonden aan TVE

Gooi e.o. – Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen, Landschap Erfgoed Utrecht, Nederlandse Genealogische Vereniging, afdeling Gooiland, Stichting Geopark Gooi en Vecht, Streekarchief Gooi en Vechtstreek, Vereniging Vrienden van het Gooi; **Blaricum**: Stichting Couleur locale Blaricum; **Eemnes**: Historische kring Eemnes; **Gooise Meren**: Stichting De Vesting, Stichting tot behoud Oude Begraafplaats Naarden, Vereniging Vestingstad Naarden, Comenius Museum; **Hilversum**: Stichting *De Hof*; **Huizen**: Vrienden van het Oude Dorp Huizen; **Laren**: Singer Laren; **Loenen**: Historische kring Loenen; **Soest**: Historische vereniging Soest/Soesterberg; **Weesp**: Museum Weesp.

Het tijdschrift *Tussen Vecht en Eem* is een uitgave van TVE en verschijnt viermaal per jaar.

Redactie tijdschrift 'Tussen Vecht en Eem'

J.J.L. (Joris) Cammelbeeck, Naarden (hoofdredacteur)

F.J. (Frits) Booy, Baarn (eindredacteur)

C.F. (Claudette) Baar-de Weerd, Nederhorst den Berg

S. (Sander) Koopman, Hilversum (redacteur archeologie)

Voor themanummers e.d. kan de redactie uitgebreid worden met tijdelijke gastredacteurs.

Redactieadres Juliana van Stolberglaan 32, 1412 BH, Naarden, tel. 035-6839318,
redactie@tussenvechteneem.nl

Technisch (vormgeving/opmaak) wordt de redactie ondersteund door
Anneke van de Koppel, Nieuw-Loosdrecht

Druk Drukkerij J. Bout & Zonen, Huizen NH

Voor vragen over bezorging en nabestelling kunt u terecht bij penningmeester@tussenvechteneem.nl

Tussen Vecht en Eem

Tijdschrift voor regionale geschiedenis

Groep onbekende personen bij de op de hei bij de Aardjesberg gevonden kei, met een ketting eromheen, kort voor het transport naar Hilversum, begin augustus 1921 (bron Glasnegatieven gemeente Hilversum collectie Interne Zaken, Streekarchief Gooi en Vechtstreek, bestandsnummer SAGVo32.8 itemnummer 15501).

Redactioneel

Met de herdenking van de burgermoord en brandstichting in Naarden (1572) eind dit jaar en de gevolgen in onze regio van het Rampjaar (1672-1673) in 2023 in het vooruitzicht besloten het bestuur van TVE en de redactie een eerder behandeld thema weer eens op te poetsen: plaatsen van herinnering. Zoals TVE-voorzitter Jan Vollers in zijn inleidende artikel *Herdenken en herinneren* in dit themanummer laat zien, verandert het perspectief waarmee wij naar het verleden kijken en wisselt het waarden in de loop van de tijd. Met als bijverschijnsel, je zou het ook bijvangst kunnen noemen, groeiende belangstelling voor onze interessante en bewogen vaderlandse geschiedenis. Ook voor de minder fraaie, verdrongen kanten ervan en de gevolgen voor het heden.

Op te poetsen, omdat in 2012 door TVE een boekje werd uitgegeven met de titel *De dood van een erfgooiër. Honderd plaatsen van herinnering tussen Vecht & Eem*. Toen was de reden een selectie van korte artikelen over de 'grote' en 'kleine' geschiedenis, die eerder waren gepubliceerd in de rubriek *Lieu de mémoire*, te bewaren voor de vergetelheid. Ook korte stukjes die door vijf lokale historici tussen 2006-2007 werden schreven in de rubriek 'Tussen Vecht en Eem' in het weekblad *Het Gooise Leven*, werden in het boekje opgenomen. Het leverde een boeiende staalkaart op van het leven, lang en kort geleden, tussen Gooi en Vecht.

Uitgaande van die formule en met de herdenkingen van 1572 en 1672 in het vooruitzicht leek het de moeite waard deze keer wat uitvoeriger aandacht te besteden aan personen, monumenten, gebouwen en gebeurtenissen in ons gebied die het verdienen herinnerd te worden. Net als de inhoud van *De dood van een erfgooiër* is die van dit themanummer nogal willekeurig. Auteurs moesten bereid en in staat zijn een bijdrage te leveren en daarvan het belang of het plezier inzien. Hun bijdragen illustreren alle op hun manier wat waard is herdacht en/of herinnerd te worden. En zij vormen zo een reeks stevige pijlers onder het artikel van Jan Vollers.

Wij wensen u veel kijk- en leesplezier.

Joris Cammelbeeck

Voor de **inhoudsopgave** zie de achterzijde van de omslag.

Afbeelding omslag:

Paleis 'Soestdijk' met de aangebouwde vleugels.

©TVE 2022

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Herdenken en herinneren

Wie en wat mogen we niet vergeten

Jan Vollers

Voordat we gezamenlijk kunnen herdenken, is minimaal inhoudelijke consensus vereist welke betekenis we toekennen aan de gebeurtenis die we willen gedenken. Wie waren de bepalende personen daarbij en welke lading geven wij, die nu leven, aan de daden van die personen?

Een druk herdenkingsjaar

Dit jaar buitelen bij wijze van spreken verschillende nationale herdenkingen¹ over elkaar heen, zoals de herdenking van het feit dat Spanjaarden een aanzienlijk aantal voornamelijk mannelijke burgers van Naarden en door hen toegelaten opstandelingen (geuzen genoemd) 450 jaar geleden laaghartig uitmoordden. Wie kent niet van de lagere school het rijtje gestrafte steden Mechelen, Zutphen, Naarden en de aanvallen op Haarlem, Leiden, en tenslotte Alkmaar waar – gelukkig – ‘onze’ victorie begon?

We hebben het hier allereerst over de herdenking *1572 Geboorte van Nederland* die wij dit jaar uitbundig vieren. Gebeiteld is in ons collectief geheugen dat die prille geboorte van Nederland overigens begon in Den Briel, op 1 april 1572, want toen verloor Alva...

In de Sint-Catharijnekerk in deze plaats onthulde koning Willem-Alexander al op 24 maart daarom de gedenksteen ‘Brielle 450

jaar Eersteling der Vrijheid’.² Ook nam hij het eerste exemplaar in ontvangst van *Willem van Oranje in brieven. De Opstand van 1572*, aangeboden door veertig betrokken gemeenten. Met een toespraak van Dagmar Oudshoorn-Tinge, directeur van Amnesty International Nederland, die sprak over de actualiteit van vrijheid, verdraagzaamheid, verbondenheid en verscheidenheid, werd getracht een verbinding met deze tijd te maken.

Overal worden tentoonstellingen gehouden en komen publicaties uit over het belang en de betekenis van het begin van de Tachtigjarige Oorlog. En wij doen daarvoor niet onder: op 1 december 2022 wordt een aparte

De plaquette op de grafsteen van Hendrik Smit, naar een ontwerp van K.P.C. de Bazel, is bewaard gebleven. Met medewerking van de familie Smit en de gemeente Blaricum is deze steen in 2013 herplaatst in de nabijheid waar vroeger het Meenthek heeft gestaan en waar Smit dodelijk werd getroffen.

TVE-publicatie *Naarden 1572 – Burgermoord en brandstichting* in de Grote Kerk van Naarden gepresenteerd.³

Tegelijk is in onze regio, op 21 juni, ook het startsein gegeven voor de *Herdenking van 350 jaar Rampjaar 1672-2022*. Enkele Franse dragonders verkenden zonder duidelijke instructie vanuit Naarden de route naar Amsterdam. Het Naardense stadsbestuur had zich zonder enige vorm van verzet op 20 juni 1672 al overgegeven in het besef hoe ernstig verwaarloosd de vestingwerken erbij lagen. De Franse verkenners vluchtten vervolgens met op hun hielen de verwachte Hollandse troepen onder aanvoering van veldmaarschalk graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen. De Staten hadden al besloten een groot aantal polders tussen Muiden en Gorinchem onder water te zetten. Ook werd opdracht gegeven de vesting Muiden met bastions naar de laatste inzichten grondig te versterken. Verdedigd door Staatse troepen en compagnieën mariniers werd deze vesting nooit veroverd. Op 21 juni vond er een re-enactment van het incident van de Franse dragonders in Muiden plaats.

Nog tal van andere manifestaties gebeuren tot en met volgend jaar in het kader van *La Guerre de Hollande*.

De *Hollandse Oorlog* was de hoofdactie van koning Lodewijk XIV, gericht op het vernietigen van de Republiek. Hij werd in het oosten daarbij ondersteund door invallen van de keurvorsten van Brandenburg en Keulen. De Britse vloot had zich op grond van het geheime Verdrag van Dover verbonden met de Franse vloot. Het thema van de komende 'Maand van de Geschiedenis', dus oktober, haakt erop in met *Wat een ramp!*

Volgend najaar verschijnt een bundel over de *Hollandse Oorlog in het Gooi en de Noordelijke Vechtstreek*. Dan zal in de Grote Kerk van Naarden precies 350 jaar na de Dankdienst in 1673 een herdenking van de berenning (om-

singeling) van de vesting – het keerpunt in de oorlog – plaatsvinden en de nationale Rampjaarherdenking 1672-2022 worden afgesloten.

Volop herdenken dus, waarbij we bezig zijn om inzichtelijk te maken wat en hoe het gegaan is in het verleden, maar tegelijk terugblikken en verwerken wat de zeggingskracht is van de wendingen die de 'vaderlandse geschiedenis'⁴ heeft genomen. Zo kun je lang kauwen op de drijvende waarden die het motto van de herdenking 1572 *Geboorte van Nederland* schragen: zoeken naar vier v's: *vrijheid, verdraagzaamheid, verbondenheid en verscheidenheid*. Ik zal niet de enige zijn die dat

Tijdens een re-enactment op 21 juni kwamen Franse verkenners te paard de vesting Muiden binnen (foto Studio Kasternans/Danielle van Coevorden).

problematisch of wat pretentius vindt. De schone opdracht die spreekt uit deze idealen, sinds 1572, is natuurlijk wel tijdloos.

Andere recente landelijke herdenkingen?

In 2015 werd het ontstaan van ons huidige koninkrijk, 200 jaar geleden, herdacht. Doorwrochte studies over de eerste drie Willems werden uitgebracht. TVE besteedde vooral aandacht aan het vertraagd vertrek van het Franse garnizoen uit Naarden in 1814 met een

speciale publicatie *Uw verlossing is daar*.⁵ Het jaar 2020 stond in het teken van *De herwonnen Vrijheid, 75 jaar*.⁶

Hoe zullen we in 2031 omgaan met het *Plakkaat der Verlatinghe*? Willem-Alexander kreeg in 2013 al bijval van historici, omdat hij juist dat document uit 1581 de geboorteakte van Nederland noemt.⁷ Maar pas op, zegt historicus James Kennedy: ja, men wilde af van de Spaanse tirannie, maar het is géén onafhankelijkheidsverklaring voor een onafhankelijke staat der Nederlanden, als je eerst bij de hertog van Anjou aanklopt en daarna bij de graaf van Leicester, beide keren overigens tevergeefs. En dus dan maar een republiek wordt. Wel bevestigt Kennedy de betekenis later voor het Amerikaanse onafhankelijkheidsstreven.

Voorbeelden van herdenking in Naarden

Naarden staat dus dit jaar bij beide landelijke herdenkingen, de geboorte van Nederland in 1572 en de Grote Hollandse oorlog die in 1672 begon, nu opnieuw behoorlijk centraal in de belangstelling. Met dit verschil dat in retrospectief opvalt dat in tegenstelling tot 1572 dat andere jaar 1672, honderd jaar later, wel degelijk regelmatig werd herdacht. Dat had te maken met de landelijke uitstraling van de heroovering van de vesting Naarden als keerpunt in de Hollandse Oorlog, want op meer plaatsen, waaronder Utrecht, werd jaarlijks een dankdienst gehouden. Dankdiensten werden zeer veel gehouden voor gebeurtenissen met een landelijke uitstraling! De burgermoord in Naarden van 1572 viel daar niet onder.

Het is waar, in 1972 is met een lezing en een kranslegging aan de gevel van het *Spaanse huis* de moord op de vestingbewoners herdacht. En in 1997 nog eens tijdens de Open Monumentendag.⁸ Maar er is geen regelma-

tig terugkerende herdenking uit piëteit voor de burgerslachtoffers van 1572.

De bevrijding van de Fransen op 12 september 1673 werd met een dankdienst in de Grote Kerk vanaf 16 september 1673 jaarlijks herhaald tot 1773. Ten overstaan van twee vendels (compagnieën) schonk het stadsbestuur dat honderdste herdenkingsjaar de burgerij symbolisch twee nieuwe vaandels. Ter ere van stadhouder prins Willem III die Naarden had bevrijd, werd ook een epitaaf geplaatst in de Grote Kerk. Met – best begrijpelijk – steeds groter wordende tussenpozen werd deze bevrijding steeds herdacht, dan – eveneens begrijpelijk – afgeschaft in de Bataafse tijd, en vervolgens vanaf 1814 weggedrukt door de herdenkingen van de bevrijding van de Fransen.

En pas in 1973, als Naarden 300 jaar *Oranje-vesting* groots viert, werd onder die vlag 1673 weer groots herdacht. Hoogtepunt vormde een spektakelstuk met een historische optocht. En weer 25 jaar later vond in 1998 een nagespeelde *berening* door de Staatse, Spaanse en Koerlandse troepen plaats, werd Naarden op de Fransen heroverd en trok

Erfgooiersboom (G. Lanphen) in de Dorpsstraat in Blaricum: 'Zie de man in top, hij spit, root of maait, een erfgooiër' (foto auteur).

Willem III de stad binnen en ontving de stads-sleutels van de toenmalig burgemeester Jack Patijn.

Opnieuw in 2014, tweehonderd jaar na dato, werd erbij *stilgestaan* dat, terwijl Napoleon al verslagen was in 1813, met het laatste Franse garnizoen in de vestingstad Naarden pas een half jaar later een overeenkomst werd gesloten over hun aftocht en de soldaten uiteindelijk hun biezen pakten. Met een symposium in het Naarder raadhuis en de al eerder vermelde speciale TVE-uitgave *Uw verlossing is daar* was er passende aandacht voor de gebeurtenissen van toen.⁹ Maar een herdenking was het niet, en helemaal geen 'groots jubelfeest' als in 1864.

Of neem 1914, met allerlei volksfeesten en turnoefeningen op het Dortsmanplein en het sturen van een huldetelegram aan de koningin. En wat thans te vinden van de gelegenheidsopdracht in 1963 aan de Bussumse schrijver Willem Brandt om een hymne voor te dragen over *De Bevrijding van Naarden 1813*, die getoonzet werd door Anton van der Horst?¹⁰

Uit deze voorbeelden blijkt hoe tijd- en moedegevoelig herdenken en tradities toch wel steeds zijn. En dat het er vaak om gaat de nu levenden van een bepaalde, vaak moreel beladen boodschap te doordringen. Nog gevoeliger ligt zoiets overigens, indien het verleden zich veel dichterbij aandient zoals bij de herdenking *75 jaar Vrijheid* vanwege de Tweede Wereldoorlog en tussen de levenden zich ook overlevenden, tijdgenoten en nabestaanden bevinden.

De Tweede Wereldoorlog als kompas

De naam is gevallen, de *Tweede Wereldoorlog*. Onmiskenbaar is de betekenis van Bevrijdingsdag helder voor wie hier woont. Ook nieuwe Nederlanders snappen het. Maar alvorens gezamenlijk te kunnen *herdenken*, is minimaal inhoudelijke consensus vereist *wat te gedenken*.

De opdracht wat en wie op 4 mei herdacht worden, is er nog steeds. Maar of het *format* daarvoor thans en de komende tijd ongewijzigd kan blijven, is minder zeker. Naoorlogse 'vredesmissies' in den vreemde hebben het bestaande format dat verwijst naar goed en fout ten tijde van de Tweede Wereldoorlog, al verwaterd, terwijl natuurlijk niets mis is met uitbreiding van het herdenken van al diegenen die na 1945 offers hebben gebracht.

Toch heeft het lang geduurd, tot de jaren negentig, dat breed in ons land doordrong dat voor het toenmalig Nederlands-Indië op een geheel andere en latere datum dan 5 mei, namelijk pas op 15 augustus 1945 en met de overgave van Japan, het einde van de Tweede Wereldoorlog in dat deel van ons koninkrijk werd ingeluid. Steeds nadrukkelijker besteden *aparte* herdenkingen in ons land op die laatstgenoemde datum daaraan aandacht. En daar komt dan weer de aparte aandacht bovenop voor de slachtoffers die vielen toen grote delen van Indonesië zich begonnen los te maken van ons koninkrijk waartegen Nederland militair optrad.

Dat is goed te zien in Hilversum waar twee monumenten *naast elkaar* de focus vormen voor de aparte Indië-herdenking: eerst de Plaqueette Indië-herdenking in Hilversum voor wie door de Japanse bezetting om het leven kwam. Let op: aangeboden door de Hilversumse bevolking, niet door het Hilversumse gemeentebestuur. Oorspronkelijk aan Laan 1940-1945, later op de Noorderbegraafplaats. In september 2005 verplaatst naar de ingang en daarmee onthecht van de Duitse bezettingsjaren. De eerste officiële herdenking bij dit monument vond plaats op 15 augustus 2006.

Op de herdenking in 2011 is ernaast het beeld van Nancy Echter 'Verdriet, Geborgenheid, Hoop' onthuld. Het beeldje op sokkel van moeder en kind stelt hen voor als slachtoffers van de chaos, teweeggebracht door jonge, niets ontziende onafhankelijk-

Herdenkingskruis voor vijf verzetsmensen op de Westerheide bij Hilversum (foto auteur).

heidsstrijders, in een periode die wij – Nederlanders – *Bersiap* noemen en waarin nog niet naar huis teruggestuurde Japanners (!) aanvankelijk voor veiligheid zorgden. Die typisch negatief geladen term *Bersiap* voor de periode die duurde tot 1950 vermeden juist weer dit jaar de Indonesische gastconservatoren van de actuele tentoonstelling *Revolusi!* in het Rijksmuseum. En dat riep weer weerstand op in Indische kringen in ons land.

De verwerking van ons koloniale verleden, en eveneens recent de daar nog bovenop gekomen afrekening (nu pas) met de rol in de slavenhandel van Nederlandse handel en bestuur, vragen om nieuwe positiebepalingen. De oproep wordt luider om open te staan voor de vraag, hoe gestalte te geven aan de behoefte aan nieuwe hedendaagse symbolen en herdenkingsrituelen die zeggingskracht hebben voor *alle* inwoners. Immigranten uit onze voormalige overzeese gebieden, Nederlandse staatsburgers immers, eisen nadrukkelijk er-

kenning en verwachten met aanbieding van officiële excuses en eventuele juridische consequenties daarvan meer dan symbolische gebaren. Slechts zand *erover* kan niet langer.

Interessant is hoe, wat Duitsers *Vergangenheitsbewältigung* noemen, nu gelijktijdig opspeelt in de meeste voormalige koloniale grootmachten, zoals in Engeland rond standbeelden in de Britse havensteden Liverpool en Bristol, steden die ooit floreerden tijdens de slavenhandel; de discussie of de pas dit jaar gemaakte excuses van koning Filip van België in voormalig Belgisch Congo dat zijn oudoom als persoonlijk bezit beschouwde, genoeg zijn; en Duitsland dat over de brug is gekomen met herstelbetalingen wegens de slachtpartijen in voormalig Duits-Zuidwest-Afrika, nu Namibië.

Nederland koos ervoor om in Indië met twee eufemistisch genoemde ‘politieacties’ orde op zaken te stellen tijdens het machtsvacuüm dat ontstond na de overgave van de Japanse bezetter. Premier Rutte heeft voor het extreme geweld dat toentertijd is toegepast en voor het weggijken daarna door vorige kabinetten, op 17 februari dit jaar, 75 jaar (!) na dato, ‘zijn diepe excuses aangeboden’. Aanleiding waren de resultaten van het onderzoek *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*. Behalve gericht aan inwoners van Indonesië raakt het gemaakte excuus ook twee miljoen mensen in ons land, repatrianten en Indische Nederlanders, Molukkers en hun nakomelingen. Terwijl deze boodschap thans, bij wie destijds werd uitgezonden voor wat gezien werd als de goede Nederlandse zaak, hard aankomt.

Een belangrijke impuls heeft daarbij de uit de Verenigde Staten overgewaaide *Black Lives Matter*-beweging in genoemde Europese landen, leidend tot aanhoudende debatten, met *j'accuses* jegens de geprivilegieerde klasse die weinig oog heeft voor de systemische voortzetting van racisme en etnisch profileren van de nazaten van de eertijds gedwongen plantagearbeiders. Gaat nu ook hier de ‘Gouden

De plaquette Indië-herdenking in Hilversum stond aanvankelijk aan Laan 1940-1945, later op de Noorderbegraafplaats en kreeg in 2005 een plek bij de ingang. De eerste officiële herdenking bij dit monument was op 15 augustus 2006. Bij de herdenking in 2011 werd ernaast het beeld van Nancy Echter onthuld. Het verwijst naar de slachtoffers van de Bersiap-periode.

Eeuw' op de schop? Sommige historici beschouwen tegenwoordig de herendiensten van Indonesische boeren tijdens het Cultuurstelsel om verplicht voor exportgewassen te werken vergelijkbaar met de arbeid waartoe in Afrika gevangenen slaven op plantages in Amerika werden gedwongen."

Zover ging Multatuli niet met zijn aanklacht uit 1860. Nu worden 400 jaar overzeese be-

trekkingen alsnog in het morele discours getrokken van schuld wegens opgelegde dwangarbeid.

In dit themanummer refereren zes van de achttien artikelen aan gebeurtenissen en/of *lieux de mémoire* uit de jaren 1940-1945. Begrijpelijk omdat ze herinneren aan vaak schokkende gebeurtenissen en in de openbare ruimte soms nog zichtbare littekens ons aanstaren. Niet iedereen, en niet altijd, staat er nu bij stil. Zoals ook *Stolpersteine* moeten helpen om pijnlijke gebeurtenissen te gedenken die we anders uit de weg gaan. Dan helpt het ook om je op een vaste dag aan een vast ritueel van herdenken vast te klampen. Met gelijkgestemden gaat dat de meesten ook beter af.

Dat klinkt allemaal zeer serieus. Gelukkig bestaan er ook plaatsen van herinnering die een glimlach ontlokken of alleen de wenkbrauwen doen fronsen. De zoete herinnering aan waar eens chocoladefabriek Bensdorp stond, de transformatie van een ziekenhuisterrein in een Bussumse villawijk met dat kenmerkende torentje, de Keien van Hilversum en Lage Vuursche, zijn in dit themanummer mooie voorbeelden daarvan.

Hier hebben geen herdenkingen het te vertellen, maar wel bieden deze *lieux de mémoire* verhalen die het waard zijn om door te vertellen; hier betreft het plekken die gestolde herinneringen vormen voor wie het nog weet en voor zich ziet, hoe het ooit was. Ook persoonlijke herinneringen die herkenbaar zijn voor anderen en gedeeld worden, vormen tenslotte geschiedenis.

Conclusie en herdenken in de toekomst

Wie op zich laat inwerken hoe 'herinneren en herdenken', het thema van dit nummer, zich tot elkaar verhouden, wil ik – wat schema-

tisch – het volgende voorleggen:

- Er vindt een belangrijke wending plaats, dat kan (en vaak is dat ook zo) een schokkende gebeurtenis zijn.
- Die gebeurtenis krijgt in rustiger tijd aandacht: *gedenken*.
- Bij herhaling gaat die over (jaarlijks; elke vijf of tien jaar etc.) in *herdenken*.
- Volgende generaties hebben behoefte aan het delen van majeure gebeurtenissen uit het verleden: de verzameling daarvan leidt tot *canoniseren*.
- Maar geregeld ontstaat ook weer behoefte aan herziening van de manier hoe vorige generaties met dezelfde gebeurtenissen zijn omgegaan, dan leidt voortschrijdend inzicht tot *herziening, perspectiefwisseling over machtigen en machtelozen, daders en slachtoffers, en zelfs tot het cancelen van eerder bejubeld en nadien verwerpelijk bevonden ideeën*. Vaak staan bovendien dan weer de *doofpotten* klaar.

Wij dienen oog te hebben voor het feit hoe nationale thema's in de tijd verschuiven. De oorlogsherinnering, ook doorgegeven aan de generaties geboren na 1945, heeft een grote betekenis gehouden als moreel ijkpunt. Ook voor kwesties als opvang van asielzoekers, de gevoeligheid voor het maken van etnische onderscheiden en het afkerig zijn van staatsdwang.¹²

Maar ook voor wat er regionaal speelde en voor de wisselwerking tussen 'grote' en 'kleine' geschiedenis.¹³

- In onze regio kunnen we ver terug in de tijd graven vanwege de archeologische vondsten die boven hun belang in de regio uitstijgen: noemenswaard is met name de collectie van *Museum Hofland* in Laren, maar zeker vertellen de talrijke doodwegen in het landschap, of in dit themanummer de Keien van Hilversum en Lage Vuursche nog steeds bijzondere verhalen met zeggingskracht die de hedendaagse mens verwonderen.

- Tot de regionale geschiedenis behoort ook specifieke naamgeving: wie zegt het buiten onze regio iets dat er in verscheidene Gooise gemeenten straten, scholen, tandartspraktijken en woonzorgcentra zijn vernoemd naar de abdis Godelinde van de stift Elten uit de dertiende eeuw? En hoeveel kerken houden hier niet de in Sicilië geboren heilige Vitus uit de vierde eeuw in ere? De functie van naamgeving en van het straatnamenbeleid is dat gemeenten wensen te investeren in het levend houden van prominente, soms postuum prominent gemaakte historische personen als ankerpunten voor erfgoed en een geschiedenis die bewoners met elkaar kunnen delen.
- De erfgooiers staan vooraan als markante mensen met wie niet valt te sollen, geportretteerd op iconische wijze met bonkige koppen. Omdat, zoals prof. Marita Mathijssen het beschreef: *erfgooiers en thans nog hun nazaten ontlenen hun identiteit aan het in verhalen en op beeld in schilderijen en prenten vermenigvuldigde verhaal over deze unieke juridische constructie – nog lang na de ontbinding van de laatste vergadering van rechthebbende erfgooiers in 1979*.¹⁴ De nasleep van hun erfenis werkt nu nog steeds in het regionale collectieve geheugen door. Aansluitend hierop zal het niet toevallig zijn dat de samenstellers van de bundel *Honderd plaatsen van herinnering tussen Vecht & Eem* als hoofdtitel *De dood van een erfgooiër* uitkozen.
- Een apart thema is *Hoe verhoudt onze regio zich tot nationaal blijvende thema's als goed en fout* in en na de Tweede Wereldoorlog, maar ook als het gaat om de hier in de regio zichtbare sporen van de tijdens de Gouden Eeuw verworven rijkdom, denk aan de rijke grachtenhuisbezitters die buitenhuizen aan de Vecht en in 's-Graveland lieten bouwen met als resultaat 'schuldige gebouwen en standbeelden'. Of blijft deze kwalificatie beperkt tot degenen die de gebouwen lieten neerzetten en toen (of later) standbeelden oprichtten die we hiervoor verantwoordelijk

en schuldig moeten houden – en wij, nazaten, dan daarop niet langer aangesproken kunnen worden? Zijn er misschien ook collectieve herinneringen die wij als huidige generaties *niet* schuld belast (kunnen) delen?

Noten

1. Dr. H. Michielse en dr. F. van Dulm ben ik zeer erkentelijk voor hun commentaar en aanvullingen op dit artikel. Zij zijn betrokken bij de programmering van de hier besproken twee herdenkingen. De herdenking dit jaar van wat genoemd is *1572 Geboorte van Nederland* werd overigens al in 2018 voorafgegaan door *80 jaar oorlog!*, een grootse tentoonstelling in het Rijksmuseum in Amsterdam.
2. Recent stellen Fagel, R en J. Pollmann in hun boek *1572, Burgeroorlog in de Nederlanden* (Amsterdam, 2022), dat verwarring, armoede, afrekeningen en het ontbreken van een doordacht plan meer de loop der gebeurtenissen bepaalden dan het later gefabriceerde doorlopende verhaal over een door geuzen in Den Briel ontketende, door protestanten geleide opstand onder leiding van Willem van Oranje suggereert.
3. Een de auteurs in de komende TVE-publicatie *Naarden 1572, burgermoord en brandstichting*, dr. Erika Kuipers die eerder al publiceerde over hoe 'Naarden 1572' in latere jaren in de Nederlandse geschiedschrijving wordt geduid, doet de belangrijke vaststelling, te lezen als waarschuwing: Kenmerkend voor een burgeroorlog is dat de herinnering eraan ook omstreden is. Ooggetuigenverslagen spreken elkaar tegen. Er wordt van alles overdreven of juist gemakshalve vergeten. Zie: <https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/geografie/N/Pages/naarden.aspx>
4. Het bijvoeglijk naamwoord 'vaderlands' is zeer betrekkelijk voor zowel de Tachtigjarige Oorlog met de Spaanse landsheer als voor het verzet tegen de Franse inval, de gevoerde zeeslagen met de Engelse vloot en het terugslaan van de Duitse bisschoppen. Wel komt het mij voor dat beide majeuze gebeurtenissen, door het zich afzetten tegen een of meer externe vijanden, sterk hebben bijgedragen aan de vorming van een eigen identiteit van een vaderland-in-wording. En, na een gunstige afloop, zullen herdenkingen met en door wie destijds 'de juiste keuze hebben gemaakt voor de heersende partij en die hebben gesteund' veel aan vorming en bevestiging van die gezochte identiteit hebben bijgedragen. Bij latere herdenkingen raken pure waarheidsvinding en eerbetoon aan wie ten tijde van deze gebeurtenissen grote offers hebben gebracht, meer op de achtergrond.
5. J. Cammelbeeck, F. van Dulm, J. Lamers en J. Vollers (redactie), *Uw verlossing is daar - rond de bevrijding van Stad en Lande van Gooiland 1813-1814*. Naarden 2014.
6. 'Vrijheid, herstel en vernieuwing', themanummer TVE, sept. 2020.
7. <https://www.historischnieuwsblad.nl/terecht-noemde-willem-alexander-het-plakkaat-van-verlatinghe-de-geboortacte-van-nederland/>. De hertog van Anjou was geparenteerd aan de Franse koning, de graaf van Leicester was de belangrijkste vertrouweling van de Engelse koning Elisabeth I.
8. F. van Dulm, *Traditie van herdenkingen in Naarden, hoofdstad van Gooiland*, memo ongepubliceerd, september 2021. Het raadhuis aan de Turfpoortstraat bevond zich in de voormalige Gasthuiskerk, nu het *Spaanse huis*. In zijn bijdrage aan *Naarden 1572, burgermoord en brandstichting*, wijst J. Exalto op nog enkele gehouden herdenkingen.
9. Verslag symposium Naarden 200 jaar bevrijd van de Fransen, 2014.
10. Maar nooit uitgevoerd op 23 november 1963, toen daags tevoren president John F. Kennedy werd vermoord, en ook niet een half jaar later wegens ziekte van de componist. Zie Jan Vollers, 'Herdenkingen herdacht, eerdere herdenkingen van de bevrijding van Naarden in 1814', in: *Uw verlossing is daar*, TVE, 2014, p. 89-94.
11. Zie: P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe en M. van Rossum (redactie), *Het Amsterdam onderzoek. De slavernij in Oost en West* (Amsterdam 2014).
12. Een belangrijk essay is: Herman Vuijsje, *Correct, weldenkend Nederland sinds de jaren zestig*, Amsterdam 1997; prijswinnend boek van de Prix des Ambassadeurs 1999. In de TVE-bundel *De dood van een erfgooiër. Honderd plaatsen van herinnering tussen Vecht & Eem* (Barneveld, 2012, p. 8) bevestigt samensteller Henk Michielse dat de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog ook hier 'nog vaak ijkpunt is voor goed en kwaad'.
13. Henk Michielse (hoofdreductie), *De dood van een erfgooiër. Honderd plaatsen van herinnering tussen Vecht & Eem*. Barneveld, 2012, p. 7.
14. Zie K. Breukels en A. Kos, *Erfgooiers geportretteerd*. Hilversum, 2017, p. 11.

JAN VOLLERS is voorzitter van Tussen Vecht en Eem.

De schoorsteen van Bendsdorp

Herinnering aan lust en zoete last

Hans Jonker

Aan de Nieuwe Spiegelstraat in Bussum staan de resten van een oude fabrieksschoorsteen. Deze herinnert aan de fabriek van het cacao- en chocoladeconcern Bendsdorp die hier van 1884 tot 2002 in bedrijf was. Voor de oudere generaties Bussumers is de herinnering aan de Bendsdorpfabriek in de eerste plaats een herinnering aan een weeïg zoete geur die regelmatig over het dorp hing en zich in hun geheugen heeft vastgezet. Zelfs het lezen of het horen van de naam Bendsdorp brengt bij deze ouderen onmiddellijk die geur terug.

De schoorsteen aan de Nieuwe Spiegelstraat wordt wel in verband gebracht met deze 'Bendsdorp-lucht'. Dit is niet terecht. Deze schoorsteen had geen functie bij de eigenlijke cacao- en chocoladeproduktie. Hij maakte deel uit van een gedeelte van het fabriekscomplex dat zich richtte op de levering van kracht en warmte. Die weeïge geur kwam uit andere bedrijfsonderdelen.

En het was niet de hinderlijke lucht maar de roetuitstoot die de voornaamste reden is geweest voor een jarenlange stroom van klachten over de fabriek. Een toenemende stroom. Bij iedere uitbreiding van het goedlopende bedrijf zien we een opleving van de kritiek op de uitstoot uit de schoorstenen. Daarnaast ook op het lawaai van de machines en op het intensieve wegverkeer naar en vanuit de fabriek. En altijd weer die 'Bendsdorp-lucht'.

Uitbreiding spoorwegnet

Hoe kan dat ook, zo'n fabrieksterrein midden in een woonomgeving? Voor het antwoord moeten we terug naar het eind van de negentiende eeuw. De tijd van de ontwikkeling van het spoorwegnet in Nederland. Bij de aanleg van een spoorlijn vanuit Amsterdam naar het oosten wordt een tracé gekozen dat het dorp Bussum doorsnijdt. Het is nu nauwelijks voorstelbaar, maar toen was zo'n ingrijpende

De gerestaureerde schoorsteen (foto auteur, 1 juni 2022).

keuze aanvaardbaar. Na de ingebruikneming van de treinverbinding (in 1874) verhuurt de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij (HIJSM) de eerder aangekochte maar inmiddels overbodige grond aan weerszijden van de spoorbaan. De Amsterdamse cacao- en chocoladefabriek Bendsdorp kan niet verder uitbreiden in de binnenstad en ziet mogelijk

De datering van deze foto (1895) is onjuist. Fotografe Charlotte Polkijn klom pas na 1897 op een hoge ladder aan de zuidkant van het terrein. Links het nieuwe 'Brosgebouw', het ketelhuis, de machinehal en de schoorsteen.

In de broyeerkamer wordt de cacaomassa bij een bepaalde temperatuur gewalst. De temperatuur wordt bereikt met stoven, de walsen worden aangedreven door middel van drijfriemen die zijn verbonden aan een in de plafondconstructie gemonteerde centrale drijfjas.

heden in het Gooi. Concurrent Van Houten verlaat ook de hoofdstad en vestigt zich aan de Vecht in Weesp, andere chocoladefabrieken verkiezen de Zaan. Het zeer op 'moderne' gerichte Bensdorp-concern kiest niet voor transport via het water maar voor het gebruik van de snelle verbindingsmogelijkheid over de rails. De HJSM lokt bovendien voor de ontwikkeling van haar goederenvervoer ondernemingen als Bensdorp met gunstige voorwaarden. Het wordt Bussum.

Maar wat vinden de Bussumers en de gemeente Bussum daarvan? Een paar jaar eerder nog protesteren villabewoners tegen de komst van een ander bedrijf langs de spoorlijn. En ook het gemeentebestuur maakt bezwaar. Door geblunder op het raadhuis kan Bussum de komst van deze brikettenfabriek aan de Herenstraat juridisch niet tegenhouden. De weg is daarmee geëffend voor Bensdorp.

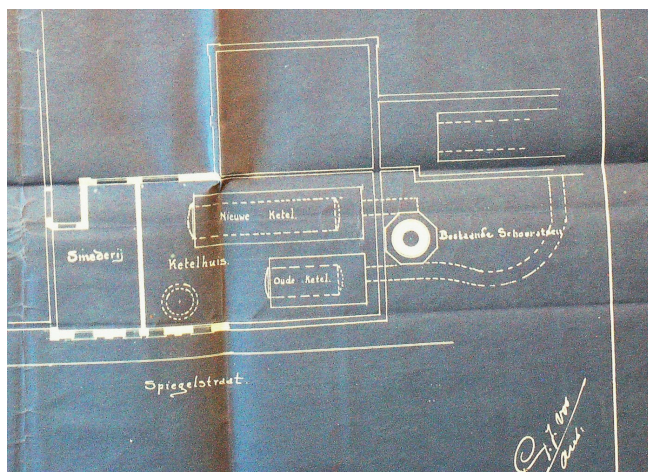
Het is overigens zeker niet zo dat Bussum aan het eind van de negentiende eeuw uitsluitend een boerendorp is, waar villa's worden gebouwd. Het dorp kent namelijk verscheidene kleine industrieën zoals een beschuitfabriek, een zeepziederij en twee bierbrouwerijen. Het ruikt er dus niet alleen naar boerenbedrijf. Vergeet ook niet de rook en het roet van de sinds een paar jaar dwars door het dorp rijdende stoomlocomotieven. Hoe dan ook, de chocoladefabriek kwam er in 1884. Deze zou uitgroeien tot de belangrijkste werkgever van Bussum en de plaatsnaam op de wereldkaart zetten. Bensdorp Bussum werd een begrip.

Stoomkracht

Terug naar de schoorsteen aan de Nieuwe Spiegelstraat. Deze dateert uit het jaar 1897 en maakt deel uit van de eerste grote uitbreiding

van de fabriek. Het gaat de firma Bensdorp buitengewoon goed in die jaren. Het bedrijf groeit en bloeit, tot ver over de landsgrenzen. Zowel de vestiging in Amsterdam als die in Bussum wordt uitgebreid. Opnieuw toont de 'international' haar moderne karakter en past de nieuwste inzichten toe in wat betreft de constructie van het nieuwe fabrieksgebouw (nu het *Brosgebouw*) en wat betreft de productietechnieken. De nieuwste machines worden geïmporteerd en geïnstalleerd, wel nog door stoomkracht aangedreven.

Bij de verwerking van cacaobonen en de pro-

Op een door architect G.J. Vos op 11 maart 1906 gemaakte bouwtekening van een vergroot ketelhuys wordt het stelsel van ondergrondse rookkanalen weergegeven.

ductie van chocolade vindt een aantal handelingen plaats waarbij veel kracht vereist is: het breken, malen, persen, mengen en walsen van de bonen. Bij een paar van deze handelingen is bovendien een juiste temperatuur van belang. Het is aan de stokers en de machinisten in het ketelhuys en de machinekamer om de paardenkrachten en de warmte in de juiste mate aan de productiehallen te leveren. Met een ingenieus systeem van drijfassen en drijfriemen wordt de door een stoommachine opgewekte beweging naar de molens, de per-

sen, de mengketels en de walsen gebracht. Daarnaast voert een stelsel van pijpen de benodigde warme lucht aan.

Een niet onbelangrijk instrument van de stokers in het ketelhuis is de schoorsteen. In de loop van de negentiende eeuw heeft de bestaande ervaringskennis zich ontwikkeld tot een echte technologie. De bouw van industriële schoorstenen is specialistenwerk geworden. Zo zijn formules bedacht die de vereiste hoogte van een schoorsteen koppelen aan de grootte van het stookrooster onder de ketel en is kennis ontwikkeld over de beste doorsnede van het rookkanaal op verschillende hoogten. Een essentieel begrip in deze schoorsteenwetenschap is 'trek'. Niet te veel, niet te weinig. De verschillende ketelhuizen van Bensdorp zijn door gemetselde ondergrondse kanalen verbonden met de voet van de schoorsteen. Door deze trekkanalen meer of minder open te stellen kunnen de hoeveelheid en de snelheid geregeld worden. De term 'hoog rendement' zal nog niet zijn gebruikt, maar dit zal wel de opdracht aan de stokers zijn geweest.

Tot de technologische ontwikkeling van de schoorsteen in de negentiende eeuw hoort ook het door gespecialiseerde steenbakke-

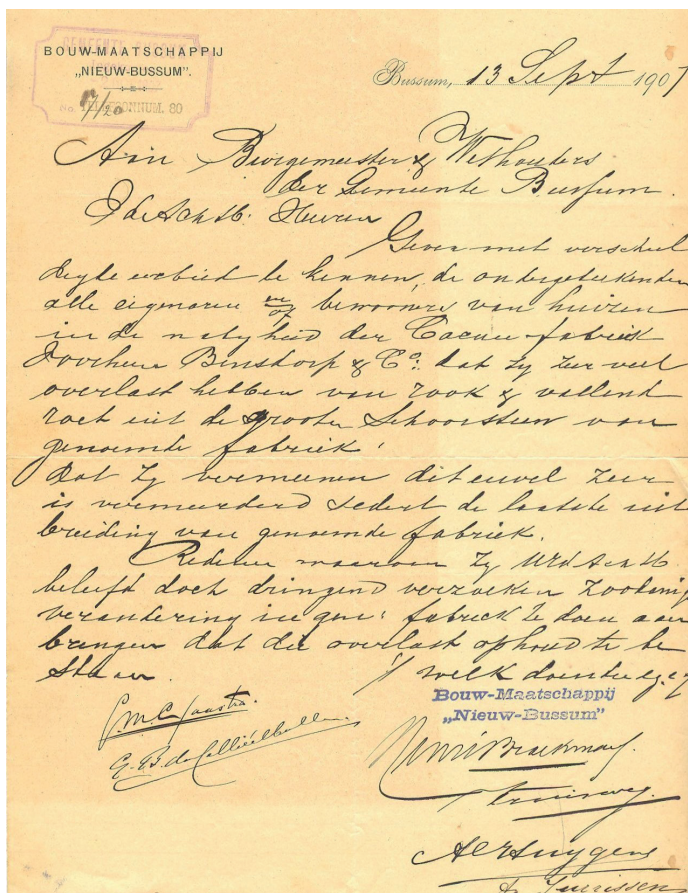
rijen gaan leveren van in vorm en samenstelling passende bakstenen ('radiaalstenen') en het bedenken van hittebestendige en ook flexibele specie. Een schoorsteen moet kunnen uitzetten en bovendien enigszins kunnen meebuigen bij wind. Een schoorsteen vergt regelmatig onderhoud. Standaard worden zowel binnen als buiten daartoe klimijzers gemonteerd.

Klachten over 'roetplag'

De uitstoot van verbrandingsgassen door de fabriek van Bensdorp leidt vanaf het eerste begin tot klachten van de burens over de 'roetplag'. Lange tijd volstaat de gemeente Bussum met beleefde verzoeken aan Bensdorp om verbeteringen in de bedrijfsprocessen aan te brengen, zonder hierin enige dwang uit te oefenen. Uit te *kunnen* oefenen. Achteraf blijkt namelijk dat aan de verstrekte vergunningen geen voorwaarden zijn verbonden. Ook blijkt later dat nogal wat vergunningen ontbreken. Veel is te verklaren uit de grote verbondenheid van 'onze' Bensdorp met de Bussumse gemeenschap. Een van de eigenaren van het familiebedrijf is jarenlang ook wethouder in

*Bij de sloop van het fabrieksterrein komen de gemetselde rookkanalen tevoorschijn
(foto auteur, 17 mei 2017).*

Brief d.d. 13 september 1907 van vijf villabewoners en de Bouwmaatschappij Nieuw-Bussum aan het gemeentebestuur (archief gemeente Bussum, SSAN 017).

Bussum. De fabriek toont zich overigens van goede wil en doet wat mogelijk is.

Een nieuw tijdperk breekt aan met de komst van (kolen)gas als brandstof en van de elektriciteit. Opnieuw is Binsdorp koploper bij het toepassen van vernieuwingen. Maar de roet-uitstoot uit de schoorsteen, die blijft zolang er ook nog kolen worden gestookt.

Een interessante momentopname kan in het jaar 1925 worden gemaakt. Het gunstige economische klimaat is dan omgeslagen en ook in de cacao- en chocoladebranche gaat het niet goed. Binsdorp moet besluiten haar vestiging in Amsterdam te sluiten en het ma-

chinepark naar Bussum over te brengen. De aanvraag van een vergunning daarvoor is aanleiding voor het gemeentebestuur om toch eens diepgaand naar de fabriek te kijken. Door de directeur van gemeentewerken wordt een lijvig rapport uitgebracht, waarin onder meer uit de dossiers het vergunningenbeleid tot dan toe wordt gereconstrueerd.

22 augustus 1922 Rapport van Gemeente-Architect aan Burgemeester en Wethouders, betreffende klachten over hinder en rook van 10 Augustus 1921 en 21 September 1921, waarin de Gemeente-Architect zegt, dat geen stukken zijn te vinden betreffende vroegere klachten en mogelijke voorwaarden, vroeger gesteld en waarin Burgemeester en Wethouders geadviseerd wordt art.17 der Hinderwet toe te passen en indien de firma Binsdorp na overleg niet be-

reid is den schoorsteen te vervangen door een nieuwen schoorsteen met een hoogte van 50 M dan nieuwe voorwaarden op te leggen betreffende den bouw van een zoodanig hoogen schoorsteen en vooraf advies in te winnen van de Vereeniging voor Rookvrij stoken. [...]

Betreffende den hinder van rook uit den schoorsteen moge ik U nog het volgende mededeelen. Een schoorsteen met een hoogte van 31,50 M. is aanwezig voor den gezamenlijken afvoervan den rook van drie ketels. Elke ketel heeft een verwarmingsoppervlak van 95 M2. De ketels worden gestookt gedeeltelijk met magere, gedeeltelijk met vette brandstof. De juiste meeleering kan ik niet bepalen. De ketels worden met geforceerden trek, twee door middel van stoom, één door middel van lucht onder het rooster geperst, ge-

bleek dit ook al eens het geval te zijn geweest, doch den laatsten tijd begint de last ondragelijk te worden.

De bewoners kunnen geen waschgoed buiten hangen aangezien het spoedig met een laagje roet bedekt is.

Ook zijn de bewoners verplicht de ramen hunner woningen gesloten te houden, aangezien anders het roet komt binnenwaaien. Achter verschillende perceelen is ook een stuk grond, doch het planten of zaaien van groenten of bloemen is door dit euvel nutteloos.

Naar aanleiding van deze klacht hebben wij ons tot de directie der firma Bensdorp gewend om inlichtingen.

Vanzelfsprekend is een fabriek — aldus de directeur — geen aangename buur, doch de directie doet alles om de in de nabijheid wonenden ter wille te zijn.

Toen dan ook eenige jaren geleden geklaagd werd over het roet, heeft de directie in overleg met het gemeentebestuur een roetvanginstallatie doen bouwen, waarmee een zeer belangrijk bedrag is gemoeid geweest.

Den directeur van gemeentewerken werd verzocht, de installatie te bezichtigen en zij bleek uitstekend te voldoen.

De roetplaatg verminderde aanmerkelijk en klachten werden dan ook niet meer gehoord. Wat thans de oorzaak is, wist de directie ons niet te vertellen.

Vermoedelijk moet de oorzaak gezocht worden in de kolen. Om zoo min mogelijk roet te veroorzaken, worden steeds z.g.n. magere kolen gestookt. Er zal echter een onderzoek worden ingesteld en alles zal in het werk worden gesteld, om het euvel te verhelpen of althans tot een minimum te beperken.

‘De Gooi- en Eemlander’, 11 april 1930.

Overlast van de Bensdorpfabriek.

Naar ons ter oore kwam, ondervinden de bewoners van de Nieuwe Spiegelstraat veel last van roet, afkomstig van de fabriek van de firma Bensdorp. Vroeger jaren

stookt. Zonder geforceerden trek is de ketel niet op spanning te houden, wijl de hoeveelheid rook die afgevoerd moet worden feitelijk meer is dan de wijtde van den schoorsteen toelaat. Indien zoodanig gestookt wordt dat niet alle ketels vrijwel gelijktijdig worden volgegooid, maar zij zeer regelmatig en met gelijke tusschen-poozen geschiedt, zal de rook zich ook meer verdeelen en een mindere hoeveelheid verbrandingsrestanten in de buitenlucht worden afgevoerd. Behalve de

hoogte van den schoorsteen is verder het vetgehalte der brandstof op den rook van zeer grooten invloed. [...] De firma Bensdorp stelt zich voor de wijze van stoken aanmerkelijk te verbeteren door het toekennen van een premie aan de stokers voor een juist meeleeren der brandstof en regelmatig opstoken der vuurhaarden.¹

Een tijdperk is voorbij

Voor het bijplaatsen van de Amsterdamse machines wordt onder verschillende voorbehouden vergunning verleend. Het tijdperk waarin het fabrieksterrein aan de Nieuwe Spiegelstraat als het ware een vrijplaats binnen de bebouwde kom van Bussum vormt, is dus voorbij.

Op 7 januari 1927 vergadert het college van burgemeester en wethouders. Op de agenda staat het onderwerp ‘Hinder rook en roet fabriek Bensdorp’. De besluitenlijst daarover: Naar aanleiding van gegrond klachten van omwonenden over hinder van roet uit den schoorsteen der fabriek van de N.V. Hollandsche Cacao- en Chocoladefabriek v/h Bensdorp & Co, aan die vennootschap, nu hare pogingen om den hinder van roetverspreiding te verminderen door het toekennen van eene premie aan de stokers voor het juist meeleeren der brandstoffen en regelmatig opstoken der vuren blijkbaar heeft gefaald, in overweging te geven, zich, daar inderdaad systemen bestaan waardoor het mogelijk is vrijwel roetvrij te stoken, met den directeur van gemeentewerken in verbinding te stellen, teneinde door overleg te komen, hetzij tot een verbeterd stookstelsel, hetzij tot het aanbrengen eener inrichting, waardoor de vliegash wordt afgevangen.²

Over het verhogen van de schoorsteen geen woord. Wel wordt inderdaad een installatie voor rookafvang geïnstalleerd. Maar voor alles: de snelle technische vooruitgang haalt binnen de kortste keren alle oude technieken in. De fabriek wordt radicaal heringericht. In januari 1931 kan de directie aan de gemeente melden geheel op elektriciteit en gas te zijn overgegaan en dat de rookverspreiding uit on-

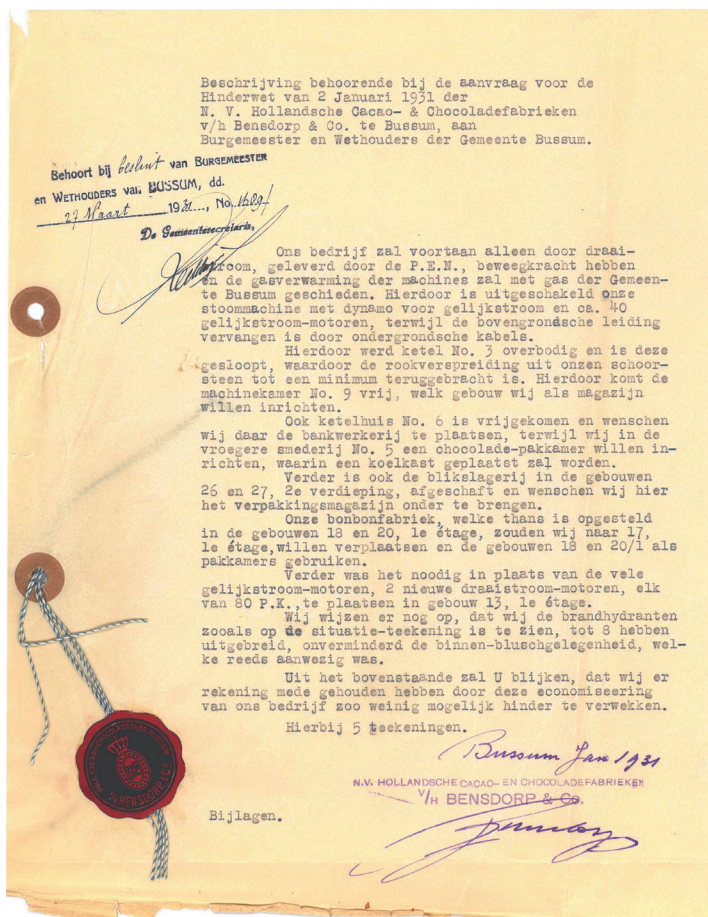
zen schoorsteen tot een minimum teruggebracht is.³

Onduidelijk is voor welke functie de schoorsteen daarna in gebruik blijft.

Allerlei gebreken

Terwijl verscheidene verouderde gebouwen vervangen worden, andere gebouwen zoals de ketelhuizen en stoommachinehallen een ander functie krijgen, blijft de bijbehorende schoorsteen staan. Deze wordt ook onderhouden. Het bedrijfsblad *Bitteren Zoet* toont in 1960 op de voorpagina een foto van de werkzaamheden. Uit het bijschrift: *...de tegenvaller die ontstond toen onlangs bij onderzoek bleek dat elf meter van onze oude vertrouwde schoorsteen in zo slechte konditie verkeerde, dat dit stuk geheel nieuw opgemetseld moest worden. Niet alleen de kosten waren om van de griezelen, maar ook het kijken naar die twee onversaagde lieden voor de uitvoering van het werk zorgden.*

In 2004 wordt ontdekt dat de bliksemafleider die tegen de schoorsteenpijp is gemonteerd, op knappen staat, waarna blijkt dat de schoorsteen scheefgezakt is. Weer gaan onversaagde lieden aan de slag. In *De Gooi en Eemlander* van 31 mei 2005 staat de restauratie beschreven: *Omdat het opknappen van een schoorsteen zo'n specifiek karwei is, komt de hulp uit België. Het bedrijf Frans Eyckmans en Zonen uit Heultje Westerlo stuurde twee heren naar Bussum die de klus in vier weken klaren. De twee Belgen gaan het verval aan de binnen- en buitenzijde te lijf. De binnenzijde van de toren*

Bijlage bij de brief van Bensdorp aan de gemeente Bussum d.d. 2 januari 1931 (archief gemeente Bussum, SSAN 052 + 4695).

wordt opnieuw gevoegd. Halverwege de toren hebben zij stenen weggehakt en vervangen door wiggen. Later worden er weer nieuwe stenen tussen gemetseld. De bovenste helft van de toren wordt in een ijzeren korset geplaatst en om de stenen strak op hun plaats te houden komen er rondom nog tien extra spanbanden bij.

Een paar jaar later gaat er iets volkomen mis. Tijdens een niet eens zo zware storm op 28 januari 2007 begint de schoorsteen te zwaaien. Na een paar uur breekt deze af op de hoogte waar de dubbele stenen wand overgaat in een enkele rij stenen.⁴ Deskundigen

Het bovendee van de schoorsteen valt op het machinegebouw en in de binnenstraat (foto auteur, 18 januari 2007).

Bedrijfsblad 'Bitter en Zoet'
(14de jaargang, nr. 1, juli 1960).

wijzen later een verzwakte fundering aan als de oorzaak van de instabiliteit en pleiten de Belgische restaurateurs vrij van enige nalatigheid. De verspreid rondom de resterende stomp liggende radiaalstenen worden razendsnel afgevoerd en zijn waarschijnlijk bij een restauratie elders gebruikt. Het terrein van de inmiddels stilgelegde fabriek is op dat moment onderwerp van onderhandelingen over een overname en het ontwikkelen van een nieuwe bestemming. Geen geschikt moment voor een nieuwe restauratie. In 2021 wordt alsnog het herstel van het resterende deel ter hand genomen.

Herinneringen vervagen en verdwijnen uiteindelijk. Dat is voor honderd procent zeker bij een geurherinnering. We hebben gelukkig nog het *Brosgebouw* en de schoorsteen om in gedachten terug te kunnen gaan naar de tijd waarin de Bensdorp cacao- en chocoladefabriek een lust en een last was voor Bussum.

Noten

1. Archief gemeente Bussum SSAN 052/4695.
2. Idem SSAN 052/2659.
3. Idem SAN 052/4695.
4. Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=1Akht-2lai4Y>.

HANS JONKER werkte na zijn studies sociologie en psychologie in de geestelijke gezondheidszorg. Zijn artikelen over lokale en regionale geschiedenis verschenen in verscheidene tijdschriften en kranten. Hij is co-auteur van het boek *Bensdorp, Bussum, Bovenaan!* (2017).

Eemnes: *Herdenk, Bezin, Wees waakzaam*

2022: Niet meer alleen mooie woorden

Jaap Groeneveld

Levende herinneringen aan de bezetting van 1940-1945 vervagen. Wie nu net over de tachtig is, kan hooguit wat kinderherinneringen hebben aan het laatste oorlogsjaar, die overigens evengoed heftig kunnen zijn. Ouderen rond de negentig hebben duidelijker herinneringen, voor zover die door ouderdom niet zijn vervaagd of vergeten. Maar waarom moet het verhaal verteld blijven worden? De woorden *Herdenk, Bezin, Wees waakzaam* op het toekomstgerichte Vrijheidsmonument geven daarop een antwoord dat in dit artikel wordt toegelicht in de actuele context.

Dit nooit meer!

Na de bevrijding was er een algemeen gevoel: 'Dit nooit weer!' Verscheidenen van de generaties die als volwassenen de oorlog en de bezetting bewust en aan den lijve hebben meegemaakt, hebben zich ingezet met dat doel door steeds weer het verhaal te vertellen. Onverschilligheid en onwetendheid maken dat een heel volk bespeeld kan worden met misleidende informatie en loze beloften. Zoiets kan overal gebeuren, zeker als er veel onvrede en onzekerheid is. Het verhaal moet steeds weer verteld worden, niet om te laten zien hoe slecht een bepaald volk was, maar om te begrijpen wat er gebeurt, als je bijvoorbeeld bevolkingsgroepen wegzet als minderwaardig of zelfs onmenselijk. Of als je naar het geweld grijpt om je territorium te vergroten.

Resultaat van 'Dit nooit weer!' is ook 75 jaar vrede in West-Europa met het unieke project Europese Unie tot gevolg. Om dat soort dingen gaat het: besef van de oorzaken van de gebeurtenissen en het trekken van lering daaruit. Zonder dat besef zijn dat alleen maar nare gebeurtenissen, die zelfs vijandschap in stand houden.

Essentie en consequentie

De essentie van die gedachte formuleerde ik in 2020 in de extra editie van het Feestcomité Eemnes in verband met Bevrijdingsdag 2020 – 75 Jaar Bevrijding en een minitentoonstelling in het *Huis van Eemnes*. Ik deed dat met instemming van het bestuur van de Historische Kring Eemnes en vanuit een gevoel van bezorgdheid over een zorgelijke dynamiek in onze samenleving waarbij sommige stromingen onvrede afreageren op andere groepen en over de opkomst van volksmenners die mensen tegen elkaar opzetten. Bezorgdheid over dweperen ook met een bewezen non-scrupuleuze machtsverslaafde in het Oosten. Parallellen met 1933-1939 drongen zich bij mij op. Op het moment dat ik dat opschreef, zijn we quasi anno 2022 al in Oekraïne ingehaald door de geschiedenis en beland in 1939, 'de inval in Polen'. Wat staat ons en vooral onze kinderen en kleinkinderen nog te wachten?

De consequentie van herdenken is ook klaar staan als hulp nodig is, anders is herdenken een inhoudsloos ritueel geworden. Dat is de reden dat op zondagavond 27 februari 2022 in Eemnes het initiatief ontstond om Oekraïners gecoördineerd te helpen. Als we deze consequentie niet zouden trekken, dan zouden we

geen knip voor de neus waard zijn. Het is goed dat heel veel mensen in Nederland en andere landen dat hebben begrepen, met allerhande hartverwarmende acties tot gevolg.

Eemnes in oorlogstijd

Terug naar Eemnes, dat vooral tussen 1942 en 1945 af en toe spannende ogenblikken heeft doorgemaakt met een paar neergestorte bommenwerpers, het afbranden van de boerderij *Bamboes* door ongelukkig terechtgekomen brandbommen, een uit de hand gelopen wapendropping, die een verzetsman (Dick Buis) en een onschuldige burger (Wies Vlasman) het leven kostte. En op het laatst nog twee slachtoffers die zich tegen alle waarschuwingen in onnodig in het frontgebied in de Eem-polder begaven.

Een belangrijk bolwerk van verzet huisde in café *Staal*. Hier en op veel andere plekken in Eemnes waren langer of korter mensen ondergedoken 'die even weg moesten': opgeroepen voor de *Arbeitseinsatz*, stakende spoorwegmensen en joodse onderduikers. Aan enkele Eemnessers, die deze laatste onderscheiding uitgereikt. Evacués uit Arnhem en omgeving kregen in Eemnes ook onderdak. Veel ongemakken waren er in het dagelijks leven, vooral vanaf 1943, maar door het agrarische karakter van Eemnes is hongersnood de inwoners bespaard gebleven.

Hierbij een selectie foto's en voorwerpen die te zien waren in de door de Historische Kring Eemnes verzorgde minitentoonstelling in *Het Huis van Eemnes* in 2020.

in zakformaat, dat door vliegtuigen van de (Britse) Royal Air Force werd uitgestrooid. Hier de eerste uitgave (april 1942), met de aankondiging dat vice-admiraal Helfrich het opperbevel kreeg van de Nederlandse strijdkrachten in de Oost. De Japanse bezetting van Nederlands-Indië was overigens al begonnen. Pas in augustus 1945 zouden de Japanners capituleren.

De plaat bij het Vrijheidsmonument met de namen van bij oorlogshandelingen omgekomen Eemnesser inwoners en van in Eemnes omgekomen slachtoffers.

De nieuwsvoorziening stond tijdens de bezetting onder Duitse censuur. 'Illegale krantjes' werden via het verzet verspreid en gingen van hand tot hand, voor zover ze werden vertrouwd. Een aanvulling vormde het Nederlandse tijdschrift 'De Wervelwind'

De distributie had zijn beperkingen. Het was geen vetpot. Er werd van alles bedacht om aan behoeften tegemoet te komen. Gevonden parachutes werden in kleding verwerkt. Schapenwol werd zelfs van het prikkeldraad gehaald om dat tot garen te spinnen. Burgemeester Van Ogtrop had een hond met lange haren. Op enig moment heeft zijn vrouw de vele losse haren verzameld, die tot garen gesponnen en daarvan dit truitje gebreid (foto familie Van Ogtrop).

De onderscheidingen van Wouter G. Staal, die de leider was van het verzet in Eemnes. Van links naar rechts vier onderscheidingen: Verzetshardeningskruis 1940-1945 (1983), de Amerikaanse Medal of Freedom (1947) voor het repatriëren van gestrande vliegers, Oorlogsherinneringskruis met gesp Mei 1940 (1946) en Kruis van Verdiensten. Meest rechts is de baton die gedragen wordt op het uniform in plaats van het Oorlogsherinneringskruis met gesp. Ook ontving hij nog de Britse Silver Laurel Leaf (1948) die niet is afgebeeld.

Om de noodzakelijke levensbehoeften eerlijk te verdelen was er rantsoenering ofwel 'distributie' met een bonnensysteem. Alle inwoners van Nederland kregen naast het persoonsbewijs een 'distributie stamkaart', waarop werd bijgehouden wat men aan bonkaarten had ontvangen. In de kranten werd meegedeeld hoeveel per persoon tegen inwisseling van coupons (nummer en letter) in de winkel gekocht kon worden.

Natuurlijk ontstond er een zogeheten zwarte markt en het verzet verschaft zich bonkaarten door overvallen of fraude op distributiekantoren. De distributie ging voor bepaalde artikelen nog door tot in 1947.

Een knijpkat als vervanging van zaklantaarns met batterijen. De knijpkat was een handige uitvinding die door velen ook na de oorlog nog lang werd gebruikt. Deze doet het nog steeds. Ze kwamen in het laatste jaar van de bezetting goed van pas, want huizen in Nederland ten noorden van de rivieren werden afgesloten van het elektriciteitsnet om kolen te sparen.

De aanvoer van steenkool uit de mijnen van het inmiddels in 1944 bevrijde Limburg was geblokkeerd en van aanvoer van elders was ook geen sprake meer.

Blauwe en gele bloemen van de Stille Tocht op de avond van 6 maart 2022 (foto auteur).

De bevrijding werd aangegrepen om allerhande herinneringsborden te produceren. Hier een bord in Delfts blauw naar een ontwerp van G.A. Bonsel.

Vanaf eind april 1945 had Eemnes daadwerkelijk een Duitse bezetting met soldaten, want de Eempolder was frontgebied geworden. Op 4 mei 's avonds was al bekend dat Duitsland had gecapituleerd, maar het was

gevaarlijk al vreugde te uiten. De Ortskommandant kreeg het pas na de middag van 5 mei via zijn kanalen te horen, waarna er oranje gedragen mocht worden. Op zondag 6 mei mocht de vlag uit en op maandag 7 mei kwamen de eerste Canadezen, waarna er echt gefeest kon worden. Om in de overgangstijd de orde

te bewaren was al tijdens de bezetting de Ordedienst gecreëerd bestaande uit verzetsmensen en betrouwbare Nederlanders. De armband van Bep de Bruijn die als herkenningsteken moest dienen, herinnert daaraan.

JAAP GROENEVELD is onder andere oud-bestuurslid van zowel Tussen Vecht en Eem als de Historische Kring Eemnes. Hij is voorts medeoprichter en secretaris van de Stichting Steuncomité Eemnes-Oekraïne.

Foto's: tenzij anders vermeld: Ruud Ham, Eemnes.

Steenfabriek Huizen wordt geschiedenis

Ontmanteling van industrieel erfgoed uit 1925

Sarah Remmerts de Vries

Kalkzandsteenfabriek Rijsbergen is sinds 1925 een begrip in het Gooi. Tot voor kort werd hier kalkzandsteen geproduceerd voor de bouw van woningen, eerst met zand uit de groeves Rijsbergen en Oosterveen en later uit het Gooimeer. Nu de fabriek definitief de deuren sluit, wordt het hoog tijd voor een terugblik op dit stukje industrieel verleden van Huizen.

Eeuwenlang leefden de Huizers van landbouw, veeteelt, visserij en huisindustrie (spinnen en weven). De aanleg van de haven in 1854 luidde een ongekende bloeiperiode in voor het dorp. Tijdens het haringseizoen visten de mannen op zee en werkte de rest van het gezin in de bokkingrokerijen die langs de haven lagen. Maar met teruglopende opbrengsten en de afsluiting van de Zuiderzee in zicht, kwam er begin twintigste eeuw een einde aan deze situatie. Vissers verlieten massaal de visserij, op zoek naar een stabielere bron van inkomsten. Ze gingen in de bouw of werden kaasventer. De rokerijen aan de haven kwamen leeg te staan en werden voor een habbekrats aan nieuwe bedrijven verkocht.

De werkplaatsen die zich hier vestigden, begonnen vaak klein. Ze profiteerden van een gunstig vestigingsklimaat, ingesteld door het gemeentebestuur, en van het grote aantal goedkope, ongeschoolde arbeidskrachten dat ineens beschikbaar was. Sommige van deze fabrieken, waaronder visconservenfabriek *Mayonna*, Potterie *De Driehoek* en vloerzeilfabriek *Balatum* (later *Balamundi*), konden zo uitgroeien tot

grote werkgevers binnen het dorp. Naast de haven ontstond langzaam een modern industriegebied, dat Huizen een stedelijk karakter gaf.

Bloeiend familiebedrijf

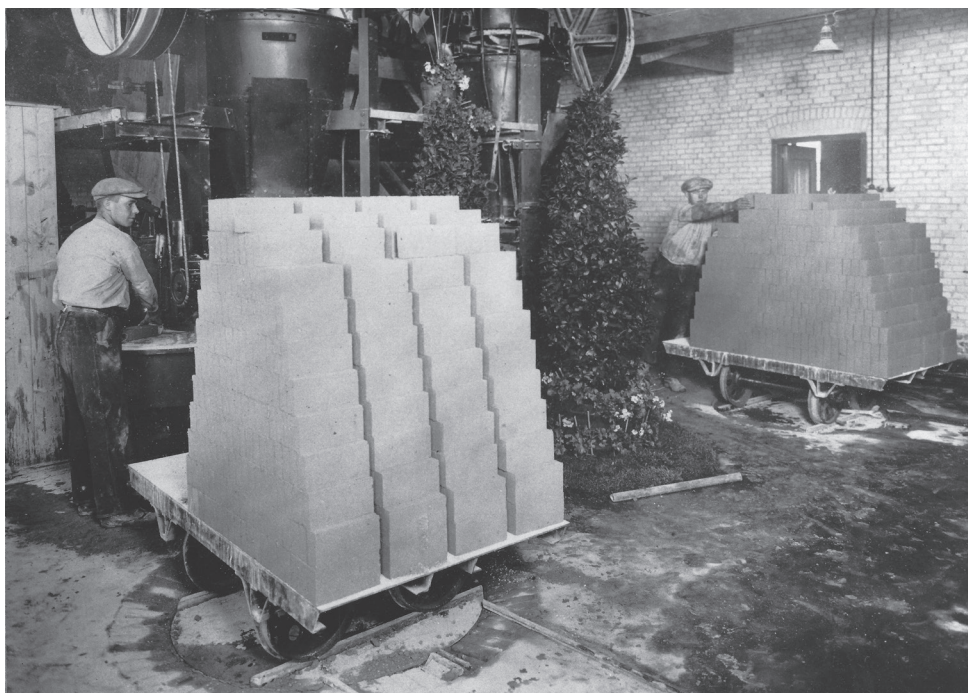
Tegelijkertijd verrezen op verschillende plaatsen in het dorp steenfabrieken. Aan de rand van Huizen, op de grens met Blaricum, staat enigszins verscholen de steenfabriek die het langst operationeel is geweest: *Kalkzandsteenfabriek Rijsbergen*. De fabriek is in 1925 begonnen als familiebedrijf van de gebroeders Van den Brink uit Laren, die zand voor

Bedrijfswagen van kalkzandsteenfabriek 'Rijsbergen' (collectie bedrijfsarchief 'Xella').

De industriële skyline van Huizen (collectie 'Huizer Museum').

Kalkzandsteen in de maak (collectie bedrijfsarchief 'Xella').

hun fabriek wonnen in de nabijgelegen groeven *Rijsbergen* en *Oostermeent* (en later uit het Gooimeer). Deze grond was in gebruik geweest als ‘meent’, een gemeenschappelijk graasgebied voor de Gooise boeren. De zandlaag stamt uit de ijstijd en is uitermate geschikt voor de productie van kalkzandsteen. Kalkzandsteen is een mengsel van zand en ongebluste kalk, dat verhardt onder druk van stoom. De kolen uit Limburg en ongebluste kalk uit België (later Duitsland) werden met de Gooische Stoomtram naar Huizen aangevoerd. Het eindproduct, kalkzandsteen voor onder meer de bouw van woningen, kon vanuit de haven gemakkelijk overal naartoe verscheept worden.

Onder de merknaam *Silka* produceerde de fabriek in 2015 nog zo’n 65.000 m³ kalkzandsteen per jaar. Tijdens haar hoogtijdagen had de fabriek maar liefst 90 medewerkers. Dat aantal is sinds de overname door *Xella*, een mondiale speler op het gebied van bouwmaterialen, de laatste jaren flink afgenomen. Tot de fabriek in 2019 buiten bedrijf werd gesteld. Deze ‘tijdelijke’ sluiting werd in augustus 2021 definitief, toen het doek viel voor de historische kalkzandsteenfabriek, die in 2025 haar honderdjarig bestaan zou hebben gevierd. De fabriek wordt op dit moment ontmanteld en in de verkoop gebracht. Daarmee verliest Huizen een stukje industrieel erfgoed. Het bedrijfsarchief van *Xella* is recentelijk overgedragen aan het *Huizer Museum*.

Oeverzwaluwen in de Oostermeent

De groeve *Oostermeent*, een van de twee groeves waar de fabriek aanvankelijk het zand vandaan haalde, werd al in de jaren zeventig

verlaten. Het is tegenwoordig een geologisch monument, dat zich uitstrekt van de hoogste delen van de Gooise stuwwal tot aan de voet ervan. De wanden leverden destijds bijzondere informatie op voor geologen, doordat het afgraven maar liefst 150.000 jaar Gooise geschiedenis blootlegde. Zo konden ze aan de kleuren en de steensoorten in de bodemlagen precies zien uit welke afzettingen de stuwwal was opgebouwd. Inmiddels zijn de wanden iets ingezakt en begroeid, doordat de groeve samen met de aangrenzende meentgronden wordt beheerd als natuurgebied door het Goois Natuurreservaat.

Blikvanger is de 400 meter lange ‘afgrond’

Luchtfoto van kalkzandsteenfabriek ‘Rijsbergen’ (collectie bedrijfsarchief ‘Xella’).

van de groeve, die op sommige plekken wel drie meter hoog is. In de laagten welt grondwater van de Warandeborg op, waardoor er een nat milieu is ontstaan. Hierdoor groeit er een bijzondere mix van natte heide met andere vegetatie, waaronder klokjesgentianen, wolfsklauw, zonnedauw en snavelbies. Een niet minder bijzondere bewoner van de groeve *Oostermeent* is de oeverzwaluw. Het kleine, bruine vogeltje nestelt graag in de steile wanden van rivieroeveren en afgravingen. In de groeve *Oostermeent* broedt al sinds de jaren zeventig een kolonie in een paar oeverwanden. Jaarlijks keren de vogels terug uit Afrika

Natuurgebied groeve 'Oostermeent'
(foto Sander Koopman).

Schilderij van kalkzandsteenfabriek
'Rijsbergen' (collectie bedrijfsarchief 'Xella').

om hier nieuwe gangen te graven en daarin nestjes te maken. Tegenwoordig is de oeverzwaluw een bedreigde diersoort, daarom wordt deze soort door de gemeente en het Goois Natuurreservaat goed beschermd.

Dankwoord

Met dank aan Rob de Boer van *Xella Kalkzandsteenfabriek Rijsbergen* voor het toesturen van de historische foto's uit het bedrijfsarchief van *Xella*.

Bronnen en literatuur

Sarah Remmerts de Vries, *Canon van Huizen*.
Huizen 2019.

Anton Kos en Karel Loeff, *Boeren, vissers en bouwers*.
Huizen 2002.

Sander Koopman, *De Gooise zandafgravingen*,
presentatie voor de Volksuniversiteit Naarden-
Bussum (13-11-2018).

Larisa Landré, 'Uit de raadsvergadering:
Kalkzandsteenfabriek vertrekt definitief en
afvaldrama wordt opgelost', *Nieuwsblad voor
Huizen* (21-12-2021).

Geopark Heuvelrug Gooi en Vecht, *Groeve
Oostermeent en Rijsbergen*.

Goois Natuurreservaat, *Groeve Oostermeent*.

SARAH REMMERTS DE VRIES studeerde geschiedenis
aan de Universiteit van Amsterdam. Daarna was zij
onder meer werkzaam als conservator bij het Amsterdam
Museum. Tegenwoordig werkt zij als redacteur voor het
verhalenplatform Oneindig Noord-Holland.

De Drie Eiken te Baarn

Een archeologische *lieu de mémoire*

Sander Koopman

In 1988 werd in Baarn net ten zuiden van de A1-afrit 11 Eembrugge het bedrijventerrein *De Drie Eiken* aangelegd. Ten tijde van de graafwerkzaamheden namen leden van de Archeologische Werkgroep (ArWe) van de Historische Kring Baerne (HKB) regelmatig een kijkje op het terrein. Zij vonden daar diverse archeologische objecten, reden voor de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) om in augustus-september 1988 een nader onderzoek uit te voeren. Hierbij zijn vele vondsten gedaan uit de prehistorie maar ook uit de Middeleeuwen. Het leidde tot een vermelding in de *Archeologische Kroniek Utrecht* van 1988-1989.

Ook bij onderzoek door de ArWe vanwege uitbreiding van het bedrijventerrein in 1996 was het raak en zijn er nieuwe vondsten gedaan, beschreven in *Baerne* 21, nr. 4. De objecten die bij de diverse opgravingen zijn gevonden, zijn in de loop der tijd verspreid geraakt over diverse niet-ontsloten collecties. Zo zijn er drie dozen met objecten aanwezig in het provinciaal archeologisch depot Utrecht, maar ook heeft de ArWe zelf een collectie van enkele honderden vuursteen-artefacten. Daarnaast is er nog een onbekend aantal particulieren met eigen collecties. In het najaar van 2021 kwam de auteur bij toeval in aanraking met

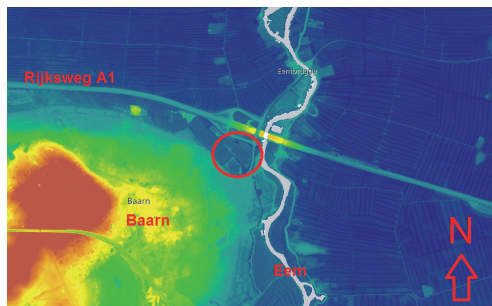
zo'n tot voor kort onbekende particuliere collectie van archeologische objecten, gevonden bij *De Drie Eiken*. Bij de gesprekken over deze collectie en nader speurwerk naar wat er aan primaire gegevens is vastgelegd over *De Drie Eiken*, werd eens te meer duidelijk dat het hier gaat om een bijzondere locatie met een hoge archeologische waarde. Reden om in TVE aandacht te besteden aan *De Drie Eiken* als een archeologische *lieu de mémoire*.

Landschappelijke ontwikkeling

Pleistoceen/Weichselien tot Holoceen

De locatie van *De Drie Eiken* ligt precies op de overgang van de hoge zandgronden van Baarn naar de lager gelegen polders van Eemnes (afbeelding 1). In de ondergrond bevindt zich dekzand (Formatie van Boxtel) uit het Weichselien. Uit boorgegevens (afbeeldingen 2 en 3) blijkt dat de top van het dekzand hier relatief steil naar het noorden helt en enkele honderden meters vanaf de De Geerenweg al bedekt wordt door een pakket veen en klei van in totaal zo'n vier meter dik (zie boring 4 in afbeelding 3).

Voor de ontstaansgeschiedenis van dit landschap moeten we terug naar het einde van de laatste ijstijd, het Weichselien, zo'n 12.500-

Afb. 1. Hoogtekaart van Baarn en omgeving, rood = hoog, blauw = laag. In de rode cirkel de locatie van 'De Drie Eiken' (bron AHN-Viewer, <https://ahn.arcgisonline.nl/ahnviewer/>; bewerking auteur).

14.000 jaar geleden. In die periode werd het Jonger dekzand afgezet, dat hier de top van het dekzandpakket vormt. Tijdens het Allerød-interstadiaal, 13.900-13.000 jaar geleden, was het tijdelijk warmer en groeiden er dennenbossen in Nederland. Hierdoor trad er enige mate van bodemvorming op en ontstond de bodemhorizont die bekend staat als de Laag van Usselo. Deze Laag is ook aanwezig in de directe omgeving van *De Drie Eiken*. Aan de Drakenburgerweg tegenover de Professor Krabbelaan, eveneens gelegen precies op de overgang van het hoger gelegen dekzand naar de polders, was in 2019 de Laag van Usselo ontsloten in de wand van een kuil (afbeelding 4) en zichtbaar als een lemige en donker gekleurde laag. De lemige textuur duidt erop dat hier ten tijde van de afzetting vochtige terreincondities heersten. Kennelijk

later in het Holoceen geheel opgevuld zou raken met jongere afzettingen. Gedurende de eerste millennia van het Holoceen steeg de zeespiegel snel, waardoor het westen van Nederland in hoog tempo vernatte.

Vernatting

Dit proces van vernatting uitte zich in het ontstaan van moerassen, waarin veenvorming optrad en grootschalige inbraken van de Noordzee, waardoor uitgestrekte gebieden met kwelders en wadden ontstonden. In het Eemland zien we de eerste tekenen van vernatting zo rond 4.000 v. Chr., wanneer veen ontstond met name in het dal van de Eem en in de diepste delen van de laagten tussen de stuwwallen van Baarn en Soest (afbeelding 5). De kwelders van de Noordzee reikten toen tot aan de huidige Eemmonding. In de navolgende duizend jaar breidde de veenbedekking zich sterk uit en rond 2750 v. Chr. was het hele Eemland met veen bedekt, waaronder ook de locatie van *De Drie Eiken* (afbeelding 6). Het golvende dekzandlandschap was veranderd in een uitgestrekt zeggenmoeras (Stiboka, 1966), waar de Eem traag doorheen slingerde. Het veen bereikte aan de randen uiteindelijk een hoogte van 1,2-2 meter +NAP (Sevink & Koopman, 2020). Een duidelijke indicatie voor vroegere veenbedekking in de randzone langs de De Geerenweg en de Drakenburgerweg vinden we in de eerder besproken ontsluiting (afbeelding 4), waar in de Laag van Usselo een grillige donkerbruine verkleuring zichtbaar is. Het gaat hier om waterhard, ofwel ingespoelde humuszuren' uit een organische laag die hoger in het bodemprofiel lag, in dit geval dus een (inmiddels verdwenen) veendeek.

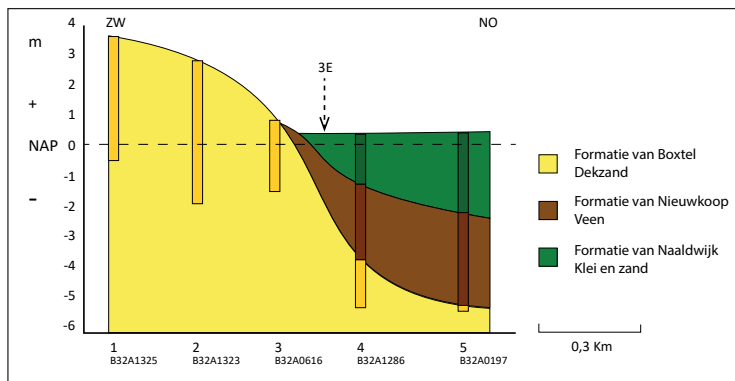
Gedurende een periode van zo'n vierduizend jaar bleef de landschappelijke situatie vrijwel ongewijzigd en bestond het hele gebied ten noorden van de De Geerenweg uit een slecht toegankelijk zeggenmoeras. Daar zou pas verandering in komen na het jaar

Afb. 2. Kaart van de omgeving van 'De Drie Eiken'; rood gearceerd = gebied waar archeologische vondsten zijn gedaan; rode lijn = ligging profiellijn van afbeelding 3; ∞ = locatie mottekasteel (kaartbewerking drs. A.E. Pfeifer).

was de huidige randzone dus ook al in het Allerød-interstadiaal een betrekkelijk natte plek.

Bij aanvang van het Holoceen, zo'n 11.500 jaar geleden, lag er dus ter plaatse van *De Drie Eiken* een naar het noorden hellend dekzandlandschap aan de voet van de stuwwal van Baarn. Op enkele honderden meters afstand lag de Eem, toen nog in een ondiep dal, dat

Afb. 3. Geologisch-lithologisch profiel vanaf het centrum Baarn (ZW) langs 'De Drie Eiken' tot aan de Bisschopsweg (NO) (brongegevens DINO Loket, www.dinoloket.nl; tekening drs. A.E. Pfeifer).

1000, toen de ontginningen van het Eemland op gang kwamen. Het gebied tussen de Drakenburgerweg-De Geerenweg en de Drakenburgergracht zal waarschijnlijk als eerste ontgonnen zijn op kleinschalige wijze. Na de ontginning werd het gebruikt als gemeenschappelijk hooiland voor de Baarnse boeren (Gaasbeek e.a., 1994). Zo rond de twaalfde eeuw² volgden de systematische en groot-schalige ontginningen van de veengebieden ten noorden van de Drakenburgergracht. Uiteindelijk was het gebied ter plaatse van *De*

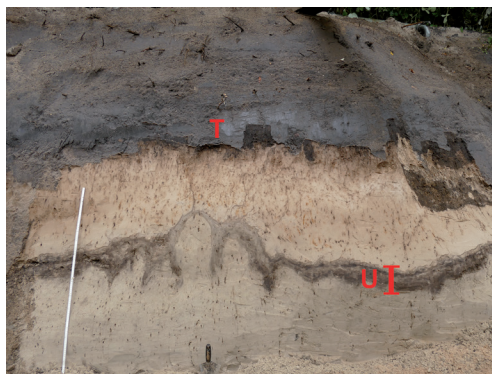
Drie Eiken vanaf de ontginningen in gebruik als agrarisch gebied (grasland), een toestand die zou voortduren tot de aanleg van het bedrijventerrein in 1988 (afbeelding 7).

Archeologische vondsten³

Het tot nu toe bekende vondstenrecord van *De Drie Eiken* en directe omgeving is in drie fasen tot stand gekomen. Op afbeelding 8 en in tabel 1 staat het totaaloverzicht van in Archis geregistreerde waarnemingen weergegeven met op afbeelding 8 tevens de locatie van een verdwenen mottekasteel. De eerste onderzoeken dateren van 1988 bij de aanleg van het bedrijventerrein door de ArWe van HK Baerne en de ROB. Directe aanleiding tot de onderzoeken was de vondst van een fragment van een *maritieme klokbeke*, waarna een verkenning en een noodopgraving werden uitgevoerd. Hierbij werden vondsten gedaan uit het Paleolithicum, Mesolithicum, Neolithicum en de Middeleeuwen.

Eerste onderzoeksfase (1988)

Uit het Mesolithicum zijn twee activiteiten-gebieden aangetroffen, waarvan één met een concentratie van haardkuilen en vuursteen-artefacten en een tweede met vuursteen-artefacten en vele kookstenen.⁴ Verder zijn een ovale kuil en mogelijke resten van paalkuilen aangetroffen. Uit het late Neolithicum dateren een grafheuvelrestant van een mannengraf en

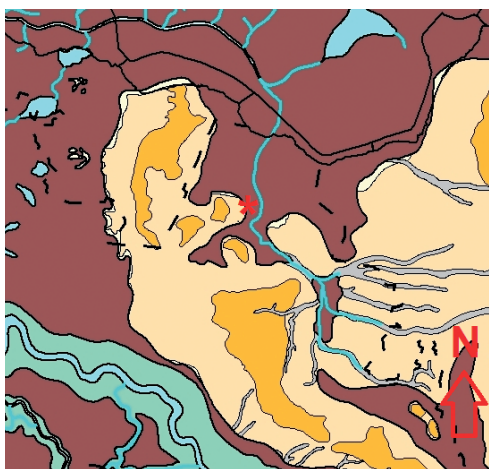

Afb. 4. Profiel in een ontsluiting langs de Drakenburgerweg tegenover de Prof. Krabbelaan, Baarn, coördinaten X 147,94-Y 470,35, hoogteligging maaiveld +1,1 m NAP. Zichtbaar is dekzand met daarin de Laag van Usselo (U), vervormd door krypturbatie en met donkere verkleuring door waterhard. T = omgewerkte sterk humeuze toplaag met resten veraard veen (foto Sander Koopman, 13 juli 2019).

Afb. 5. Paleogeografische kaart van midden-Nederland rond 3.850 v. Chr. Oranje = stuwwallen, geel-oranje = dekzandgebieden, groen = kwelders en riviervlakten, bruin = moerassen. Waterlopen zijn in grijs en blauw aangegeven. * = locatie 'De Drie Eiken' (bron Vos & De Vries, 2013).

een crematiebijzetting van een jonge vrouw. Vooral die laatste is bijzonder, aangezien het hier gaat om een standvoetbeker-crematiegraf: ... *er werden namelijk de resten van één (of mogelijk twee) verbrande bekken in gevonden* (Van Tent, 1996). Ook bijzonder in dit crematiegraf was de vondst van diverse bijgiften bestaande uit organische materialen, te weten twee priemen van schapen- of geitenbot en een hoeveelheid verkoolde gerst. De aanwezigheid van een pakket holocene klei en veen

Afb. 6. Paleogeografische kaart van midden-Nederland rond 2.750 v. Chr. Het veen (bruin) heeft zich sterk uitgebreid. Verklaring van de kleuren zie afbeelding 5 (bron Vos & De Vries, 2013).

en een hoge grondwaterstand hebben hier sterk conserverend gewerkt, waardoor deze materialen behouden bleven in de bodem.

Door leden van de ArWe, maar ook door diverse onafhankelijke zoekers, zijn in deze onderzoeksperiode aardewerkscherven en vuursteen-artefacten gevonden, waarvan één collectie verderop in dit artikel wordt behandeld. De talloze vondsten uit het Mesolithicum duiden op een intensief gebruik van *De Drie Eiken* als locatie voor kampjes. De mens was in die periode nog niet sedentair, maar keerde waarschijnlijk wel regelmatig op dezelfde plek terug. In het Mesolithicum waren

Archis ID	Tijdvak	Omschrijving
18.732	Midden-/Laat Neolithicum	vuurstenen bijl
26.413	Mesolithicum/Neolithicum, Late Middeleeuwen	Meso/Neo: grafheuvel, grafkuil, bot, vuursteen, standvoetbeker. LME: huisplattegrond, palen, greppel
26.451	Neolithicum	klokbecker
58.029	Mesolithicum/Neolithicum	grafheuvel, graf, aardewerk

Tabel 1. In Archis geregistreerde archeologische waarnemingen van de locatie 'De Drie Eiken', Baarn (bron Weerheijm en Klerks, 2013).

In het Neolithicum lijkt het gebruik van de locatie extensiever te worden, getuige de aanwezigheid van graven. Mogelijk speelt de voortgaande vernatting van het landschap hierbij al een rol. Weliswaar lagen deze graven waarschijnlijk op een iets hoger gelegen dekzandrug (Weerheijm & Klerks, 2013), maar na circa 4.000 v. Chr. zal deze rug ook bedekt zijn geraakt met veen en was het landschap vanaf dat moment niet meer geschikt voor menselijk gebruik. Uit de periode tussen het laat-Neolithicum en de Middeleeuwen zijn hier dan ook geen vondsten bekend. In de late Middeleeuwen keerde de mens terug bij *De Drie Eiken*, want uit die tijd dateren de plattegronden van een drieschepige boerderij, een schuur en een hooimijt. Verder is een slotenpatroon aangetroffen dat gegraven was vanuit het veendek.

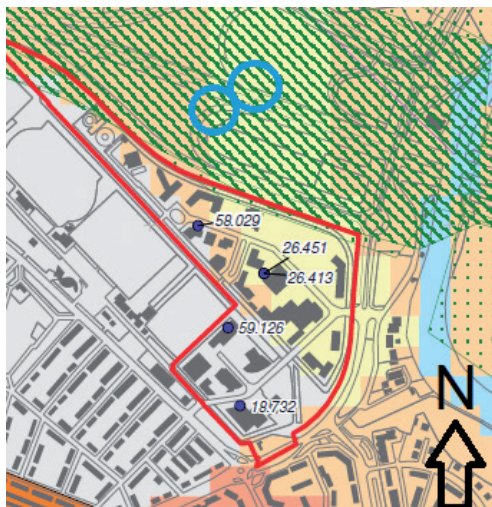
De tweede onderzoeksfase dateert uit de jaren 1996-1997, voorafgaand aan de uitbreiding van het bedrijventerrein aan de zuidwestzijde, op de toenmalige sportvelden. Bij dit onderzoek zijn honderden vuursteensplinters, een aantal krabbers en klingen en twee klopstenen aangetroffen. Ook zijn er diverse aardewerkfragmenten en een haardkuil gevonden, daterend uit het vroege Neolithicum, 4.000-5.000 v. Chr. De voorlopig meest recente ontdekking in de omgeving van *De Drie Eiken* betreft de sporen van een mottekasteel. Ruud Raats (AWN) ontdekte op oude luchtfoto's het typische 8-vormige patroon van een verdwenen mottekasteel, precies op de plek waar nu de snelwegafrit 11 Baarn-Eembrugge ligt, zo'n 200 meter ten noorden van het bedrijven-

This historical map shows the area around Zandvoort. The 'Binnen gronddijk to Veld' is a prominent feature at the top. The 'De Garen' river flows through the center. A red circle is drawn on the map, indicating a specific location near the river and the 'Zandvoort' area. The map includes various place names and a north arrow in the bottom right corner.

Een particuliere collectie van
De Drie Eiken

Laat-Paleolithicum (afbeelding 10)

Uit deze periode, zo'n 12.000-13.000 jaar geleden, is een vuurstenen Cheddar spits

Afb. 8. Detailkaart van de locatie van archeologische waarnemingen bij 'De Drie Eiken'. ∞ = locatie. mottekasteel (bron Weerheim & Klerks, 2013; bewerking auteur).

gevonden (1 in afbeelding 10). Kenmerkend voor dit type spits zijn de trapeziumvorm en de knikken in de rug (rechterzijde van het artefact in afbeelding 10). Het zwaartepunt van het verspreidingsgebied van dit type spitsen, onderdeel van de zogeheten Creswell-cultuur, ligt in Engeland en loopt tot in Noord-Nederland en Duitsland. Voor Midden-Nederland is dit dus een betrekkelijk zeldzame vondst.

Mesolithicum en Neolithicum artefacten (afbeelding 10, 11)

Het betreft in totaal achttien artefacten:

Een vuursteenkern en klopsteen van kwartsiet (Mesolithicum; nummers 2, 3 in afbeelding 10). De vuursteenkern werd gebruikt om stukken van af te slaan, de zogeheten afslagen, die verder werden bewerkt tot kleine werktuigen. Dit slaan gebeurde met een klopsteen, zoals hier is aangetroffen (harde percussie) dan wel met een gewestang of een houten stok (zachte percussie). Bijzonder is dat de klopsteen aan drie kanten is gebruikt.

Een vuurstenen wrijfsteen (Neolithicum; nr. 4). Zulke stenen werden gebruikt voor het

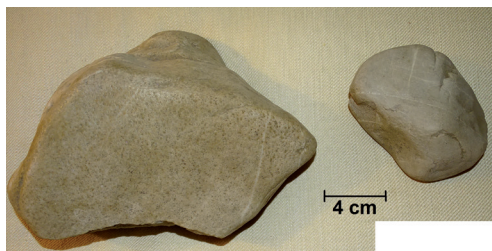
Afb. 9. Exacte locatie van het mottekasteel bij 'De Drie Eiken' (bron Keunen e.a., 2018).

met behulp van een andere steen fijnwrijven van kruiden of minerale stoffen zoals oker. In de wrijfsteen is duidelijk de holte zichtbaar waarin werd gewreven.

Een set werktuigjes. Een kopschrabber uit het Mesolithicum (nr. 5) en twee knopschrabbers uit het Neolithicum (nr. 6). Voorts uit het Mesolithicum: mesjes (nrs. 7, 15), spitsen (nrs. 11, 12), een boortje (nr. 8), een zaagje (nr. 9), een vis-

Afb. 10. Vuursteen-artefacten en een klopsteen van kwartsiet. Zie hoofdstekst voor verklaring van de nummers (collectie Hans Vermaas, Soest; foto Sander Koopman, 13 oktober 2021).

Afb. 11. Fragment van maalsteen (l) met loper, beide van kwartsiet (collectie Hans Vermaas, Soest; foto Sander Koopman, 13 oktober 2021).

haak (nr. 10) en een transversaalspits (nr. 14).

Een maalsteen met loper (Neolithicum; afbeelding 11). De maalsteen betreft een stuk grijze kwartsiet met een flauwe holte erin en een typerende glans door de maalbewegingen. De loper betreft eveneens een stuk kwartsiet dat er vlakbij gevonden is.

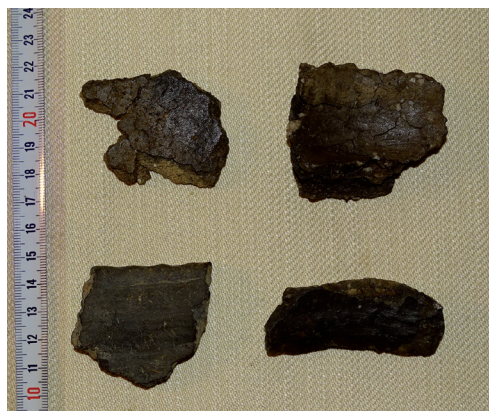
Neolithicisch aardewerk (afbeelding 12)

Het aardewerk bestaat uit vier fragmenten met een grootte van enkele centimeters. Herkenbaar zijn een fragment trechterbekeraardewerk met zeer grove nagelindrukken (linksboven in afbeelding 12) en een fragment klokbekeeraardewerk met fijnere nagelindrukken (rechtsonder in afbeelding 12). Enkele scherven zijn deels zwart gekleurd, waarschijnlijk als gevolg van roetaanslag door gebruik in een vuur.

De vondsten uit de collectie Vermaas passen goed bij het beeld dat uit de overige onderzoeken is ontstaan van een site die in het Mesolithicum en Neolithicum intensief is gebruikt door de mens en waar men ook periodiek terugkeerde. Opvallende toevoegingen ten opzichte van de eerdere vondsten zijn objecten zoals de maalsteen met loper en de wrijfsteen. Tot nu toe zijn bij geen van de onderzoeken concrete sporen aangetroffen van een Neolithicum nederzetting, maar dergelijke vondsten wijzen erop dat een nederzetting zonder twijfel vlakbij gelegen moet hebben, waarschijnlijk op een iets hogere locatie.

Afb. 12a en b. Scherven neolithicisch aardewerk, de exemplaren linksboven en rechtsonder zijn versierd met nagelindrukken (collectie Hans Vermaas, Soest; foto Sander Koopman, 13 oktober 2021).

Tot besluit

De Drie Eiken is in de historie van Baarn een belangrijke archeologische opgraving geweest. Vanuit het oogpunt van kennisbehoud is het jammer om te constateren dat de objecten en resultaten van dit onderzoek sterk gefragmenteerd zijn geraakt en een synthesepublicatie tot op heden nog niet is verschenen. Zo was de collectie van Hans Vermaas tot voor kort onbekend en de beschrijving daarvan vormt een waardevolle aanvulling op de beschikbare kennis van de archeologie van *De Drie Eiken*.

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar Hans Vermaas (Geologisch Museum Hofland) voor het beschikbaar stellen van zijn collectie voor fotografie, voor de informatie over de destijds uitgevoerde determinaties en voor het reviewen van de tekst over zijn eigen collectie. Voorts dank aan Yankel Kobalowitz (AWN Naerdincklant) voor het inventariseren van de reeds beschikbare literatuur over *De Drie Eiken* en aan drs. A.E. Pfeifer voor het vervaardigen van de afbeeldingen 2 en 3. Tot slot dank aan Jan van der Laan (ArWe Baerne) voor nadere informatie en een review van de conceptversie van dit artikel.

Noten

- Humuszuren zijn chemische verbindingen die ontstaan bij de onvolledige afbraak van plantaardig materiaal, bijvoorbeeld in een veenpakket onder zuurstofarme condities. Deze humuszuren zijn deels oplosbaar in water, kunnen met doortrekkend regenwater inspoelen in de onderliggende minerale ondergrond en daar weer neerslaan als een bruinzwarte substantie tussen de zandkorrels, dit duiden we aan als waterhard. Zie voor een diepgaandere beschouwing over waterhard en de relatie met veenbedekking: Dekker e.a., 1991.
 - De meningen over de datering van de ontginning van Eemnes verschillen. Dekker en Mijnsen-Dutilh (1995) gaan uit van een aanvang in de loop van de twaalfde eeuw, De Bont (2009) stelt dat er *geen reden [is] om aan te nemen dat de eerste ontginningsfase van veel later dan 1.000 na Chr. dateert*; overigens zonder hiervoor een onderbouwde motivatie te geven.
 - Gebaseerd op: Van der Laan, 1988; Van Tent, 1996; Cleij en Van der Laan, 1997; Keunen e.a., 2018.
 - Kookstenen* zijn stenen die gebruikt werden om water in kuilen aan de kook te brengen en zo voedingsmiddelen te bereiden.
 - Van Tent was uitsluitend verantwoordelijk voor de determinatie van de vier aardewerkscherven (afbeelding 12).
- ## Literatuur
- C. de Bont, *Vergeten land. Ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350)*. Twee delen, Alterra Scientific Contributions 27. Wageningen 2009.
- T. Cleij en J. van der Laan, 'Archeologisch onderzoek bij De Drie Eiken', in: *Baerne* 21, nr. 4, 1997.
- C. Dekker en M. Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandtsche leege landen. Ontginningen rond de mond van de Eem in de 12^e en 13^e eeuw*. Stichtse Historische Reeks 19. Utrecht 1995.
- L.W. Dekker, A.H. Booi, H.R.J. Vroon en G.J. Koopman, 'Waterhardlagen: indicatoren van een voormalig veendek', in: *Grondboor en Hamer*, maart 1991.
- F. Gaasbeek, J. van 't Hof & M. Koenders, *Baarn. Geschiedenis en architectuur*. Zeist 1994.
- L.J.F. Janssen, *Hilversumsche oudheden. Eene bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis der vroegste Europeesche volken*. Arnhem 1856.
- L.J. Keunen, C.J. Frank en E.H. Boshoven, '... de schoonheid van een veel bezocht en door de mode begunstigd oord...'. Een archeologische waarden- en verwachtingskaart en cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Baarn', RAAP Rapport 3391, Weesp 2018.
- J. van der Laan, 'De archeologische werkgroep', in: *Baerne* 12, nr. 4, 1988.
- H.B.G. Scholte Lubberink, L.J. Keunen en N.W. Willemse, *Op het kruispunt van de vier windstreken Synthese Oogst voor Malta onderzoek de Gelderse Vallei (Utrechts-Gelders zandgebied)*. Amersfoort 2015.
- J. Sevink en S. Koopman, 'Maximum Holocene groundwater levels and associated extension of peat in the border zone of 'Het Gooi' (the Netherlands): a reconstruction based on the study of soil transects', in: *Netherlands Journal of Geosciences* 99, 2020.
- Stiboka, *Bodemkaart van Nederland Schaal 1: 10.000 Toelichting bij de kaartbladen 26 West Harderwijk en 52 West Amersfoort*. Wageningen 1966.
- W.J. van Tent, 'De Drie Eiken', in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1988-1989*. Utrecht 1996.
- P. Vos & S. de Vries, *2e generatie palaeogeografische kaarten van Nederland (versie 2.0)*. Utrecht, 2013. Op 31 augustus 2019 gedownload van www.archeologiein nederland.nl.
- W.J. Weerheijm en K. Klerks, *Archeologisch vooronderzoek ten behoeve van het bestemmingsplan De Drie Eiken te Baarn, gemeente Baarn*. Rapport V1092. Amersfoort 2013.

De deugd overleeft het graf

Freules Warin en hun goede werken in Nederhorst

Claudette Baar

Tegenover het kasteel *Nederhorst* staat een van de drie scholen die *Nederhorst den Berg* rijk is. Dit is een christelijke school die de naam draagt van een vroegere eigenares van het kasteel, de freule Warin. Een bijzondere naam voor een christelijke school, daar die meestal naar een lid van het koninklijk huis of een bijbelse figuur is vernoemd.

Wie waren de freules Warin?

Op 31 oktober 1807 kocht mr. Hans Hendrik van Haersma het kasteel en de heerlijkheid *Nederhorst* tijdens een publieke verkoop in het rechtehuis te *Nederhorst den Berg*. Van Haersma was gehuwd met Constantia Elias, een dochter uit een Amsterdams regentengeslacht. Het huwelijk bleef kinderloos. Na het overlijden van zijn echtgenote in 1824 heeft Van Haersma kasteel *Nederhorst* en al hetgeen daarbij behorende gelegateerd aan jonkvrouwe Constantia Jacoba Agnes Warin (1820-1902), een nichtje van zijn vrouw. Het legaat omvat *Alle de onroerende goederen, zoo gebouwde als ongebouwde Eigendommen, Ambachtsheerlijkheden, Heerlijke en andere regten, geregtigheden, jurisdictiën, Privilegiën [...]*.¹

Wanneer Van Haersma overlijdt op 3 december 1825, is de erfgename net vijf jaar. Gezien haar leeftijd beheerde haar vader, mr. Jacob Nicolaas Warin (1787-1833), het legaat tot aan zijn dood. Waarschijnlijk nam haar moeder Maria Cornelia Witsen Elias (1791-1859) deze taak waar, totdat Constantia, in 1846, de leeftijd van 25 jaar heeft bereikt. Dit is de leeftijd waarop een ongehuwde vrouw in die tijd voor de wet als volwassen werd beschouwd. Zij wordt dan officieel ambachtsvrouw van

Freule Constantia Jacoba Agnes Warin.

Nederhorst den Berg, *Horstwaarde*, *Overmeer* en *Riethoven* als laatste telg van het adellijke geslacht Warin.

Naast de erfgename bestond het gezin uit nog een dochter, haar oudere zus Clara Wilhelmina Elisabeth (1819-1899). De familie woonde in Amsterdam op Herengracht 200, maar bracht de zomers door op het kasteel *Nederhorst*. Beide zusters zouden ongehuwd blijven, vandaar dat zij de freules of jonkvrouwen Warin werden genoemd. Freule of jonkvrouwe was de gebruikelijke benaming voor ongehuwde adellijke vrouwen zonder titel.

De gezusters zetten de traditie van hun ouders voort door in de wintermaanden in Amsterdam te verblijven en in de zomermaanden in *Nederhorst den Berg*, hetgeen hun niet betlette om intensief mee te leven met het wel en wee van de dorpsgemeenschap. Hiervan getuigen de betrokkenheid bij de oprichting van een christelijke school en de giften aan de diaconie van de hervormde kerk ten behoeve van de armen in het hele dorp. De freules Warin waren dan ook zeer geliefd bij de dorpsbewoners van *Nederhorst den Berg*. Vooral Constantia, zij ontving ter gelegenheid van haar 75-jarig jubileum als ambachtsvrouw

in 1900 van de burgerij van Nederhorst den Berg een oorkonde ter herdenking aan alles wat zij voor deze gemeente gedaan had.

Hun goede werken

Net als haar vader Jacob Nicolaas Warin, die voorzitter was van de hervormde kerkenraad, was ook Constantia nauw betrokken bij de diaconie en de armenzorg. In de jaren tachtig van de negentiende eeuw nam het aantal armen toe, vooral in de winterperiode doordat er dan op het platteland weinig werk was. Ook in Nederhorst den Berg vormde dit een groot probleem.

Freules Warin op weg naar Amsterdam met de pont over de Vecht.

Via de diaconie probeerden de dames Warin de zorg voor de armen te verlichten. Uit een soort kasboekje dat liep van november 1888 tot eind mei 1893 blijkt dat de uitgaven ten behoeve van de armen van Nederhorst den Berg werden bijgehouden. Het beschikbare bedrag voor een bepaalde periode kwam van de jonkvrouwe Warin zoals de eerste bladzijde aangeeft. Indien het bedrag de kosten niet dekte, werd het tekort aangevuld. Dit alles werd zorgvuldig beheerd en bijgehouden door de diaconie.

Op naam stond genoteerd wat per week of

maand geleverd was aan vlees, melk, eieren, een enkele keer levertraan en soms een wekelijks bedrag van 1 gulden. Vele gezinnen kregen wekelijks een pond vlees. Maandelijks kregen de slagers en leveranciers die de goederen geleverd hadden, betaald uit dit fonds. Het zou later het *Warinfonds* worden genoemd. Wanneer het aan het begin van de periode ontvangen bedrag de kosten niet dekte, werd dat bedrag toegevoegd aan de geschatte uitgaven voor de volgende periode. Soms stond de gezinssamenstelling vermeld, bijvoorbeeld een weduwe met een of meer kinderen of alleen een echtpaar. De bijstand geschiedde zonder aanzien des persoons, zowel hervormden, katholieken en niet tot een kerkgemeenschap behorenden werden ondersteund.

De deugd overleeft het graf

Regeren is vooruitzien, moet de ambachtsvrouw gedacht hebben, want zij maakte een testament op waarbij zij ook na haar overlijden bijdroeg aan de verzorging van de armen. In het archief van het college van diakenen van de hervormde gemeente van Nederhorst den Berg bevindt zich een afschrift van een deel van het testament van jonkvrouwe Constantia Jacoba Agnes Warin, gedateerd 15 juni 1900. Dit deel betreft vooral datgene wat onder de verantwoordelijkheid van de diaconie valt. Naast de zorg voor het uitkeren van een wekelijks bedrag van 6 gulden aan een werknemer van haar en bij zijn overlijden aan zijn weduwe, is de diaconie ook verantwoordelijk voor het uitkeren van een jaarlijkse rente, afkomstig uit 8 certificaten der 2 1/2 % Nationale schuld elk groot f 1000,-, aan de tijdelijke geneesheer te Nederhorst den Berg om te dienen tot tijdelijke verkwikking en versterking van behoeftigen van alle gezindten van de burgerlijke gemeente van Nederhorst den Berg. Deze kan naar eigen oordeel bepalen, waar

ondersteuning nodig is. Het legaat is niet bedoeld om de Gemeente of Diaconie of Dolerende Kerkelijke Kas of Roomsche Katholieke Armenkas te verlichten. De geneesheer moet jaarlijks bij de diaconie een lijst inleveren van personen, aan wie hulp verstrekt is met op-gave van de uitgaven.²

De praktijk

Volgens een kasboek ontvangt de diaconie vanaf 1903 per jaar f 200 ten behoeve van de zieke armen in het dorp. Per jaar worden de inkomsten en uitgaven opgetekend. Voorin staat een alfabetische lijst met namen van de desbetreffende 'armen', zonder verder specificaties.

De jaaroverzichten geven aan wie wat kreeg en waarvoor. De inkomsten bestaan uit f 200 per jaar rente van het Warinfonds, waarbij de inkomsten de uitgaven niet altijd dekken .

De jaarrekening wordt ingediend in de vergadering van maart van het volgende jaar en afgetekend door een diaken. Het betreft veelal betalingen aan leveranciers – net als in het kasboekje van 1888-1893 – voor melk, eieren en vlees en soms levertraan. Wanneer een jaar met een negatief saldo wordt afgesloten, is dat bedrag de eerste post op de jaarrekening van het volgende jaar. De meeste jaren beginnen

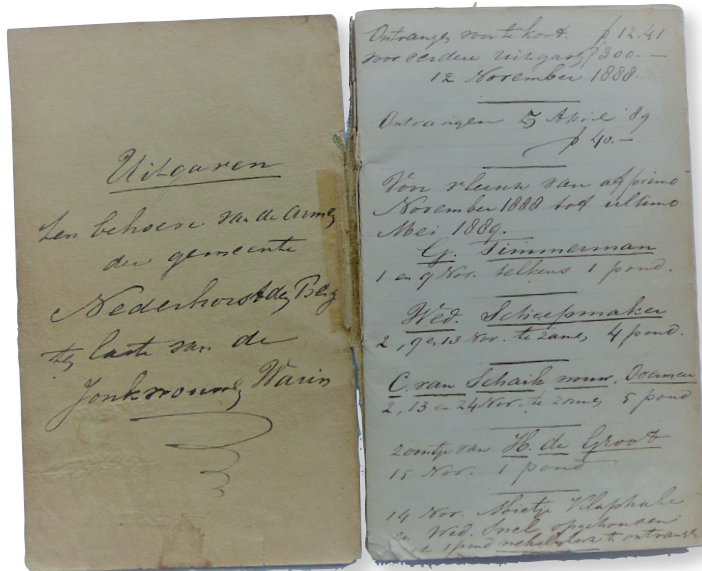

Oorkonde t.g.v. 75-jarig jubileum van C. J. A. Warin als ambachtswrouwe , aangeboden door de burgers van Nederhorst den Berg.

met het rechtekken van dit negatieve saldo. De jaarrekeningen werden gecontroleerd door G. Bokhorst, diaken en schoolmeester in die jaren. Vanaf 1912 volgt een aantal jaren met een batig saldo. Het kasboek werd tot 1934 bijgehouden. Met ingang van 1915 echter ontbreken de uitgaven en werd hiervoor verwezen naar een 'blauw schriftje', dat eveneens door de diaconie werd beheerd. Het schriftje ontbreekt in het archief.³

Ook het Kerkfonds van de hervormde kerk kreeg een legaat, de rente daarvan is bestemd voor het te betalen salaris aan de dienstdoende onderwijzer op de hervormde school. Een derde legaat aan de hervormde kerk is bestemd voor de kerkvoogden.⁴

Kasboekje met uitgaven ten behoeve van de armen.

Interieur Willibrordkerk (foto A. Fortuin).

Marmeren plaquette met de portretten van C.W.E. en C.J.A. Warin in de Willibrordkerk (foto J.W. Leijenhorst).

Blijvende herinnering

De band tussen dames Warin en de hervormde gemeente komt ook tot uiting in het glas-inloodraam in de noordelijke gevel van het zijschip van de Willibrordkerk, waarop kasteel *Nederhorst* is afgebeeld evenals het wapen met wapenspreuk van het geslacht Warin: *VIVIT*

POST FUNERA VIRTUS (De deugd overleeft het graf). Volgens het grootboek van het Warinfonds maakte beeldhouwer Schröder een plaquette met in wit marmer gebeeldhouwde portretten van beide freules. Deze gedenksteen werd op 16 juni 1906 geplaatst aan de noordkant in het koor. De weduwe Dolman

onthulde de steen,⁵ een blijvende herinnering aan deze twee vrouwen die zoveel voor Nederhorst den Berg hebben betekend.

De Warinschool

De zorg voor de Bergers van de ambachtsvrouw ging verder dan het bestrijden van de armoede. Ze maakte zich ook bezorgd over de toekomst van de jeugd. Onderwijs vond zij belangrijk en daartoe faciliteerde zij de stichting van een school. Per akte, gedateerd 27 december 1876, opgemaakt door notaris Verrijn Stuart te Amsterdam, schonk jonkvrouwe Constantia Jacoba Agnes Warin aan de 'Diaconie van de Nederduitsche Hervormde gemeente te Nederhorst den Berg' een huis en tuin, gelegen op Voorstraat 36.

Hier is wel een aantal voorwaarden aan verbonden:

- het geschonkene moet blijvend gebruikt worden voor een school of een bewaarschool der kerkelijke gemeente;
- de school moet ook toegankelijk zijn voor kinderen van andere godsdienstige gezindten dan die van de hervormde gemeente;
- vanaf het moment dat de diaconie het geschonkene heeft aanvaard, moeten alle lasten en belastingen door de diaconie worden voldaan.

In mei 1877 accepteert de diaconie de schenking met een akte eveneens door Verrijn Stuart opgemaakt en getekend door de vertegenwoordigers van de algemene kerkenraad van de hervormde gemeente en wel door de voorzitter, Heinrich Andreas Johannes Lütge, predikant, en administrerend diaken, Bernardus van de Beek, koopman.⁶

Deze gift vormde de basis voor het oprichten van een vereniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs te Nederhorst den Berg. Op 9 oktober 1881 kwamen hiertoe de bestuurders van de hervormde gemeente en de notabelen van het dorp bij elkaar in de consistoriekamer van de Willibrordkerk. In het bestuur van de vereniging werden gekozen predikant A. Veen-

huijsen, voorzitter, J. A. Ahles, secretaris, W. Strietman, penningmeester, en W. Brouwer en J. van Veeren, leden. Op 6 augustus 1882 werd er een speciale dienst gehouden ter gelegenheid van de opening van de school, waarna het schoolgebouw op 7 augustus in gebruik werd genomen. J. H. van der Hoeven

Glas-in-loodraam in de Willibrordkerk met kasteel 'Nederhorst' en het wapen van het geslacht Warin (foto J.W. Leijenhorst).

uit Scharnegoutum kreeg als hoofdonderwijzer de leiding over 60 leerlingen. Per september moest er al een hulponderwijzer worden aangesteld, ene Heijerman.⁷

De Doleantie

De school draaide met succes, maar toen bereikte de Doleantie ook Nederhorst den Berg.⁸ Deze zorgde hier eveneens voor dis-

Warinschool, indertijd
gelegen aan de Reevaart/
Overmeerseweg.

cussie over de juiste geloofsleer binnen de hervormde gemeente. Het kwam zelfs tot een hevige confrontatie vanwege deze scheiding der geesten⁹, wat ook hier resulteerde in een afsplitsing. Zo ontstond de Gereformeerde Kerk, met helaas consequenties voor de pas opgerichte school.

Nadat hoofdonderwijzer Van der Hoeven zijn lidmaatschap van de Hervormde Kerk had opgezegd, voldeed hij niet meer aan de statuten van de vereniging, waarop per 1 september 1887 zijn ontslag volgde. Maar ook het schoolbestuur viel uit elkaar: Strietman, de penningmeester, koos eveneens voor het nieuwe kerkgenootschap, ook hem werd de wacht aangezegd. Daarnaast kostte deze stap hem ook zijn baan bij de dames Warin, die hem en zijn gezin vervolgens wel steunden bij het vinden van ander werk en een andere verblijfplaats.¹⁰

Per september 1887 werd de schoolvereniging in tweeën gesplitst, waardoor er twee christelijke scholen ontstonden. H. Betist werd aangetrokken als hoofd van de hervormde

school. Per 3 april 1888 startte de tweede christelijke school – de gereformeerde – onder leiding van Van der Hoeven, het voormalige hoofd van de oude school.

Een nieuw gebouw

Het aantal leerlingen van de hervormde school groeide gestaag, waardoor er een tweede hulponderwijzer aangesteld moest worden alsmede een extra lokaal gecreëerd. Ondanks de uitbouw in 1900 bleef het krap met bijna 100 leerlingen. Een architect uit Hilversum werd benaderd om een plan te maken voor uitbreiding met een bijgebouw. Ondanks

*Feest in Ot-en-Sienstijl t.g.v. 140-jarig
bestaan van de Warinschool 2022
(foto Y. Corbeek).*

de uitbreiding bleef de school kampen met ruimtegebrek door het stijgende aantal leerlingen. In januari 1902 werd voorgesteld een nieuwe school te bouwen met een woning boven de school.

Wanneer Constantia Warin op 18 november 1902 overlijdt, blijkt uit haar testament dat het voortbestaan van de school voor haar belangrijk is. Zij legateert dan aan de diaconie, zoals eerder genoemd, certificaten waarvan van uit de rente *de dienstdoende leraar der Herv. Gemeente* betaald moet worden. Daarnaast legateert ze *80 certificaten elk groot f 1000,- voor inschrijving in het 2 1/2 % Grootboek der Nationale Schuld. Met de uitdrukkelijke bepaling dat dit kapitaal uitsluitend zal worden gebezigd ten behoeve aan de Christelijke School der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Nederhorst den Berg, zolang die school bestaat.*

Tot op heden...

De genoemde legaten hebben vast bijgedragen aan de besluitvorming rond de bouw van een nieuw onderkomen. Nadat het nieuwe gebouw op 13 januari 1903 was geopend, werd per start van het schooljaar 1904 de naam Warinschool vastgesteld.¹¹ Het zou nog vele jaren duren, voordat de twee christelijke scholen weer één school werden. De gesprekken tussen de besturen startten in oktober 1964. Per 1 augustus 1968 gingen beide lagere scholen samen op in één schoolvereniging met de naam Warin.

Tot op heden baseert de Warinschool haar onderwijs op protestants-christelijke visie, weliswaar in een ander gebouw dan dat uit 1903. Inmiddels heeft ook hier onderwijsvernieuwing plaatsgevonden, want tegenwoordig wordt er lesgegeven volgens de Daltonmethode. Dankzij de vooruitziende blik van am-

bachtsvrouw Warin vierde de Warinschool in juni van dit jaar haar 140-jarig bestaan.

Tenzij anders vermeld zijn de afbeeldingen afkomstig uit het archief van de Historische Kring Nederhorst den Berg.

Noten

1. J. Krol, *De geschiedenis van Nederhorst den Berg*. Arnhem, 1949, p. 186/187.
2. Streekarchief Gooi-en Vechtstreek (SAGV), 140.2 Archief van het college van diakenen hervormde gemeente, Nederhorst den Berg, (1701-1981); 02.04.02 Kapitaal, Inv. nr. 15 Testament van Jonkvrouwe C.J.A. Warin, houdende legaten t.b.v. behoeftigen v.d. Herv. Gemeente; t.b.v. gemaakte kosten door de huisarts voor de zorg voor zieken in de gemeente Nederhorst den Berg.
3. Idem, 02.01 Armenzorg, Inv.nr. 6 Dagboek betreffende besteding van het legaat van Jonkvrouwe C.J.A. Warin t.b.v. de belangen van behoeftigen. Jaarrekening, 1903-1934.
4. Zie noot 2.
5. SAGV 140.3. Stukken van Algemene aard. Inv.nr. 02.07.02; 208L Grootboek van het Warinfonds.
6. SAGV 140.2, 02.04.03, Landerijen en opstallen; Inv.nr. 70.
7. *1881-1981, honderd jaar Christelijk Onderwijs te Nederhorst den Berg*, uitgave van het Schoolbestuur v.d. Warinschool, Nederhorst den Berg 1981, p. 4/5.
8. De Doleantie is een kerkscheuring die in 1886 plaatsvond onder leiding van dominee Abraham Kuyper. Een aantal kerkenraden brak met de Hervormde Kerk en noemden zich de Nederduitse Gereformeerde Kerk. Ze gebruikten de term 'dolerend' (klagend), omdat naar hun mening de kerkelijke organisatie een nieuwe reformatie van de kerk in de weg stond. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Doleantie>.
9. G. Baar, 'Doleantie in Nederhorst den Berg', in: *Werinon* 88, april 2015, p. 21-24.
10. H. Strietman, 'De leer en het leven - een geschiedenis', in: *Werinon* 88, april 2015, p. 25-37.
11. *1881-1981, honderd jaar Christelijk Onderwijs te Nederhorst den Berg*, p. 7,9.

De Naardens wapenroof in zomer 1940

Rinus Dubelaar verzetsleider van het eerste uur

Sarah Remmerts de Vries

Al vroeg in de Tweede Wereldoorlog ontstaat in Naarden een van de eerste verzetsgroepen van Nederland. Onder leiding van Marinus Dubelaar steelt die in de zomer van 1940 explosieven, wapens en munitie onder de neus van de Duitse bezetter uit een wapendepot in de vesting. Maar als er verraad in het spel komt, zijn de consequenties groot.

Op 31 augustus 1939, een dag voor de Duitse inval in Polen, besluit de Nederlandse regering om het leger te mobiliseren. Hoewel Nederland hoopt net als tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal te blijven, worden de *Grebbe*linie en de *Nieuwe Hollandse Waterlinie* voor de zekerheid toch in stelling gebracht. In Naarden-Vesting worden troepen en materieel verzameld. Ook reservisten, die naast hun gewone baan oproepbaar blijven voor militaire dienst, worden in paraatheid gebracht.

Een van die reservisten is de Naardense Marinus (Rinus) Dubelaar (1896-1942). In het dagelijks leven is hij elektricien en loodgieter,

wonend met zijn vrouw Hendrika Koopman-schap en drie kinderen aan de Cattenhagestraat 13. Als reservist maakt Dubelaar echter ook deel uit van de Vrijwillige Landstormkorps Luchtwachtdienst. In december 1939 wordt hij als sergeant gelegerd op de verdedigingswerken aan de Karnemelksloot, waar hij tot de meidagen van 1940 zal blijven.

Vliegtuigen en spionnen

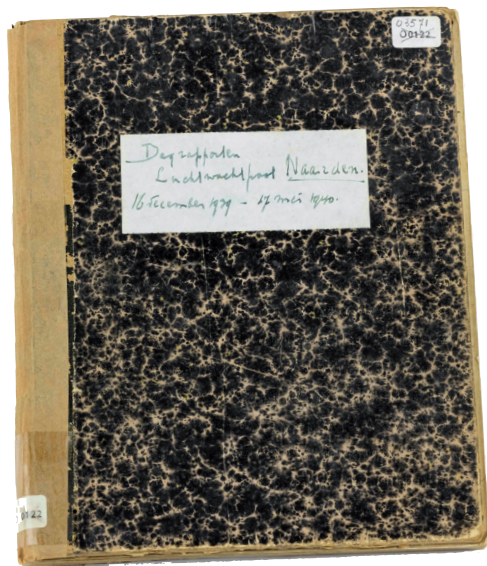
In de vijf maanden die Dubelaar hier doorbrengt, houdt hij samen met zijn kameraden van de Luchtwachtpost een dagrapport bij.

Passages over een defecte telefoonlijn en een kapot kacheldeurtje geven er blijk van, hoe weinig de manschappen in die tijd te doen hebben. Ze zijn eigenlijk vooral aan het wachten tot er iets gebeurt en houden zichzelf bezig met kleine klusjes: *Om het menselijk lichaam fit te houden, hebben we onze verfraaiingen aan de bult en begane grond voortgezet.* Soms komt er een verdacht vliegtuig over en een enkele keer arresteren ze een vermeende spion, die zich bij de verdedigingswerken ophoudt.

Later blijkt dit een Bussumse wethouder te zijn, *voorgevende vogeleieren te willen zoeken.*

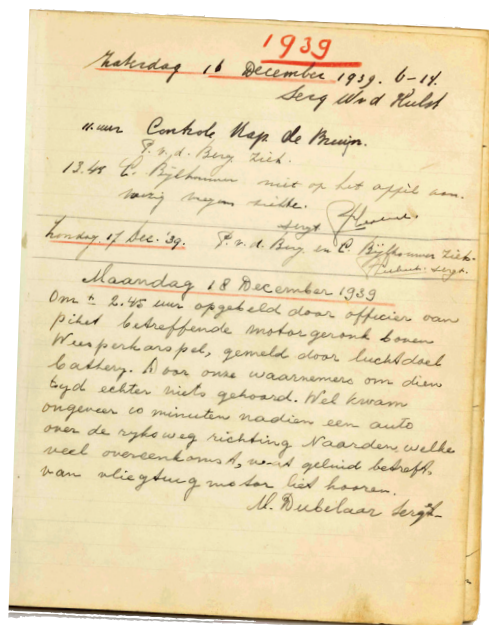

Luchtmachtpost Naarden in fort 'Karnemelksloot', mei 1939. Uiterst rechts: Marinus Dubelaar (collectie Nederlands Vestingmuseum, Naarden).

Dagrapport Luchtmachtpost Naarden, 16 december 1939-17 mei 1940 (collectie Nederlands Vestingmuseum, Naarden).

Het is op dat moment winter en vaak bitter koud in de forten. Zolang de koude aanblijft mogen de manschappen niet langer dan een half uur achtereen op de uitkijk, wordt op 22 december 1939 besloten. Maar ook in februari moeten de mannen 's nachts nog bij -18,5 graden Celsius waken. IJzeren en leeren kerels, als Finnen, prijst Dubelaar zijn kameraden die de nachtdienst op zich nemen. Een dame die begaan is met de troepen, schenkt ze stoelen uit haar huis, om hun zoo ongezellige woonstede wat aan te kleden. Dubelaar verzoekt zijn kameraden dringend om deze stoelen niet te vernielen, en dankbaar te gebruiken. Een advies dat blijkbaar nodig geweest zal zijn.

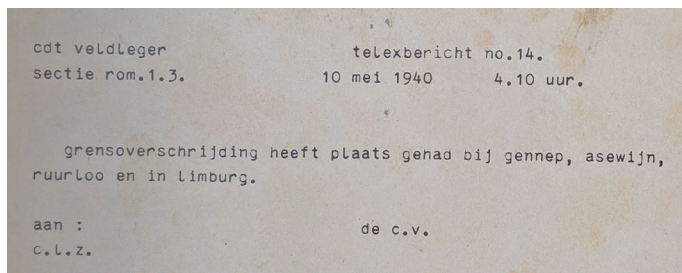

Passage uit het dagrapport Luchtmachtpost Naarden, 16 december 1939 (collectie Nederlands Vestingmuseum, Naarden).

De ontstellende waarheid

Als er in de nacht van 9 op 10 mei 1940 dan wel iets gebeurt, is het ook goed mis. Dubelaar meldt in het dagrapport: Een zeer onrustige nacht. Heele drommen vliegtuigen kwamen onze grens over en vlogen dwars over ons land. [...] Later in de nacht kwamen we tot de ontstellende waarheid. [...] Nederland in oorlog met Duitschland. Het nieuws van de Duitse inval bereikt Naarden om tien over vier 's nachts per telexbericht: grensoverschrijding heeft plaats gehad bij gennep, asewijn, ruurloo en in limburg. De strijd zal niet lang duren. Na het bombardement op Rotterdam op 14 mei geeft de Nederlandse regering zich over. Het leger wordt ontbonden en de wapens door

Telexbericht over de inval van het Duitse leger in Nederland, 10 mei 1940 (collectie Nederlands Vestingmuseum, Naarden).

de Duitsers gevorderd. Het laatste bericht in het dagrapport dateert van 17 mei en meldt *niets bijzonders*.

Vroege verzetsgroepen

Dubelaar is na zijn dienst bij het leger vastbesloten om zijn verzet tegen de Duitsers voort te zetten. Als vroom katholiek is hij fel gekant tegen de nazi-ideologie. Al snel verzamelen zich gelijkgestemden om hem heen, waardoor in Naarden al in de zomer van 1940 een van de eerste verzetsgroepen van Nederland ontstaat. De groep verwacht de spoedige komst van de Engelsen en maakt zich klaar om hen te helpen bij de bevrijding van Nederland.

Brinklaan, hoek Kerkstraat, in Bussum. Links het huis van de familie Vroom, dat een belangrijk trefpunt werd van het verzet (collectie Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen).

Ongeveer gelijktijdig ontstaat in het naburige Bussum ook een verzetsgroep rondom de gereformeerde drogist Gerard Reeskamp, die illegale pamfletten verspreidt met spottende rijmpjes over de nazi's. In Hilversum wordt ondertussen nog een derde groep opgericht, bestaande uit leden van de plaatselijke katholieke scoutingvereniging St. Hubertus, onder leiding van Theo Dobbe. Belangrijke leden van deze groep zijn Jan van Straelen en Henri Vroom, een telg uit de familie van het warenhuis Vroom & Dreesmann. Zijn familievilla

wordt een belangrijke verzamelplaats voor de groep.

Wapens op bastion Oranje

Verscheidene leden van de drie verzetsgroepen kennen elkaar, waardoor de groepen al vroeg in de oorlog met elkaar in contact komen en besluiten samen te werken. Ze vatten het gevaarlijke plan op om de wapens, munitie en explosieven die na de mobilisatie in Naarden-Vesting zijn achtergebleven, te stelen. Het materieel is na de capitulatie gevorderd door de Duitsers en opgeslagen in bastion *Oranje*, aan de zeekant van de vesting. De zoon van Gerard Reeskamp wordt op pad gestuurd om het terrein te verkennen. Met een bootje vaart hij de vestinggracht op naar het bastion, waar hij waarschijnlijk door een van de schietgaten naar binnen klimt. Hij neemt waxafdrukken van de sloten op de deur die hij binnen aantreft, en laat een sleutel namaken door een fietsenmaker die aangesloten is bij de verzetsgroep. Daarna kan hij kazemat K betreden en de plattegrond en inhoud in kaart brengen, als voorbereiding op de roof.

Het blijft echter niet bij één wapenroof. De verzetsgroepen keren telkens terug naar bastion *Oranje* om meer wapens en munitie mee te nemen. Sommige leden worden uiteindelijk aangeklaagd voor acht tot tien diefstallen. De groepen weten vierhonderd pond springstof, tientallen dozen met ontstekingskabels en ontstekers, tussen de vierhonderd en vijfhonderd granaten en duizenden patronen voor machinegeweren, karabijnen en pistolen te ontvreemden.

Het materieel wordt onder de leden verdeeld en in tuinen begraven, bijvoorbeeld bij de Bussumse verzetsvrouw Johanna Berendina Scholten. Enkele kilo's trotyl uit haar tuin komen uiteindelijk terecht bij een Amsterdamse verzetsgroep, die de explosieven gebruikt voor een succesvolle aanslag op het bevolkingsregister. Naast het plegen van aanslagen wordt het materieel ingezet voor

overvallen op distributiekantoren om verzetsmensen en onderduikers van voedselbonnen te voorzien.

Een laatste advies

Na de wapenroven besluiten de drie verzetsgroepen om niet langer samen te werken. Het is simpelweg te riskant geworden. Net op tijd, want na een mislukte wapendeal van een van de werknemers van Gerard Reeskamp, moet hij eind 1940 onderduiken. De groep rond Dubelaar houdt het langer vol, tot in juni

Hendrika wordt na een zenuwinzinking op doktersadvies na zes weken weer vrijgelaten, maar Marinus blijft zes maanden lang in de gevangenis. Op 12 februari 1942, om negen uur 's morgens, wordt hij samen met Fokke Bleeker op de nabijgelegen Waalsdorpervlakte gefusilleerd. In een afscheidsbrief die Dubelaar een uur voor de executie aan zijn vrouw en kinderen schrijft, vraagt hij niet alleen om vergiffenis, maar geeft hij ook advies: *Lieve kinderen, [...] zorg goed voor Moeder en voor elkander. Blijft goed katholiek, bid veel voor mijn arme ziel. Wees in alles gehoorzaam.*

Familiefoto van het gezin van Marinus en Hendrika Dubelaar (collectie Verzetsmuseum Amsterdam).

1941 het noodlot toeslaat. Dubelaar wordt verraden, mogelijk door het protestantse ex-vriendje van zijn oudste dochter Alie, en door de Duitsers gearresteerd op verdenking van verboden wapenbezit. Ook de andere leden van de Naardense groep, onder wie Fokke Bleeker en Alex Smidt, worden één voor één opgepakt. Samen met zijn vrouw Hendrika wordt Dubelaar in het *Oranjehotel*, de beruchte nazi-gevangenis in Scheveningen, opgesloten. Hun kinderen worden bij familieleden ondergebracht.

Zijn oudste dochter Alie adviseert hij om *nooit met een anders denkende* een relatie te beginnen, na het fiasco met haar protestantse ex. Ze zou daarna nooit meer een relatie durven aangaan.

Eresaluut

Na de dood van Dubelaar is Naarden in rouw. De Naardense pastoor J.H.Th. Hermesen verzorgt op 26 februari een speciale uitvaartmis voor parochiaan Dubelaar in een bomvolle

Sint-Vituskerk, waarbij onder meer burgemeester J.E. Boddens Hosang aanwezig is. Omdat Hermesen zich in zijn preek kritisch uitlaat over de executie van Dubelaar, wordt hij opgepakt en gevangengezet in het gebouw van de Duitse Inlichtingendienst aan de Amsterdamse Euterpestraat. Na zes weken wordt hij tot ieders opluchting vrijgelaten. Ook burgemeester Boddens Hosang wordt op het matje geroepen voor het bijwonen van de mis. Na ongeveer een maand wordt ook hij uit de gevangenis ontslagen, maar zijn functie als burgemeester moet hij neerleggen.

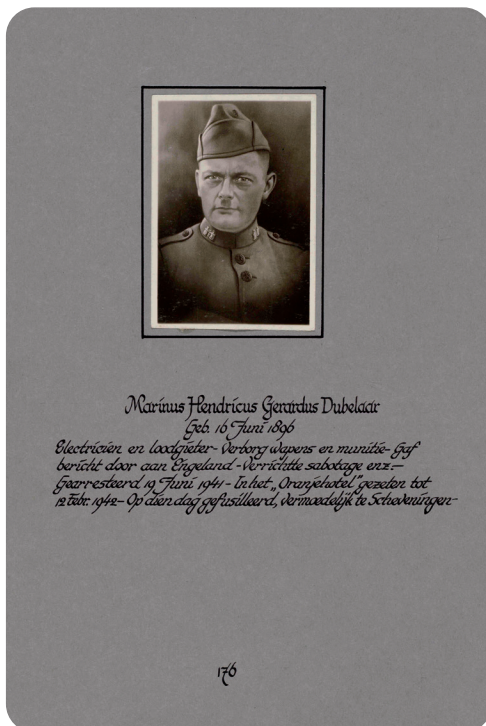
Niet alle aangeklaagde leden van Dubelaars verzetsgroep, 22 in totaal, krijgen de doodstraf. Sommigen worden tewerkgesteld in Duitsland en keren na de oorlog terug naar Naarden. Ze kijken met gemengde gevoelens terug op hun tijd bij het verzet, omdat ze te vroeg begonnen zouden zijn zonder al te veel verstand van zaken. Sommigen zijn pas jaren na de oorlog gerehabiliteerd. Hun leider Marinus Dubelaar heeft aan zijn heldhaftige acties een straat met zijn naam overgehouden in de Naardense woonwijk *Tuindorp Keverdijk*. Zijn strijdmakker Fokke Bleeker kreeg een straat met eenzelfde uitstraling in de Bussumse *Westereng*. Op Koninginnedag 2011 klonk 69 jaar na zijn dood een eresaluut voor Dubelaar uit de kanonnen van het Nederlands Vestingmuseum, dat deze eigenzinnige verzetsman voor even terughaalde naar de vestingstad.

Bronnen

Informatie over de archiefstukken van het Nederlands Vestingmuseum in Naarden.
 Informatie van een neef van Marinus Dubelaar over zijn afscheidsbrief van 12 februari 1942.
 Onderzoek over de Naardense verzetsgroep en de roef op bastion *Oranje*, door Anthony Staaks, stagiair bij het Nederlands Vestingmuseum (2022).

Literatuur

Mies Langelaar, 'Dagboek 1940-1945 van een Naarder', in: *De Omroeper* 8, nr. 2, 1995, p. 41-50.
 Cornelia van Uuden en Annie Verweij, 'J.H.Th. Hermesen (1875-1956), een markante Naardense pastoor', in: *De Omroeper* 21, nr. 2, 2008, p. 41-58.
 Henk Schaftenaar en Annie Verweij, 'Voor koningin en vaderland. Een rapportage over Naarden (1935-1947) uit de plakboeken van burgemeester J.E. Boddens Hosang', in: *De Omroeper* 24, nr. 1, 2011, p. 1-40.
 Klaas Oosterom, 'Negen straten vernoemd naar elf verzetsstrijders', in: *Bussums Historisch Tijdschrift* 36, nr. 1, 2020, p. 20-23.
 Familiewebsite over Marinus Dubelaar.

Portret van Marinus Dubelaar in het 'Dodenboek' van het 'Oranjestad' (collectie Nationaal Archief).

De keien van Hilversum en Lage Vuursche

Hoe Scandinavië in het Gooi terecht kwam

Sander Koopman

Zowel in Hilversum als in Lage Vuursche staat in het centrum een markant opgestelde zwerfkei. Over de beide keien is reeds uitvoerig geschreven, maar de behandeling van een nieuwe reeks *Lieux des mémoire* in TVE maakt het relevant om deze keien toch weer eens te behandelen. Daarnaast zal in dit artikel ook de vondst van een bijzondere zwerfsteen in het *Pinetum Blijdenstein* te Hilversum worden beschreven. Wordt deze steen de nieuwe ‘Hilversumse Kei’?

Geologische achtergrond¹

Zwerfkeien zijn in het Gooi en omgeving een algemeen verschijnsel en worden nog steeds met enige regelmaat aangetroffen bij graafwerkzaamheden, zoals in december 2021 aan de Laan van Vogelenzang en de Jonkerweg te Hilversum (afbeelding 1). Het voorkomen van zwerfkeien in onze regio valt te verklaren uit de aanvoer van grote hoeveelheden stenen door het landijs uit Scandinavië in de voorlaatste ijstijd. De stenen zijn in hun brongebied, de bergketens en granietplateaus van Scandinavië, door vorstverwerking of door schuifkrachten (dit laatste wordt wel aange-

duid als *plucking*) in het ijs terechtgekomen en via het traag stromende gletsjerijs uiteindelijk overal in het door landijs bedekte gebied beland, zo ook in het Gooi.

Via drie depositiemechanismen kunnen deze stenen vervolgens in de bodem terecht komen. Allereerst worden stenen over de bodem getransporteerd, raken zo vermengd met het bodemmateriaal en worden afgezet in een dichte matrix van basale (= onder het ijs gevormd) keileem. Een voorbeeld hiervan vinden we in de omgeving van de Aardjesberg, waar vele stenen in de keileem aanwezig zijn. Het tweede mechanisme betreft afzetting door puinstromen die van het ijs afglijden. We spreken dan van *flow tills*, massa's grond en stenen die aan de rand van het ijs afglijden. Een voorbeeld hiervan is de *flow till* aan de Roeltjesweg te Hilversum, waar in maart 2009 een grote hoeveelheid stenen en grind in een losse matrix van zand en leem werd aangetroffen. Het derde depositiemechanisme betreft de zogeheten *melt out till*, een keileemtype dat ontstaat door het na smelten van het ijs achterblijven van stenen op het bodemoppervlak. Kenmerkend voor de *melt out till* is het willekeurig verspreid voorkomen van de stenen. Mogelijk is het zuidelijk deel van de Zanderij Crailo een gebied waar dit keileemtype voorkwam, aangezien in de

Afb. 1. Zwerfstenen van noordelijke herkomst gevonden bij het graven van een kelder aan de Laan van Vogelenzang te Hilversum. Het betreft verschillende soorten graniet, gneizen en blokken Dalazandsteen (foto Sander Koopman, 22 november 2021).

publicaties van en over E. Heimans en zijn minireservaatje in de Zanderij melding wordt gedaan van overal verspreid liggende zwerfstenen die vrijwel aan het oppervlak lagen, een habitus die kenmerkend is voor de *melt out till*.

Qua gesteentetype valt op dat de grootste zwerfkeien zoals de Hilversumse kei vrijwel altijd uit graniet en in mindere mate gneis bestaan. Dit is voor een groot deel te verklaren uit het overvloedig voorkomen van graniet en gneis in de brongebieden van het landijs, maar ook speelt een rol dat deze gesteenten zeer hard en taai zijn en relatief goed de dynamische krachten van het stromende ijs kunnen weerstaan. Gesteentesoorten zoals schist, Dalazandsteen en vuursteen worden ook frequent als zwerfsteen aangetroffen, alleen doorgaans in een kleiner formaat, omdat deze stenen een lagere drukbelasting en schuifspanning kunnen verdragen en daarvoor eerder in kleinere stukken breken.

De Steen van Lage Vuursche

De Steen van Lage Vuursche is een Rijksmonument (Rijksmonument ID: 8552) en te vinden aan de Dorpsstraat nabij de splitsing richting de Kloosterlaan. Het gaat hier om een grote zwerfkei die als deksteen ligt op een aantal kleinere stenen (afbeelding 2). Het gevaarte heeft een intrigerende historie waarvan de vroegste achtergronden niet exact bekend zijn. Hierover schrijft dr. J.A. Bakker uitgebreid in zijn artikel *De Steen en het Rechthuis van Lage Vuursche* (Bakker, 2005), waarin meerdere oude afbeeldingen van de Steen zijn opgenomen. De oudst bekende afbeelding dateert uit 1781. Het betreft een aquarel door Jan Bulthuis waarop de Steen staat afgebeeld langs een weg, achter een hek tegenover het *Rechthuis*. Nadien is overigens de weg verplaatst, waardoor de Steen nu aan de andere kant van de weg ligt (Bakker, 2004). In 1833 meldt auteur J. Scheltema dat de Steen

Afb. 2. De Steen van Lage Vuursche (foto Sander Koopman, 23 januari 2022).

Afb. 3. De Steen van Lage Vuursche, detail (foto Sander Koopman, 23 januari 2022).

mogelijk gevonden zou zijn bij de aanleg van de Dorpsstraat omstreeks 1650. Hij duidt de steen aan als *een oud altaar, (dolmin) of een naar een hunebed zweemend overblijfsel*.

In 1856 komen we de Steen weer tegen, dit keer in *Hilversumsche Oudheden* van dr. L.J.F. Janssen. Hij heeft het over een *hunebed of steengraf*, dat hij in 1851 nauwkeurig heeft opgenomen. Janssen meent zelfs overeenkomsten te zien met diverse hunebedden uit Drenthe, maar bij zijn opgravingen trof hij geen bijzonderheden aan uitgezonderd de westzijde, waar hij as, enige keien en een brok graniet vond (Jansen, 1851). Bij zijn opgraving is echter géén neolithisch aardewerk (een sterke indicator voor gebruik als hunebed) aangetroffen, waarmee een interpretatie als hunebed uitermate speculatief blijft. Temeer daar er uit het

Afb. 4. De Hilversumse Kei gezien vanaf de Schoutenstraat, met het informatiebordje (foto Sander Koopman, 22 januari 2022).

midden-Nederlandse stuwwallengebied totaal geen hunebedden bekend zijn. Sindsdien zijn er geen opgravingen meer uitgevoerd in de omgeving van de Steen, waardoor deze zijn mysteriën nog altijd voor zich houdt. Maar toch, aldus dr. J.A. Bakker (2004), *lijkt het geboden dat er nooit door niet-archeologen onder of naast de Steen gegraven wordt...*

In mineralogisch opzicht bestaat de Steen vooral uit roze veldspaat (orthoklaas), kwarts en een minderheid aan donkere mineralen (vooral pyroxeen; biotiet komt sparszaam voor) en is daarmee te duiden als een graniet. De Steen is relatief grofkorrelig met veldspaatkristallen van zo'n één tot twee centimeter doorsnede (afbeelding 3). De steensoort is graniet, volgens de zwerfsteentypologie een *Småland-graniet*, een granietsoort rijk aan roze veldspaat en afkomstig uit zuid-Zweden.

Afb. 5. 'Kei Krant', volledig gewijd aan de historie van de Hilversumse Kei, 26-8-1981 (bron Archief AWN Naerdincklant).

De Hilversumse Kei

Op het pleintje bij de splitsing 's-Gravelandseweg-Schoutenstraat ligt inmiddels al 101 jaar lang de Hilversumse Kei (afbeelding 4). Dit indrukwekkende gevaarte spreekt al sinds de vondst ervan, in 1916, tot de verbeelding en in 1981 kwam er zelfs een speciaal nummer van TVE uit (jaargang 11, nr. 3, 1981) dat helemaal gewijd was aan de reusachtige zwerfsteen. Het in samenwerking met de VVV Hilversum gemaakte nummer bevatte artikelen over de Hilversumse Kei, de geologie van het Gooi en keien in naburige plaatsen zoals Lage Vuursche en Amersfoort. In datzelfde jaar verscheen ook de *Kei Krant* (afbeelding 5) waarin eveneens aandacht is voor de historie van de Kei, die hierna in kort bestek beschreven zal worden.

Waarschijnlijk was de Kei, die oorspronkelijk lag op de Aardjesberg bij de kruising tussen de banscheiding en het fietspad Crailoseweg-Sint-Janskerkhof, al enkele eeuwen bekend als grenssteen tussen de rechtsgebieden van Hilversum en Laren (Cerutti, 1981). Maar na 1828 was de Kei als grenssteen in onbruik geraakt en na verloop van tijd niet meer zichtbaar in het terrein.

Pas in 1916 kwam de Kei opnieuw aan het licht, dit keer bij de aanleg van een fietspad.

Een deel van de Kei werd toen ontgraven, waardoor de formidabele omvang ervan duidelijk zichtbaar werd (afbeelding 6). De Kei heeft daar zo'n vijf jaar deels ontbloot gelegen en was in die tijd een toeristische attractie van formaat. Hele gezelschappen togen naar de Kei en gingen daar op de foto (zie titelpagina). In 1921 schonk de vereniging van Erfgooiers Stad en Lande de Kei aan de Hilversumse VVV, die met de gemeente had afgestemd dat de Kei een plekje kon krijgen aan de 's-Gravelandseweg te Hilversum. Onder leiding van Floris Vos werd de Kei vervolgens in de periode 8-13 augustus door een tractor (en later vrachtwagen) met aanhanger naar Hilversum getransporteerd en vervolgens feestelijke ingehuldigd (afbeelding 7).

Afb. 6. De Hilversumse kei, deels ontgraven op zijn oorspronkelijke locatie nabij de Aardjesberg (opname 1921, fotograaf onbekend; bron: Fotocollectie afdeling Interne Zaken gemeente Hilversum, Streekarchief Gooi en Vechtstreek, bestandsnummer SAGVo32.2 itemnummer 2682).

Een petrologische beschouwing

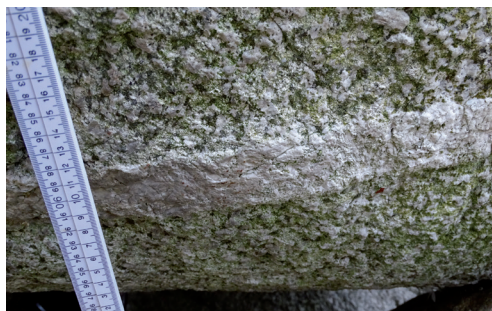
In mineralogisch opzicht bestaat de Hilversumse Kei grotendeels uit plagioklaas (witte veldspaat) en grijze, enigszins transparante kwarts. Verspreid komen kleine aggregaatjes van biotiet voor. In petrologisch opzicht dui-

den we dit gesteente aan als een *biotietgraniet*, in de zwerfsteenkunde valt de steen te duiden als *Upplandgraniet* (Zandstra, 1999), een type zwerfsteen dat in het Gooi vrij algemeen is. Qua textuur bevat de Kei zowel

Afb. 7. Transport van de Crailosche kei vanaf de Aardjesberg naar de brink bij de 's-Gravelandseweg op 13 augustus 1921. De kei komt aan in Hilversum, op de laadbak van de eerste vrachtwagen staan zingende kinderen (bron Aanwinsten fotocollectie, Streekarchief Gooi en Vechtstreek, bestandsnummer SAGVo32.7 itemnummer 13531).

fijne als grove delen. Het grootste deel van de kei heeft een middenkorrelige textuur (afbeelding 8) met kristallen tot maximaal één centimeter in doorsnede. Het oppervlak van de steen heeft op veel plekken een wat pokdalig karakter gekregen door het selectief verwe-

Afb. 8. Detail van het middenkorrelige deel van de Kei. De kwartskristallen steken uit door selectieve verwerking; schuin door het midden loopt als een witte band de aprietader (foto Sander Koopman, 22 januari 2022).

Afb. 9. Detail van het grofkorrelige deel van de Kei. Het beeld wordt gedomineerd door grote, met elkaar vergroeide veldspaatkristallen (foto Sander Koopman, 22 januari 2022).

ren van de veldspaat- en biotietkristallen, die minder resistent zijn dan de kwartskristallen.

Aan de onderkant (afbeelding 8) is duidelijk zichtbaar, hoe de steen doorsneden wordt door een zeer fijnkorrelige ader die groten-deels uit veldspaat bestaat, een zogeheten *aprietader*. Zulke aders ontstaan als *intrusies* (*dikes*) in granietmassieven. Eén zijde van

de Kei is duidelijk grover ontwikkeld (afbeelding 9). We spreken wel van een *pegmatitische* textuur, gekenmerkt door het voorkomen van zeer grofkorrelige veldspaatkristallen met een diameter van meerdere centimeters. Deze structuur is nog altijd goed zichtbaar aan de zijkant van de steen aan de zijde van de Schoutenstraat, waar het oppervlak van de steen nauwelijks verweerd is.

Een ingekerfde zwerfsteen in het *Pinetum* te Hilversum

In november 2021 werd AWN Naerdincklant benaderd door een medewerker van het *Pinetum Blijdenstein* in Hilversum met de mededeling dat men bij werkzaamheden in de tuin een steen had aangetroffen met een merkwaardige 'gleuvenpatroon' alsof een boer met een trekker er overheen is gereden (afbeelding 10). Daarop is door Naerdincklant een nader onderzoek ingesteld, met een eerste schouw op 22 november 2021 door schrijver dezes en in de weken daarna vervolgebzoeken door Yankel Kobalowitz en navolgend bureauonderzoek. Bij deze onderzoeken is nader geïnformeerd naar de achtergronden van de steen, er zijn foto's gemaakt van de steen en de sporen erop zijn nader bekeken en opgetekend. Met deze resultaten is vervolgens het netwerk van AWN Naerdincklant bevraagd, waaronder ook experts op het gebied van het Neolithicum en de megalithische cultuur. Voorts is nagegaan welke natuurlijke mechanismen kunnen zorgen voor kraspatronen op zwerfstenen.

Beschrijving van de steen

De steen ligt in het zuidwestelijk deel van de tuin (afbeelding 11) onder geboomte en is vanaf de paden nauwelijks zichtbaar. Bij de medewerkers van het *Pinetum* was er verder niets bekend over de steen. De RD-coördinaten² van de locatie waar de steen ligt, zijn X 139,37-Y 471,25-hoogteligging 10,1 m +NAP en de lengteas van de steen ligt precies noord-

zuid gericht. In landschappelijk opzicht ligt de locatie op de westelijke helling van de stuwwal van Hilversum, ongeveer halverwege tussen de top van de stuwwal en het begin van de aangrenzende smeltwatervlakte van het Corversbos.

De steen zelf betreft een blok graniet met maximale afmetingen lengte 97 cm x breedte 70 cm x hoogte 55 cm waarvan ongeveer de helft in de grond steekt. Vermoedelijk gaat het om een *Uppsalagraniet*, een gesteente dat vooral kwarts en veldspaat en in mindere mate biotiet bevat. Het oppervlak van de steen is sterk groengekleurd door begroeiing met algen en (korst)mossen. Ook is het oppervlak sterk verweerd, aangezien het bij het onderzoek mogelijk was om enkele individuele kristallen met de troffel los te maken van de matrix.

Op deze steen zijn in totaal veertien gleuven aangetroffen, die bestaan uit in de steen aangebrachte geulvormige verdiepingen met een breedte van één tot drie centimeter, een lengte van tien tot twintig centimeter en een diepte van vijf tot tien millimeter (afbeelding 12). Het oppervlak van de gleuven is relatief ruw en in soortgelijke mate verweerd als de rest van het oppervlak. Sommige gleuven bevinden zich op een vlakke zijde van de steen, maar er zijn ook enkele gleuven die de bolling van het oppervlak volgen. De gleuven zijn merendeels recht, twee ervan vertonen echter een knik. In het patroon zijn twee hoofdrichtingen te onderscheiden, te weten $\pm 130^\circ$ (NW-ZO) en $\pm 70^\circ$ (ONO-ZZW). Eén gleuf (de meest westelijke) heeft een duidelijk afwijkende oriëntatie van 10° (NNO-ZZW). Elf van de gleuven lijken voor te komen in quasiparallelle patronen, waarbij drie groepen te onderscheiden zijn: een groep aan de oostzijde met vier gleuven, een groep in het midden met vijf gleuven en een groep aan de noordwestzijde met twee

gleuven. Aan de westzijde liggen nog drie afzonderlijke gleuven.

De gleuven verklaard?

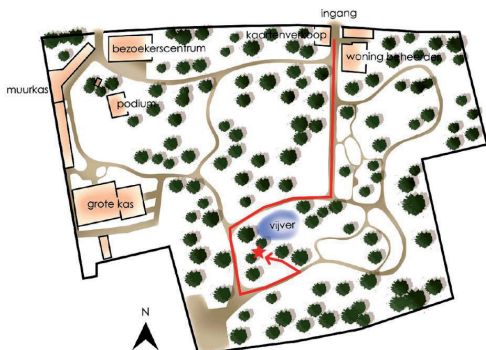
Op 7 februari 2022 besteedde *De Gooi- en Eemlander* een twee pagina's groot artikel aan de vondst van de zwerfsteen in het *Pinetum*. Daarop kwamen er bij AWN Naerdincklant diverse reacties binnen als mogelijke verklaring voor de gleuven: variërend van een astrologisch patroon tot een dierfiguur tot beschadiging door subrecente landbouwploegen.

Afb. 10. De steen met een aantal van de gleuven aangekrast met de troffel. Vanuit het perspectief van deze foto zijn zo'n tien gleuven zichtbaar in twee richtingen (foto Sander Koopman, 22 november 2021).

Zulke verschillende interpretaties roepen onmiskenbaar de vraag op, hoe de gleuven in de steen ontstaan kunnen zijn, reden voor AWN Naerdincklant om hiernaar een nader onderzoek uit te voeren.

Allereerst is gedacht aan een natuurlijke ontstaanswijze. De enige denkbare natuurlijke ontstaanswijze betreft gletsjerkrassen, een veel voorkomend verschijnsel op glaciële zwerfsteden. Zulke krassen ontstaan tijdens het transport van de steen in het gletsjerijs door langdurig schuren van de steen over een rotsige ondergrond. Gletsjerkrassen hebben echter een fijnmaziger patroon en een strikt parallel verloop, veroorzaakt door de gelijk-

Afb. 11. Plattegrond van het 'Pinetum Blijdenstijn' met de aanduiding van de ligging van de steen (tekening Pinetum/Yankel Kobalowitz).

matige beweging van het ijs. Deze verklaring is daarmee uitgesloten als ontstaanswijze.

Daarmee is het vrijwel zeker dat de gleuven een antropogene oorsprong hebben, met twee mogelijke opties: slijtage/onbedoelde beschadiging of bewuste bewerking. Slijtage/beschadiging zou kunnen optreden door (vaak) passerende scherpe voorwerpen zoals landbouwwerktuigen of voertuigen. Bij zulke sporen valt echter op dat het gesteente doorgaans 1) fijn afgeslepen is en de sporen volledig regelmatige patronen vormen (bijvoorbeeld bij steeds exact dezelfde passage van exact hetzelfde voorwerp, zoals een wagenas, of gebruik als slijpsteen), of 2) de sporen juist een min of meer onregelmatig patroon vormen met ruw oppervlak, ontstaan door werkzaamheden waarbij de steen wisselend wordt geraakt; denk bijvoorbeeld aan ploegen of scheppen.

De waargenomen gleuven daarentegen vertonen een zekere doch niet volmaakte regelmaat en het steenoppervlak in de gleuven is relatief ruw. Ook zijn er twee gleuven die een knik bevatten en enkele gleu-

Afb. 12. Schematische tekening van alle waargenomen gleuven (tekening Yankel Kobalowitz).

ven die de bolling van het oppervlak volgen. Op grond van deze combinatie van kenmerken is het zeer onwaarschijnlijk dat de sporen zijn ontstaan door slijtage of onbedoelde beschadiging. Teneinde deze conclusie verder te onderbouwen is door schrijver dezes een klein experimenteel onderzoek gedaan waarbij een soortgelijke zwerfsteen opzettelijk is beschadigd door er met een moderne stalen spade meerdere ferme klappen op te geven. Hierbij is gezorgd voor een inslag van de scherpe rand van het blad in de lengterichting ervan, schuin onder een hoek van zo'n 45°. De inslagen waren dusdanig hard dat er inderdaad splinters van de steen afvlogen. Echter, de beschadigingen die hierbij ontstonden waren slechts in de grootte-orde van maximaal een vierkante centimeter per klap en met een diepte van hooguit twee tot drie millimeter. Een totaal ander patroon dan de hiervoor beschreven gleuven. Pas bij herhaaldelijk op exact dezelfde plek hakken ontstonden er iets diepere beschadigingen, deze waren echter sterk onregelmatig van vorm en leken totaal niet op de waargenomen patronen zoals aanwezig op de zwerfsteen in het Pinetum. De conclusie van het experiment is dat er een intensieve vorm van bewerking nodig is om in een gesteente zoals graniet relatief grote en min of meer regelmatige ablaties te veroorzaken. Niet verwonderlijk gezien de hardheid van de meest voorkomende mineralen in graniet van 6 (veldspaat) - 7 (kwarts)

op de Schaal van Mohs, waar ijzer slechts een hardheid heeft van rond de 4,5 en staal rond de 6. Eveneens van belang hierbij is de grote druksterkte van graniet³, die bedraagt 191-289 N/mm².

Anders gesteld: om een gesteenteoppervlak van 1 cm² te laten bezwijken is (uitgaande van het gemiddelde van de opgegeven druksterkten) belasting nodig met een gewicht van maar liefst 2400 kg, een zodanig

groot gewicht dat het moeilijk voor te stellen is, hoe een dergelijke belasting door een toe-
vallige aanraking met een voorwerp tot stand
kan zijn gekomen – en dan zijn de waargeno-
men gleuven ook nog eens een stuk groter
qua oppervlakte.

De meest waarschijnlijke verklaring is dan
ook dat de gleuven bewust in de steen zijn
aangebracht en dat dit een intensieve mate
van bewerking vereiste. Over hoe, wanneer en
waarom deze bewerking is uitgevoerd tasten
we helaas nog in het duister. Gezien de sterke
mate van verwerking van het oppervlak van de
steen *inclusief het oppervlak van de gleuven* is
het aannemelijk dat de gleuven een hoge ou-
derdom hebben, waarbij het Neolithicum
(+/- 5.400-2.100 v. Chr.) tot de mogelijkheden
behoort. In deze periode werden in grote de-
len van Europa megalithische monumenten
opgericht waarbij vaak stenen werden inge-
kerfd met raadselachtige patronen, ook wel
aangeduid als *petroglieden*. Voor zover bekend
is de steen in het Pinetum de eerste keer dat
er in het Gooi mogelijk zo'n ingekerfde steen is
aangetroffen. Het zal echter nader onderzoek
vragen om deze claim te bevestigen en stevi-
ger te onderbouwen.

Dankwoord

Mijn dank gaat allereerst uit naar Hans van
Roon en Hendrik van der Houwen (beiden
medewerker bij het Pinetum te Hilversum)
voor het melden van de steen in het Pine-
tum en voor het bieden van de gelegenheid
tot nader onderzoek. Voorts dank aan Yankel
Kobalowitz voor aanvullend onderzoek naar
de patronen op de steen en het vervaardigen
van afbeelding 12. Dank aan Ed van Mensch
voor aanvullende discussie over de aard en
ontstaanswijze van de patronen. Tot slot dank

aan Jarco Klop voor de gelegenheid tot een
bezoek aan het perceel aan de Laan van Vo-
gelenzang en het verstrekken van informatie
over de ontsluiting aldaar.

Noten

1. Gebaseerd op Koopman, 2018.
2. RD = RijksDriehoeksmeting, het standaard
Nederlandse coördinatennetwerk. De opgegeven
waarden zijn in kilometers ten opzichte van de
oorsprong.
3. De druksterkte van een gesteente is de maxima-
le druk die het gesteente kan verdragen alvorens
te bezwijken. Uitgedrukt in N/mm² (Newton per
vierkante millimeter). De in dit artikel gebruikte
waarden zijn ontleend aan Nibo Stone, 2022.

Literatuur

- J.A. Bakker, *Kanttekeningen bij mijn publicaties en
enige andere zaken*, uitgave in eigen beheer. Baarn
2004.
- J.A. Bakker, 'De Steen en het Rechthuis van Lage
Vuursche', in: *TVE*, 23, nr. 4, 2005.
- W.G.M. Cerutti, 'De Hilversumse Kei, van
grenssteen tot toeristische trekpleister', in: *TVE* 11,
nr. 1, 1981.
- L.J.F. Janssen, *Hilversumsche oudheden. Eene
bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis der vroegste
Europeesche volken*. Arnhem 1856.
- Y.J. Kobalowitz, *Vondst van het Jaar 2021. De Steen
van Pinetum Blijdenstein*, websiteartikel op [https://
www.awn-archeologie.nl/afdeling/naerdincklant/](https://www.awn-archeologie.nl/afdeling/naerdincklant/),
raadpleegdatum 22-1-2022, AWN Naerdincklant,
Hilversum 2021.
- S. Koopman, 'De glaciële geologie van Hilversum',
in: *Grondboor & Hamer*, nr. 5 en 6, 2018.
- Nibo Stone Natuursteen, *Overzicht technische
eigenschappen natuursteen voor afbouwelementen*.
Nibo Stone, 2022.
- J. Scheltema, 'Berigt aangaande een oud altaar
(dolmin), of een naar een hunebed zweemend
overblijfsel van de eerste bewoners dezer landen,
in het dorp de Vuursche', in: J. Scheltema,
Geschied- en letterkundig mengelwerk III (2), 1833.
- J.G. Zandstra, *Platenatlas van noordelijke kristallijne
gidsgesteenten*. Leiden 1999.

Het Majellatorentje in Bussum

Wat rest van het r.k. ziekenhuis in Het Spiegel

Margreet de Broekert

In het begin van de twintigste eeuw was er van ziekenzorg in het Gooi nog nauwelijks sprake. Maar dat veranderde snel, met name door de komst van de vele forenzen na de aanleg van de spoorlijn Amsterdam-Amersfoort. Begin jaren twintig draaiden al twee katholieke ziekenhuizen op volle toeren: het Majella Ziekenhuis in Het Spiegel en het St. Jan's Ziekenhuis in Laren. Niet lang daarna kregen ook de protestantse geloofsgenoten een eigen hospitaal, het Diakonessenhuis, aanvankelijk in Bussum, later verplaatst naar Naarden.

Stichting Sint Gerardus Majella

Eind 1909 legde pastoor W.A.G.M. Meuleman aan dorps- en geloofsgenoot A.C.R. (Anton) Dreesmann zijn plan op tafel voor het opzetten van een katholieke ziekenzorg in Bussum.

Het was de pastoor al langere tijd een doorn in het oog dat er wel een neutrale vereniging voor ziekenzorg was, maar geen katholieke. Ziek zijn was nu eenmaal een zaak van leven en dood en daar was de kerk nauw bij betrokken. Bovendien zou het geven van geestelijke bijstand beter tot zijn recht en op het juiste ogenblik komen, als de behandeling zo veel mogelijk aan geloofsgenoten zou worden toevertrouwd. Dreesmann was het helemaal eens met de pastoor. De medeoprichter van de warenhuisketen Vroom & Dreesmann zou zich ontpoppen tot een belangrijke pleitbezorger, financiële weldoener en organisator bij de uitvoering van het plan voor de katholieke ziekenzorg in Bussum.

Dreesmann verzamelde in snel tempo enkele notabelen om zich heen en er werd een

voorlopig comité gevormd, bestaande uit zes leden, onder wie slechts één echte Bussumer. Met moeite had het bestuur naast de import-Bussumers C. Majoor, rustend eigenaar van hotel *De Rozenboom*, bereid gevonden mee te werken, waardoor de bevolking

Eerstesteenlegging van het Majella Ziekenhuis op 16 oktober 1915 (fotoarchief HK Bussum).

voldoende vertrouwen in het initiatief kreeg. Op 10 maart 1910 besloot men tot de oprichting van een r.k. ziekenverpleging, genaamd de *Stichting Sint Gerardus Majella*.¹

Niet lang daarna kocht deze stichting voor f 33.000 de grote villa *Spiegelheuvel* aan de Iepenlaan, met een tuin van maar liefst

20.000 m² in omvang. Dreesmann woonde er vlakbij, in villa *Looverhof* op Brinklaan 136.²

Eerste onderkomen aan de Iepenlaan

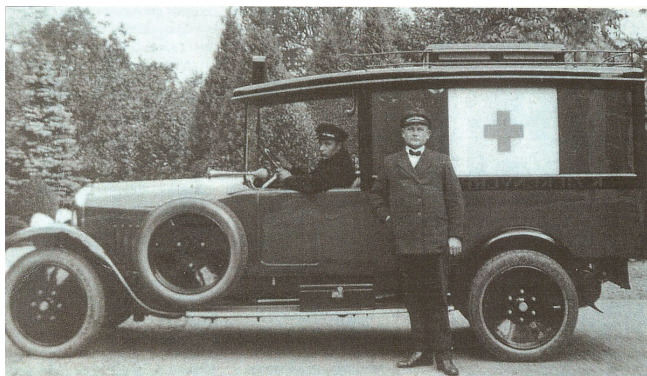
Met de rector van de orde van de Kleine Zusters van St. Joseph te Heerlen was geregeld dat een drietal zusters naar Bussum zou afreizen om hier de verpleging te gaan verzorgen. Omdat *Spiegelheuvel* pas begin 1911 kon worden opgeleverd, betrokken moeder Wilhelmina, zuster Agneta en zuster Romualda tot die tijd villa *Cato*, een woning op Brinklaan 74 tegenover het raadhuis. Ze hielden daar spreekuur, maar het liep niet bepaald storm. Daar kwam begin februari 1911 verandering in, toen de zusters naar hun nieuwe onderkomen aan de Iepenlaan verhuisden.

Het pand was goed geoutilleerd, met een mannenzaal beneden en een vrouwenzaal boven, met elk zes bedden, een behandelkamer, badkamer (aanvankelijk zonder bad) en keuken, verblijven voor de zusters en een kapel met zes stoelen. Ook waren er enkele kamers voor vaste gasten. Inkomsten werden, naast giften, verkregen door pensioengasten aan te nemen. Op de daklijst van de verbouwde villa prijkte in grote letters de naam van de Stichting.

Lang dreef de *Majella* op de inzet van de drie, overigens niet volledig gediplomeerde, zusters.

Uitbreidingen

Toen in maart 1913 bleek dat het Rode Kruis van plan was om in Bussum een ziekenhuis met vijftien bedden te beginnen, besloot de Stichting haast te maken met de uitbreiding van de

Joop Dorresteyn achter het stuur van de eerste ziekenwagen; op de voorgrond de chauffeur van Dreesmann (fotoarchief HKB).

Sint Gerardus Majella dat inmiddels volledig uit zijn voegen barstte. *Spiegelheuvel* zou blijven staan, daarachter zou een nieuw gebouw verrijzen. Architect M. Rietbergen ging aan de slag met het plan voor deze nieuwbouw. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog dreigde roet in het eten te gooien, maar op 18 oktober 1916 kon het gloednieuwe 'deftige ziekenhuis in een deftige omgeving' dan toch zijn deuren openen.

De eersteklaspatiënten kregen zilveren bestek op mooie dienbladen met kledjes en werden met mooi weer met hun bed via de openslaande deuren de tuin ingereiden.

Doordat de bouwkosten door de Eerste We-

Vrouwenzaal met zitkamer (archief HKB).

reldoorlog sterk waren gestegen, werden in eerste instantie alleen het middengedeelte en de rechtervleugel gebouwd. In 1919 kwam daar de linkervleugel bij. Naast de bestaande hoofdingang aan de Iepenlaan was er een ingang aan de Plaggenweg voor bezoekers van de polikliniek en voor leveranciers. In het

Zusters van het St. Joseph in de tuin van de 'Majella' (fotoarchief HKB).

koetshuis was de wasserij ondergebracht. De ruimte bood verder plaats aan de fietsbrancard en aan overleden patiënten, het mortuarium werd pas veel later gebouwd. In de loop van de tijd werden er ook vier varkens gestald voor de verwerking van het keukenafval.

Met de bouw van het klooster en de kapel in 1921 zat het ziekenhuis weer ruim in zijn jasje. De schitterende grote tuin met Lourdesgrot werd door de zusters niet alleen gebruikt om te mediteren, de zusters die de wijkverpleging ingingen, leerden er met hun lange rokken fietsen.

Financieel ging het inmiddels uit-

stekend met het ziekenhuis, niet in het minst door royale giften. Daardoor kon de oude villa *Spiegelheuvel*, die alleen nog voor pensioengasten werd gebruikt, in 1924 worden afgebroken. In datzelfde jaar vroeg Dreesmann voor zijn zeventigste verjaardag aan zijn kinderen een ziekenauto, die hij aan het ziekenhuis schonk. Deze prachtige minerva, de trots van de *Majella*, was lange tijd de enige ziekenwagen in het Gooi.

Op 14 juli 1927 werd weer een nieuwe vleugel geopend. Het aantal bedden kwam van 75 op 126. Omdat het steeds moeilijker werd om voldoende zusters te krijgen, werden nu ook lekenverpleegkundigen opgeleid in de *Majella*. In 1937 kwam de laatste vooroorlogse uitbreiding tot stand. Het ziekenhuis, met inmiddels tien specialisten in dienst, werd verrijkt met een babyafdeling, kinderboxen, klassekamers, poliklinieken, een opname- en administratiekantoor en wachtlokalen.

Tweede Wereldoorlog

In 1935 werd dr. J.M.H.A. Martens³ aangesteld als geneesheer-directeur van de *Majella*. Als plaatsvervangend directeur van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis in Amsterdam had hij zijn sporen al verdiend. Op 10 mei 1940 brak in Nederland de Tweede Wereldoorlog uit. Nog diezelfde dag moesten alle patiënten het ziekenhuis verlaten. Zelfs met verhuiswagens werden de, soms doodzieke, mensen naar huis vervoerd om plaats te maken voor de eerste gewonde en gesneuvelde militairen. Na de capitulatie keerden de patiënten snel terug.

Ook de Duitsers gingen gebruik maken van het ziekenhuis, al lagen ze op hun eigen verzoek wel op een speciale afdeling.

De *Majella* verborg ondanks de aanwezigheid van de bezet-

Dr. J.M.H.A. Martens (1893-1954)
(foto Jan Martens).

ter waar mogelijk mensen in nood. Zo hebben heel wat mannen tijdens razzia's en deportaties hun toevlucht gezocht in de schuilkel-der die was ingericht in een van de vele lange ondergrondse gangen waar alle leidingen doorheen liepen. Ook de barakken voor besmettelijke ziektes herbergden de nodige 'patiënten'. Ideale plekken om onder te duiken: de Duitsers, als de dood voor besmettelijke ziekten, lieten zich daar niet zien.

Naoorlogse jaren tot aan de sluiting

Het aantal medewerkers was in de loop der jaren enorm toegenomen. Daarom werd besloten tot de bouw van een verpleegstershuis met honderd 'moderne kamertjes en verpozingsruimten'. Dit gebouw werd in 1959 in gebruik genomen. En in 1967 vond een ingrijpende verandering in het complex plaats: aan de Nieuwe Hilversumseweg verrees een acht (!) verdiepingen hoog gebouw met een nieuwe hoofdingang. Kort daarna gingen ziekenhuizen steeds meer samenwerken.

Na een lange aanloop fuseerden in 1990 ook het Bussumse Majella Ziekenhuis, het Naardens Diakonessenhuis en het Larens St. Jan's Ziekenhuis tot één groot streekziekenhuis genaamd Gooi-Noord. Op 11 december 1990 om klokslag 11.00 uur vond de verhuizing plaats van patiënten van de drie ziekenhuizen naar de nieuwe locatie in Blaricum. De gehele operatie duurde vijf uur en verliep zonder problemen. De officiële opening van Gooi-Noord vond plaats op 17 mei 1991.⁴

Slopende sloop

Drie-en-een-half jaar later werden de gebouwen van de voormalige *Majella* gesloopt. Een sloop die meer dan een half jaar zou duren en

de omwonenden⁵ erg veel overlast bezorgde. Dikke lagen stof bedekte de auto's en de zomerse bloemenpracht in de tuinen, astmapatiënten moesten tijdelijk elders verblijven, oorlogstrauma's werden opgerakeld, scheuren trokken in binnen- en buitenmuren en er kwam zelfs een plafond naar beneden door het geweld waarmee sloopbedrijf Schotte Sloopwerk de van gewapend beton opgetrokken hoogbouw probeerde stuk te beuken. Bij de Belangenvereniging Omwonenden Majellaterrein (B.O.M.)⁶ regende het klachten.

Het verlaten terrein werd door menigeen stiekem betreden, er werden de nodige 'souvenirs' meegenomen en brandjes gesticht. Een aantal mensen werd op heterdaad betrapt bij het losbikken van prachtige tegels in

Het Majella Ziekenhuis aan de Nieuwe Hilversumseweg.

het oude gebouw aan de Iepenlaan. Er vonden in die periode diverse inbraken plaats in woningen die met hun tuinen aan het verlaten terrein lagen, een ideale vluchtroute voor inbrekers. Eind september 1994 was de klus eindelijk geklaard en kon de schade worden opgemaakt.

In de jaren 1995-1997 zijn op het voormalige Majellaterrein ruim honderd woningen verzezen, variërend van flats in de sociale huursector tot geschakelde woningen, luxe appartementen en penthouses.

Even had een aantal Bussumers nog de hoop

*Sloop van
het Majella
Ziekenhuis (foto
Margreet de
Broekert).*

dat bij het bouwklaar maken van het terrein het Christusbeeld tevoorschijn zou komen, dat volgens overlevering ooit in de tuin was begraven. Dat zou zijn gebeurd toen het verpleegstershuis werd gebouwd en er geen plek meer was voor dit beeld. De lichte golvingen in het grasveld zouden de plek aangeven waar het begraven lag. Maar helaas...⁷

Torentje behouden

Tijdens de laatste vergadering vóór de sloop met de bouwer, de sloper en mensen van de B.O.M. bleek de sloper de omlijsting van de voorgevel van het oude ziekenhuis, ooit een pronkstuk, verkocht te hebben aan een opkoper. De vraag van Johan Hofman van de B.O.M. of het torentje mee verkocht was, werd beves-

tigend beantwoord. Daarop opperde Hofman dat het misschien een leuk idee was dit torentje als enige overblijfsel van de *Majella* te behouden en een plaats te geven in de tuin van het aan te leggen *Majellapark*. Alle aanwezigen waren direct enthousiast. Via *crowdfunding* werd geld verzameld om het torentje terug te kopen. Vele jaren achterstallig onderhoud had ertoe geleid dat dit reliëf in behoorlijk slechte staat was. En de vier jaar dat het achter hekken ergens op het bouwterrein aan de Iepenlaan had gelegen, maakte het er niet beter op. De gemeente Bussum liet het bouwwerkje uiteindelijk restaureren, veel van het origineel is daarbij niet overgebleven. Maar toch prachtig dat 'het torentje' nu als een soort prieel prijkt in wat ooit het terrein was van het ziekenhuis met zijn rijke historie.

Bronnen

www.historischekringbussum.nl
De Gooi- en Eemlander, 13-12-1990.

Torentje in het 'Majellapark'
(foto Margreet de Broekert).

Literatuur

Joost Heessels en Robert Schoondergang,
Zorgzaam door de jaren. Blaricum 1990.

Klaas Oosterom, *Vier keer Majella*. *BussumsNieuws*,
31-07-2019.

A.C.J. de Vrankrijker, *De Majella te Bussum MCMX –
MCMLX*. Hilversum 1960.

Noten

1. Gerardus Majella was een volksheilige die in 1726 in de buurt van Napels was geboren. Hij werd een voorbeeld van nederigheid, gehoorzaamheid en godsdienstigheid. In 1893 werd Majella zalig verklaard en in 1904 in de rij heiligen opgenomen, waarna zijn faam ook in Nederland toenam.
2. A.C.R. Dreesmann had villa *Looverhof* in 1901 gekocht en heeft er heel wat jaren gewoond. In de Tweede Wereldoorlog was in deze villa de *Ortskommandantur* gevestigd onder leiding van de fanatieke NSB-politiekorpschef E.J. Woerts.
3. Op 12 mei 2022 werd in de Bussumse synagoge aan dr. Jan Marie Henri Antoine Martens postuum de Yad Vashem onderscheiding 'Rechtvaardigen onder de Volkeren' uitgereikt. Martens had zich onder andere ingezet voor de joodse familie Veffers. Twee van Veffers zonen zaten in het najaar van 1942 wekenlang ondergedoken in de *Majella*. Mede dankzij Martens' inzet overleefde dit gezin met zes kinderen de oorlog. Ook was hij betrokken bij het veilig onderbrengen van joodse patiënten en baby's. Tijdens een razzia vroeg een Duitse militair aan Martens of hij joden in het ziekenhuis had. Daarop antwoordde hij: 'Ik ken alleen maar mensen.'

4. In 2006 fuseerde ziekenhuis Gooi-Noord met ziekenhuis Hilversum tot wat nu *Tergooi* heet, met een vestiging in Blaricum en in Hilversum.
5. Zelf woonde ik van 1989 tot 2012 in de Ruthardlaan. Wat de ellende van de sloop betreft, spreek ik uit eigen ervaring.
6. De Belangenvereniging Omwonenden Majellaterrein (B.O.M.) werd in de zomer van 1990 opgericht. Met in eerste instantie als doel zoveel mogelijk oude bomen te behouden en de omliggende huizen vóór de sloop op film te laten vastleggen in verband met eventuele aansprakelijkheidsclaims na de sloop. Maar al snel bestudeerde men ook met een kritische blik de bouwplannen van projectontwikkelaar Trebbe. In aanloop naar de bouw werden heel wat plannen weer naar de tekentafel verwezen. Zonder ingrijpen van de B.O.M. zouden op het voormalige Majellaterrein veel meer woningen en (hoge) flats zijn verrezen, alle bomen zijn gerooid en ontstane schade niet zijn vergoed.
7. Vele jaren eerder was een van de twee Heilig Hart-beelden, die aan weerszijde van de ingang van het oude ziekenhuis aan de Iepenlaan waren aangebracht, op raadselachtige wijze verdwenen. Ook dat beeld is nooit meer opgedoken.

MARGREET DE BROEKERT doet als amateur historicus onderzoek naar en publiceert over met name de mensengeschiedenis van Bussum. Jarenlang was zij actief binnen de Historische Kring Bussum. Ze is redacteur bij het tijdschrift *Spiegelschrift* en lid van het Holocaust Comité Gooise Meren.

Wandelen met Nescio in het Gooi

Jongens waren we – maar aardige jongens

Nol Verhagen

Jongens waren we – maar aardige jongens. Dat is de beroemde eerste zin van *Titaantjes*, een verhaal van amper dertig pagina's, door de Nederlandse schrijver Nescio geschreven in 1914. Hij haalt daarin herinneringen op aan de tijd dat hij als jongeman met een aantal kameraden tegen het hek van het Amsterdamse Oosterpark hele nachten stond te 'boomen', te ouwehoeren zouden wij nu oneerbiedig zeggen. Maar ze maakten, zo rond de vorige eeuwwisseling, ook lange wandelingen, onder andere door het Gooi. Ze schrokken niet terug voor een kilometertje of dertig.

Waarom moeten wij dat weten? Omdat er onlangs een lijvige en bijzonder interessante biografie van Nescio is verschenen van de hand van Lieneke Frerichs, getiteld *Nescio. Leven en werk van J.H.F. Grönloh*. En omdat Nescio/Grönloh niet alleen wandelde in het Gooi, maar zich ook interesseerde voor de ideeën van Frederik van Eeden over de noodzaak van 'gemeenschappelijk grondbezit' en de noodzaak tot het stichten van kolonies, zoals *Walden* in Bussum.

schoolgeld van dertig gulden per jaar. Uit een door Frerichs geciteerd opstel dat de jonge Grönloh op 15-jarige leeftijd schreef, blijkt wat een vroegrijpe en getalenteerde schrijver hij toen al was. Typerend genoeg gaat dat opstel over een lange wandeltocht, helemaal van Amsterdam naar Monnickendam en terug. Na de hbs ging hij naar de Openbare Handelsschool, waar hij opnieuw vrijstelling van het schoolgeld kreeg. Vlak voor het eindexamen in 1899 richtte hij met een aantal kameraden een debatclubje op.

Van Amsterdam naar Monnickendam en terug

Jan Hendrik Frederik (Frits) Grönloh was in 1882 geboren in een Amsterdams gezin dat behoorde tot wat destijds de lagere stand werd genoemd: arbeiders en ambachtslieden. Zijn vader had aanvankelijk een hoedenwinkel, maar werd later 'blikslager' en verkoper van huishoudelijke artikelen. Grönloh ging in Amsterdam-Oost naar de lagere school en vervolgens naar de driejarige hbs. Dat was voor een jongen uit zijn milieu tamelijk uitzonderlijk – hij kreeg dan ook van de gemeente Amsterdam vrijstelling van het

Waarvan leven wij?

In diezelfde tijd kwam hij in aanraking met de ideeën van Van Eeden door middel van de brochures *Waarvan leven wij?* en *Waarvoor werkt gij?* uit 1898. Van Eeden roept daarin de bezittende klasse op haar leven te beteren, de grond vrij te laten en nuttig werk te doen. De arbeiders moeten niet langer voor bazen werken, maar voor zichzelf, en de grond veroveren tot gemeenschappelijk bezit. Grönloh solliciteerde een paar maanden later naar een plek op *Walden*, maar kreeg van Van Eeden per briefkaart een afwijzing. Grönloh, 18 jaar oud, had inmiddels zijn eerste baantje al ach-

ter de rug. Hij had na zijn eindexamen drie maanden op kantoor gezeten bij de Twentsche Wolweverij in Hengelo, niet tot zijn genoegen. Toch zou hij de rest van zijn werkzame leven op kantoor en in de handel zitten, want er moest natuurlijk wel brood op de plank komen.

Zijn debatclubje met de naam 'Gedachtenwisseling Ontwikkelt Het Verstand' (GOHV) moest het vanwege zijn verblijf in Hengelo aanvankelijk zonder hem doen. Zijn eerste lezing in februari 1900 ging al meteen over de 'sociale kwestie'. Behalve Van Eeden was ook Multatuli een van zijn helden. Intussen werkte hij bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij. En hij werd verliefd op de twee jaar jongere Aagje Tiket met wie hij op 7 februari 1906 in het huwelijk trad. Aagje werd liever Agathe genoemd, maar Grönloh noemde haar om onbekende redenen later Ossi, of kortweg Os.

Jongens uit de Dapperbuurt

Grönloh had Aagje leren kennen op een zangvereniging in de Dapperbuurt waar ze allebei woonden. Daar maakte hij ook kennis met enkele knapen uit zijn buurt, Jan de Wilde, Jan Zwolsman, Hendrik Rombout en nog enkele anderen. Zij zijn de titaantjes uit het gelijknamige verhaal uit 1914. Deze makkers hadden ideeën over het oprichten van een kolonie naar het voorbeeld van *Walden*. Ze waren al aan het sparen voor de aankoop van een stuk grond, 1 à 1,5 gulden per week per persoon, 'want al de lui zijn even arm'. Grönloh werd lid van het gezelschap. Voorlopig gingen ze vooral uit wandelen. Op 15 juli 1900 vertrokken ze 's ochtends in alle vroegte van het Dapperplein naar Abcoude, Baambrugge, Loenen, Loosdrecht, Hilversum en Bussum, 37 kilometer. Vanuit Bussum gingen ze met de trein terug naar Amsterdam. En verder stonden ze dus

hele nachten te 'boomen' in het Oosterpark.

Een stukje grond in de buurt van Huizen

Daarnaast gingen ze ook op zoek naar een stukje grond. Intussen was er een landelijke bond voor gemeenschappelijk grondbezit in de maak tot het terugbrengen van den grond in gemeenschappelijk bezit, ter bevrediging van het rechtsgevoel, tot gezonde ontwikkeling van alle deelen der samenleving, tot leniging van armoede en bestrijding van het pauperisme. Op 20 oktober 1901 werd op Walden de Vereeniging voor Gemeenschappelijk Grondbezit (GGB) daadwerkelijk opgericht. Ook de christen-anarchisten van de in 1899 opgerichte kolonie van de International Broederschap (IB) in Blaricum, onder leiding van professor Jacob van Rees, sloten zich aan.

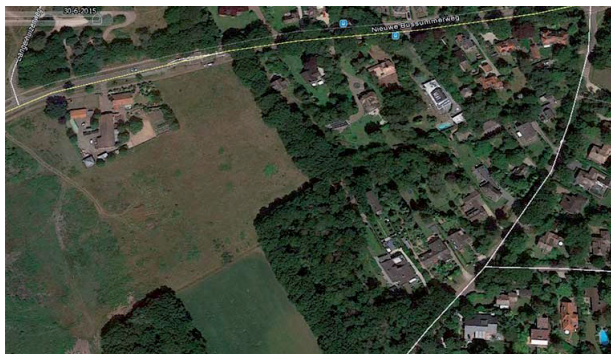
Eind 1901 kwam het project van Grönloh en zijn kornuiten in een stroomversnelling: ze konden van iemand renteloos 'een paar centen' krijgen voor de aankoop van een stuk grond in de buurt van Huizen. Met behulp van ene Vettewinkel werd op 30 december 1901 een stuk grond van bijna anderhalve hectare in het *Tames* gekocht. Het was niet bepaald gemeenschappelijk grondbezit want Vettewinkel bleef de eigenaar. De vrienden pachtten het terrein voor 60 gulden per jaar, maar het was een begin. Diezelfde avond verloor Frits Grönloh zich met Aagje Tiket.

'Tames' op de plattegrond in 2004.

Tames

Het *Tames* is een buurtschap ten oosten van Huizen. Het door de vrienden verworven lapje grond lag in de oksel van de Oude en de Nieuwe Bussummerweg, vlakbij Bikbergen. Het gebied wordt nu grappig genoeg aangeduid met 'Luchtkasteel'. In de loop van januari 1902 bouwden ze op het terrein een huisje.

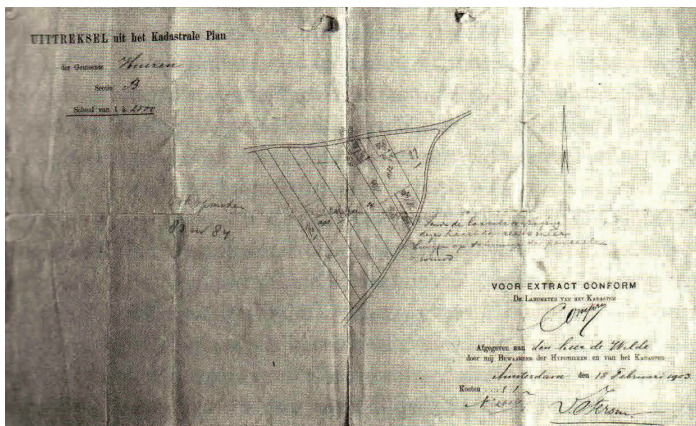

'Tames' vanuit de lucht in 2015.

Niet als bij de kolonisten van *Walden* waren hun ideologische ideeën een stuk beter ontwikkeld dan hun praktische plannen. Ze wilden vooral 'zoveel mogelijk onafhankelijk zijn van de oue maatschappij' en 'hun leven inrichten zooals ze nu verlangden te kunnen doen' (citaat uit het verhaal *Heimwee*, waarin Nescio de ideologie van de kolonisten uiteenzet). Maar 'de grond in bewerking nemen' bleek lastiger dan zij zich hadden voorgesteld. Vooralsnog ging alleen vriend Rombout op het landje wonen. Er was echter geld nodig voor van alles en nog wat: kunstmest, kippen-gaas, lupinezaad en levensonderhoud van Rombout.

Grönloh kon alleen op

Uittreksel uit het kadaster van de 'Tames'-pecelen, februari 1903

zondag naar de kolonie, want de rest van de week zat hij in Twente. Later, toen hij nog verder weg een andere baan kreeg, kon hij maar eens per maand overkomen. Hij stuurde wel zo nu en dan wat geld, maar Aagje, die overigens wel sympathiseerde met de idealen van haar verloofde, wilde toch ook wel een keer trouwen en daar was ook geld voor nodig...

Het in bewerking nemen van de grond vlotte kortom niet erg en de vrienden begonnen zich te ergeren aan de man op het land, Rombout. Begin 1903 moest het huisje worden verplaatst want het stond deels op grond die niet van de kolonisten was. En er was opnieuw geld nodig om aard-appelen, kapucijners, bonen en rogge te kunnen telen. Ook bleek de anarchistische aanpak niet echt te werken: er moest een reglement komen. Grönloh stelde voor de exploitatie van het land een paar jaar uit te stellen om intussen te kunnen sparen ten einde de zaken te zijner tijd wat degelijker aan te kunnen pakken. Maar dat voorstel werd door de kameraden verworpen.

De spoorwegstaking van 1903

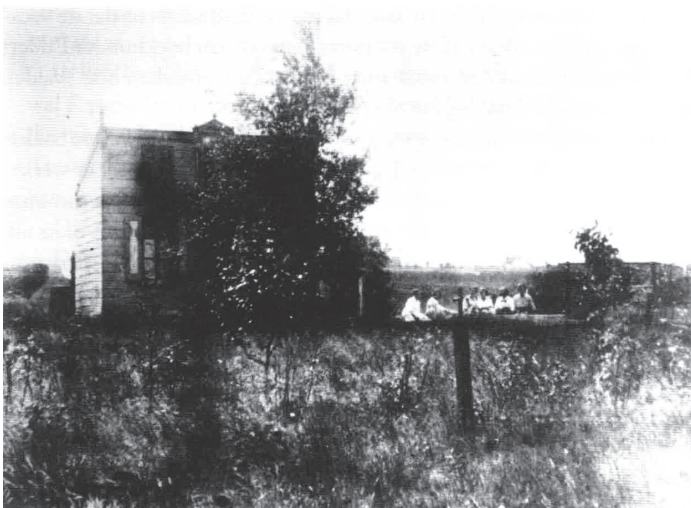
Eind januari 1903 brak de befaamde spoorwegstaking uit. Albert Hahn maakte zijn even

befaalde prent 'Gansch het raderwerk staat stil, Als uw machtige arm het wil'. De kolonisten steunden uiteraard de opstandige arbeiders. Een tweede staking in april mislukte echter en keerde zich zelfs tegen de arbeiders en hun sympathisanten. De kolonie van de Internationale Broederschap in Blaricum werd aangevalen door boze boeren, die bang waren dat de kolonisten de Gooische Stoomtram wilden blokkeren. Er werden ruiten ingegooid en er werd brand gesticht. Voor een deel van de kolonisten was dat aanleiding om de kolonie te verlaten. Enige tijd later zou de kolonie aan ruzie en meningsverschillen ten onder gaan.

Het einde van de kolonie

Ook onder de vrienden van *Tames* ontstond tweespalt. Ze lieten de arme Rombout het vuile werk opknappen en maakten hem verwijten, terwijl zij zelf hun contributie niet op tijd afdroegen. Eind 1903 besloot Rombout dienst te nemen in het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger. Dat betekende in feite het einde van de kolonie. Een van de andere vrienden, Jan de Wilde, betrok het huisje maar ging er niet boeren. Grönloh kan er sowieso nauwelijks een spa in de grond hebben gezet: hij zat al die tijd in Twente en later in Rheine (Duitsland). In mei 1904 ging hij met Aagje nog eens op *Tames* kijken. Het was er een grote bende. De ruiten waren ingegooid en de deur was opengebroken. Uiteindelijk nam De Wilde het hele gedoetje over en maakte er een soort buitenhuisje van.

Grönloh was er in twee jaar tijd een kleine 200 gulden (in hedendaags geld zo'n € 2500) aan kwijtgeraakt. Hij bleef nog enkele jaren actief in de Vereeniging voor Gemeenschap-

De huisje op 'Tames' na 1903 (het eerste huisje had geen verdieping).

pelijk Grondbezit. Het groepje vrienden die samen de titaantjes vormden uit Nescio's gelijknamige verhaal, viel uit elkaar. Grönloh bleef met frisse tegenzin naar kantoor gaan. Hij maakte wel carrière bij de Holland-Bombay Trading Company, waarvan hij uiteindelijk zelfs directeur werd. Hij bleef ook (lange) wandelingen maken, onder meer in het Gooi, en noteerde in zijn *Natuurdagboek* wat hij onderweg zag en meemaakte. Op 29 maart 1948 bij Muiden: 'Weer mest geroken en twee vliegjes in m'n oog.'

Bronnen

Lieneke Frerichs, *Nescio. Leven en werken van J.H.F. Grönloh*, Amsterdam 2021
www.kunstgeografie.nl
 Nescio, *Titaantjes*, Den Haag 1933

NOL VERHAGEN is secretaris van de Historische Kring Bussum en redacteur van het *Bussums Historisch Tijdschrift*. Tot aan zijn pensionering in 2013 was hij werkzaam aan de Universiteit van Amsterdam, van 1997 tot 2013 als directeur van de Universiteitsbibliotheek.

Paleis Soestdijk, woning van vele vorsten

Ontwikkeling van jachtslot tot nationaal icoon

Frits Booy

Als er één gebouw een nationaal icoon genoemd kan worden, dan is het wel paleis *Soestdijk*, gelegen tussen Baarn en Soest. Dat komt vooral door het defilé voor de jarige koningin Juliana dat jarenlang plaatsvond op 30 april, Koninginnedag. Aanvankelijk was *Soestdijk* het zomerverblijf van Cornelis de Graeff, een van de rijkste en machtigste regenten van de Republiek. Daarna verbleven er enkele eeuwen belangrijke vorstelijke personen. Vele vernieuwingen aan het gebouw werden in hun opdracht aangebracht.

Hoe het begon

In de veertiende eeuw liet de bisschop tevens wereldlijk heerser van Utrecht door het moerassige land tussen de boerendorpen *Zoest* en *Baerne* een dijk aanleggen waarover hij gemakkelijk naar zijn kasteel te *Eembrugge* bij Baarn kon rijden om vandaar per schip zijn gewesten Overijssel en Drenthe te bezoeken. Begin zeventiende eeuw werd er aan die *Zoestdyck* een boerenhofstede gebouwd, die zomers gedeeltelijk gehuurd werd door de rijke en machtige koopman Cornelis de Graeff, heer van Polsbroek, bewindhebber van de VOC, vele malen burgemeester van Amsterdam. En hij was een van de voogden van de latere stadhouder prins Willem III. Zo konden De Graeff en de zijnen zomers hun lawaaiige en onwelriekende woonplaats Amsterdam ontvluchten. In 1638 kocht hij de hofstede en in 1650 liet hij in plaats ervan een riant classicistisch buitenhuis aan de *Zoestdyck* bouwen.

In 1674 verkocht een zoon van Cornelis, Jacob de Graeff, deze buitenplaats voor een vriendenprijs aan zijn vroegere speelkameraad stadhouder Willem III. De

anti-prinsgezinde Jacob was in 1672 door de Oranje-stadhouder afgezet als schepen van Amsterdam, maar hij hoopte met deze verkoop Willem gunstig te stemmen, echter tevergeefs. Het was de eerste woning die deze stadhouder zelf kocht.

Door Willems huwelijk met zijn nicht, de Engelse prinses Mary Stuart – de dochter van de latere koning Jacobus II, een broer van Willems moeder – en zijn verheffing tot koning van Engeland, Ierland en Schotland in 1689, verbleven Mary en Willem beurtelings daar en

Cornelis de Graeff met zijn gezin op weg naar zijn buitenplaats aan de Zoestdijck. Schilderij van Jacob van Ruisdael en Thomas de Keyser, ca. 1660. Linksachter is het woonhuis te zien.

in de Nederlanden, ook op *Zoestdyck*. Willem ging in de omgeving ervan vaak jagen, want hij was dol op de jacht, omdat deze inspannende vrijetijdsbesteding hem de broodnodige ontspanning gaf ondanks zijn tamelijk zwakke gezondheid.

Vorstelijke vernieuwingen

Willem en Mary

Aan hun stand verplicht lieten Willem en Mary hun buitenplaatsen vergroten of verfraaien. Zo ook het huis *Zoestdyck*, dat onder leiding van architect Maurits Post ingrijpend werd vergroot met twee vleugels (een voor Willem en een voor Mary) en een uitbreiding aan de achterkant. Mary's appartement was groter, omdat zij hoger in rang was dan haar man (namelijk een prinses van koninklijke bloede). Het hele gebouw was opgetrokken uit rode baksteen. Bij de verbouwing werd ook de Franse architect Daniel Marot ingeschakeld. De verfraaiing gold vooral de vestibule en de Grote Zaal als ontvangstruimten. De Franse stijl was hierbij dominant: de kamers lagen bijvoorbeeld achter elkaar, bereikbaar door middel van tussendeuren.

Het vorstelijk paar bemoeide zich intensief met de inrichting van hun nieuwe buitenhuis, rijk voorzien van plafond- en wand-schilderingen van enkele Haagse schilders. De schitterende diertaferelen van Melchior d'Hondecoeter vormden daarbij het hoogtepunt. De smaak van Mary vinden we terug in haar verzamelingen oosters porselein en lakwerk. Er werd zelfs een complete galerij met dit porselein ingericht. Door haar voorbeeld nam in brede lagen van de bevolking het verzamelen van oosters porselein enorm toe.

Post ontwierp ook het park, geheel in Franse stijl, met parterres van buxus, twee fontein en een oranjerie. Maar anders dan in Frankrijk behoorden ook moes- en kruidentuinen en boomgaarden tot het tuingebied. Om de fontein te kunnen laten werken werd een watertoren gebouwd, die wind- en rosmolen

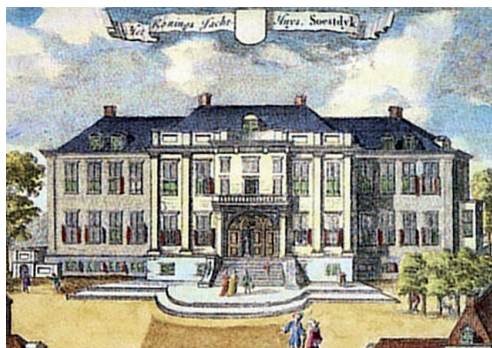
Koning-stadhouder Willem III en koningin Mary Stuart, afgebeeld door sir. James Thornhill, ca. 1690.

tegelijk was. Onderin de toren werd een ijskelder ingericht.

Ook kwamen er valk- en jachthondenverblijven en een menagerie, een soort dierentuin met onder andere exotische dieren zoals een leeuw en een tijger. Deze dierentuin was Wil-

Scène met vogels. Schildering van Melchior d'Hondecoeter, ca. 1680.

'Het Huys Van Vooren': het vergrote buitenhuis, meestal 'jachthuis' genoemd, van Willem III en Mary aan de Zoestdyck. Kopergravure van Gerard Valck, 1695.

lem en Mary geschonken door hun oom, de Engelse koning Karel II.

Maria Louise van Hessen-Kassel

Na de dood van Willem en Mary kwam het landgoed in handen van Maria Louise van Hessen-Kassel, liefkozend door het volk Marijke Meu (=tante Marijke) genoemd. Zij was getrouwd met Johan Willem Friso, graaf van Nassau-Dietz, stadhouder van Groningen en Friesland en achterneef, erfgenaam en beoogd opvolger van Willem III. Vanwege de vroege dood van haar man (hij verdronk tijdens de oversteek van het Hollands Diep in 1711) werd Marijke Meu regentes van hun minderjarige zoon, de latere stadhouder Willem IV. *Soestdijk* werd haar zomerverblijf, waar ze het park liet opknappen en de bedienden verblijven uitbreidde.

Anna van Hannover

De volgende bezitter was stadhouder Willem IV, de echtgenoot van Anna van Hannover, de dochter van koning George II van Groot-Brittannië. Ook háár man, Willem IV, was vroeg overleden. Zij was van 1751 tot 1759 regentes voor haar minderjarige zoon, de latere stadhouder Willem V. Moeder en zoon woonden meestal op *Huis ten Bosch* in Den Haag, maar verbleven ook vaak op *Soestdijk*, aan de weg die toen Groote Postweg heette vanwege de

route van de postkoets van Amsterdam naar Amersfoort en verder, veel later Amsterdamsestraatweg genoemd.

Anna kocht in 1758 het landgoed *De Eult*, gelegen tegenover *Soestdijk*. Het landhuis op *De Eult*, in circa 1640 gebouwd in opdracht van Jacob Bicker, burgemeester van Amsterdam en schoonzoon van Cornelis de Graeff, werd niet bewoond, maar ingericht als privé-museum met de verzameling van schelpen, mineralen en stenen van Willem V. Anna gaf opdracht om bomen van *De Eult* naar *Soestdijk* overbrengen om zo haar park daar te verfraaien. Willem V liet daarin later een aantal ludieke bouwsels (*follies* genaamd) aanbrengen zoals een ruïne van een tempel.

In 1787 trok een legertje van 300 patriotten met lege karren naar *Soestdijk* om het te plunderen en zo het prestige van stadhouder Willem V aan te tasten, die toen in Nijmegen

Watermolen op het landgoed 'Zoestdyck'. Gravure uit de achttiende eeuw.

verbleef. Maar door oplettendheid van schildwacht Christoffel Pullmann mislukte deze aanslag en droop men af naar Utrecht. Pullmann was echter bij de aanslag gesneuveld en werd later vereerd met een standbeeldje.

Lodewijk Napoleon

Tijdens de Bataafse republiek werden alle bezittingen van de Oranjes in beslag genomen. *Soestdijk* kwam in handen van de staat, maar

*Het gezin van koning Willem II en koningin Anna Paulowna (met op de achtergrond paleis 'Soestdijk').
V.l.n.r. kroonprins Willem (de latere koning Willem III), Alexander, hun ouders, Sophie en Hendrik
(later 'de Zeevaarder' genoemd).*

het landgoed werd verwaarloosd. Martinus Halewijn, een Utrechtse logementhouder, vestigde een logement in het gebouw, waarin voornamelijk Franse soldaten en hun paarden bivakkeerden. Nadat keizer Napoleon zijn broer Lodewijk Napoleon tot koning van Holland had gepromoveerd, nam de laatste bezit van het verwaarloosde paleis. Hij liet *Soestdijk* opknappen en uitbreiden: aan de noordkant kwam een bibliotheek annex biljartkamer, aan de zuidkant een kapel. Hij nam zijn intrek in de vleugel van Willem III en liet de vleugel van Mary inrichten als officierssalon en eetzaal.

Anna Paulowna Romanov

Na de val van Napoleon keerden de Oranjes terug op het landgoed *Soestdijk*. Als dank voor zijn belangrijke aandeel in het verslaan van Napoleon in 1815 schonken de Staten-Generaal het aan kroonprins Willem Frederik, de latere koning Willem II. Deze was in 1816 getrouwd met Anna Paulowna, een zuster van tsaar Nicolaas I van

Rusland, Willems medestrijder tegen Napoleon. Anna was gesteld op het landhuis, maar vond het wel onaanzienlijk, gewend als ze was aan de imposante en zeer luxueuze paleizen in Rusland. Daarom werd architect Jan

Kroonprins Willem in de slag bij Quatre Bras. Schilderij van J.W. Pieneman, 1824, aanwezig in de Waterloozaal van paleis 'Soestdijk'. De prins zwaait met zijn steek in plaats van zijn sabel, omdat hij halsoverkop vanaf een bal (waar hij geen sabel kon dragen) uit Brussel naar Quatre Bras was vertrokken.

de Greef gevraagd om *Soestdijk* uit te breiden en te verfraaien in empirestijl.

Het paleis *Pavlovsk* bij Sint-Petersburg, waar Anna in haar jeugd met haar familie de zomers had doorgebracht, diende de Greef als voorbeeld. Hij baseerde zich ook op villa's uit de Italiaanse renaissance. Hij ontwierp links en rechts van het hoofdgebouw een kwartcirkelvormige vleugel met colonnades en bovenop een belvédère (uitkijkplaats). De vleugels sluiten aan op een recht gedeelte naast het hoofdgebouw en eindigen elk met een hoger hoekpaviljoen. Het gehele paleis werd wit gepleisterd. De Greef vernieuwde de ingang met het plaatsen van zuilen en een balkon en verving de rechte trap door een half-ronde. Er werd voor

*Drie generaties vorstinnen:
koningin-moeder Emma
met dochter Wilhelmina en
kleindochter Juliana, in circa 1910
gefotografeerd in een van de
vleugels van paleis 'Soestdijk'.*

Anna een Russisch-orthodoxe kapel ingericht voor diensten met een pope en ander personeel, want Anna kon volgens het huwelijkscontract haar geloof blijven belijden.

Om een beter zicht op het vernieuwde paleis te verkrijgen brak men de beide bijgebouwen aan het voorplein af. De toen bekende tuinarchitect J.D. Zocher jr. liet de Franse tuin in een Engelse veranderen. Dus van symmetrisch met rechte paden en identieke buxusparterres en bloemperken ingerichte tuin naar veel afwisseling door boomgroepen, slingerende paden, vijvers en doorkijkjes.

Na de dood van Willem II in 1849 liet Anna het paleis totaal anders inrichten. De lange

gang voor haar vertrekken werd bijvoorbeeld een klein nationaal museum met beelden en schilderijen, onder meer van de prinsen Willem van Oranje, Maurits en Frederik Hendrik en zeehelden als Jan van Speijk.

Enkele zalen werden bestemd als een blijvende herinnering aan de krijgsdaden van haar man, toen hij nog kroonprins was. Zij en vele anderen vereerden hem enorm als de held van Quatre-Bras en Waterloo, twee veldslagen die de ondergang van Napoleon in 1815 betekenden. De Waterloozaal werd onder meer ingericht met een groot schilderij met erop de kroonprins bij Waterloo, geschilderd door Jan Willem Pieneman, en Willems maarschaksstaf en degen. De Leuvenzaal – met onder andere schilderijen van gevechten bij Hasselt en Tienen – diende als herinnering aan de Tiendaagse Veldtocht in 1831 die onder leiding van de kroonprins stond.

Tegenover het paleis, aan de overkant van de straatweg, liet Anna een woning voor de intendant bouwen.

Willem III en Emma van Waldeck-Pyrmont

Prins Hendrik de Zeevaarder erfde paleis *Soestdijk* van zijn moeder Anna Paulowna, maar hij verbleef er weinig. Na zijn dood ging het paleis naar zijn oudste broer, koning Willem III. Deze liet aan de overkant van de straatweg onder meer personeelswoningen, een paardenstal en een koetshuis (later garage) aanbrengen. Zelf verbleef hij liever op paleis *Het Loo*, maar zijn tweede vrouw Emma en zijn dochter Wilhelmina brachten de zomers graag op *Soestdijk* door. Emma liet een aantal appartementen verbouwen, enkele badka-

De 'stuczaal' in paleis 'Soestdijk'.

De filmzaal in paleis 'Soestdijk'.

mers aanleggen en veranderingen in het park aanbrengen. De open colonnades werden met glas gedicht, bovendien kwam er centrale verwarming. In 1928 kreeg Emma voor haar zeventigste verjaardag elektrisch licht in haar paleis. Ze maakte bijna iedere dag een wandeling door het park of een rijtoer door Baarn. Men defileerde een enkele keer voor Emma en Wilhelmina op hun verjaardagen, nadat zij op het bordes hadden plaatsgenomen.

Juliana van Oranje-Nassau

Na de dood van koningin Emma in 1934 was *Soestdijk* tot 1937 onbewoond. In dat jaar be-

werd heringericht: er kwamen een moderne keuken, provisiekelder, wijnkelder, zilverkluis, porseleinkamer, poetskamer, portiersruimte, zit- en eetkamer voor het personeel, een zwembad en een filmzaal. Er kwamen een personen- en een keukenlift alsmede centrale verwarming. Aan de voorzijde werd naast de monumentale entree een moderne ingang van brons, glas en marmer aangebracht. Later kreeg elk van de vier prinsessen een eigen appartement.

In het park kwam een sportpaviljoen, bestaande uit een openluchtzwembad, twee tennisbanen, een sportveld en een sauna. Het

De hele koninklijke familie op het bordes tijdens Koninginnedag in 1980, het afscheidsdefilé voor koningin Juliana.

trokken prinses Juliana en prins Bernhard, net getrouwd, het paleis, aan de Amsterdamsestraatweg. Hun hele lange leven zouden ze er wonen: paleis *Soestdijk* was 32 jaar lang de koninklijke residentie. Daar ontving de vorstin het liefst hoge gasten en ook politici voor overleg. Wat daar werd besproken, werd 'het geheim van *Soestdijk*' genoemd.

Het vorstelijk echtpaar liet het gebouw grondig renoveren en moderniseren. Het Nederlandse volk bood deze verbouwing als Nationaal Geschenk aan. Het hele souterrain

tennishuisje was een geschenk van de Nederlandse schooljeugd. Er stond al een klein chalet als speelhuisje voor de jonge prinses Wilhelmina, daar kwam een speelhuisje voor Beatrix bij. In het park bevinden zich onder meer een grote vijver en diverse antieke en moderne beeldhouwwerken. In 1947 werd ter beveiliging van de koninklijke familie een brigade van de marechaussee geïnstalleerd in een kazerne, rechts van het paleisterrein. Omdat het vorstelijk paar zeer gesteld was op privacy, werden er geen langdurige onder-

houdswerken aan het paleis verricht. Hierdoor liep het gebouw groot achterstallig onderhoud op.

Vele jaren vond er voor koningin Juliana op 30 april, haar verjaardag, een defilé plaats door diverse groepen en vertegenwoordigingen uit het Nederlandse volk, waarbij men geschenken en bloemen aan de jarige vorstin aanbood.

Na 2004

Na het overlijden van het prinselijk paar in 2004 bood de Staat der Nederlanden, die sinds 1970 *Soestdijk* bezat, het paleis te koop aan. Dit veroorzaakte grote verontwaardiging in den lande. Diverse alternatieve plannen werden bedacht om het paleis als nationaal bezit te behouden bijvoorbeeld als een museum van de negentiende eeuw en een Escher-museum. Ondertussen diende het terrein onder meer voor de opvoering van de opera *Orfeo ed Euridice* van Ch. W. von Gluck in 2011 en 2012. Daarin traden 'leden van de koninklijke familie' op zoals 'koningin Juliana' die op haar fiets dwars over de vijver achter het paleis kwam aanrijden! Het werd een groot succes. Ook kwam er in 2009 in de voortuin een standbeeld van het koninklijk paar dat zo lang op *Soestdijk* gewoond had, vervaardigd door Kees Verkade.

Uiteindelijk ging de verkoop toch door en werd het paleis toegewezen aan de Meyer-Bergman Erfgoed Groep in Maarssen. Die wilde kapitaal generen voor de broodnodige en peperdure restauratie van het paleis. Daarvoor moesten er woningen op het terrein worden gebouwd ten nadele van het oude Borrebos, een hotel ertegenover komen en

Sinterklaas neemt een defilé af voor paleis 'Soestdijk' in 2021.

megafestiviteiten als optredens van popgroepen en andere grote shows worden georganiseerd. Hiertegen wordt door buurtbewoners en anderen flink bezwaar gemaakt vanwege te verwachten geluidshinder, verkeersoverlast en aantasting van de natuur.

Tenslotte lijkt het mij aardig te vermelden dat ook bij de Nederlandse peuters en kleuters paleis *Soestdijk* zeer bekend en geliefd is geworden, omdat het in de coronajaren 2020 en 2021 het logeeronderkomen was van Sinterklaas en zijn roetveegpieten. Via het *Sinterklaasjournaal* werd het paleis zowel uiterlijk als innerlijk uitgebreid in beeld gebracht. Ook Sinterklaas nam een defilé af, in dit geval van kinderen en burgemeesters, en ook hij kreeg cadeaus.

Literatuur

- Thera Coppens, *Baarnse luthoven en hun bewoners*. Baarn 1990.
 Idem. *Tien vrouwen van Soestdijk. Van hofstede van Catharina tot paleis van Juliana*. Utrecht 2007.
 Ben Speet, Ernest Kurpershoek, Paul Rem e.a., *Paleis Soestdijk. Drie eeuwen huis van Oranje*. Amsterdam 2009.

De spoorwegramp bij Weesp (1918)

Gevolg van een doorweekt dijklichaam

Cees Pfeiffer

Meer dan veertig doden en ruim honderd gewonden. Dat was het trieste resultaat van het grote spoorwegongeluk bij Weesp met de sneltrein Amersfoort-Amsterdam in 1918. De ontsteltenis en de droefenis in het hele land waren groot.

Het regende al dagen. Ook vrijdagmorgen 13 september 1918 regende het al vanaf 's morgens vroeg onafgebroken. Wegwachter Smeenk, zijn vrouw en wegarbeider Van Vliet bevonden zich in Post CB aan de spoordijk even voor de brug over het Merwedekanaal bij Weesp. De trein Amsterdam-Hilversum was volgens de dienstregeling om zeven minuten voor half elf gepasseerd. Onder aan de dijk begon trein 102 aan zijn moeizame klim de helling op naar boven. Even voor half elf naderde het sissende gevaarte de spoorbrug.

Nog maar dertig meter was de trein van de brug verwijderd, toen Smeenk en Van Vliet het ongelooflijke zagen gebeuren. De aan de tender gekoppelde bagagewagen begon sterk over te hellen. Er klonk het geluid van de locomotief die met een vaart van zo'n zestig kilometer per uur tegen de brug botste, gevolgd door een hevig geraas van naar beneden vallende treinwagons. Het gebeurde allemaal in een paar seconden. Daarna sloot zich een dikke stofwolk boven de spoordijk. Van Vliet stond als aan de grond genageld, totdat een hevige knal, die alle ruiten van de dubbele wachterswoning vernielde, hem in de werkelijkheid terugbracht.

Het gasreservoir onder een van de rijtuigen was gesprongen en begon te branden. Van Vliet wist de beginnende brand met zand te blussen en voorkwam daarmee dat de houten rijtuigen van de trein in brand zouden vlie-

Het in 1967 gesloopte station Weesp.

gen. Blokwachter Smeenk dekte ondertussen de verongelukte trein met een rode vlag vóór en achter af, waarna hij Van Vliet naar post CA stuurde om het station Weesp op de hoogte te stellen van het vreselijke ongeluk.

De hoofdconducteur

Hoofdconducteur Chr. Veltman bevond zich in de conducteursafdeling van het voorste rijtuig. Het zat op de hoge bank vooruit te kijken, toen hij plotseling bemerkte dat het dak van de bagagewagen voor hem begon te bewegen, direct daarna naar rechts overhelde en viel. Ook zijn wagon werd meegetrokken en ging naar beneden. Nadat hij van de eerste schrik bekomen was, kon hij samen met de eveneens in het rijtuig aanwezige hoofdgeleider Fortuin en de remmer Stam door het raam naar buiten kruipen.

De machinist

Machinist Arie van Perge werd door de klap van de ontsporing en de botsing met de spoorbrug tegen de rechterkant van de machinekap geworpen. Toch zag hij nog kans om vlak voor zijn val de remkraan in de uiterste stand te brengen. Tweede machinist Willem Swart greep in zijn val de reguleur en sloot de stoom af. Weer op de been schoof hij vuur in de asbak en sloot hij de kranen van de peilglazen die wonderwel door de schok niet gebroken waren. Toen pas kroop hij samen met Van Perge van de tegen de brug hangende locomotief af, waarna ze Veltman, Fortuin en Stam tegenkwamen.

Op dat moment drong eigenlijk pas tot hen door, wat er was gebeurd. Over een lengte van negentig meter was de gehele spoorlijn weggezaagd. Bijna de hele trein was neergestort en vrijwel geheel vernield. Onmiddellijk begonnen ze hulp te bieden aan mensen die in de wrakstukken bekneld zaten of uit de trein waren geworpen. De verbandkist van hoofdconducteur Van Aalzum kon echter niet gebruikt worden, doordat deze in het bagageruim van de wagon had gestaan die volkomen verwoest in het weiland lag en onbereikbaar was.

Ook de vrouw van Van Vliet begon met de gewonden te helpen. Zij stelde haar woning en bedden ter beschikking. Samen met haar dochters verbond ze de eerste gewonden. In de trein bevond zich de hoogleraar verloskunde Hector Treub onder wiens leiding de eerste hulpverlening op gang kwam en het reddingswerk begon.

Gegil en gekreun

Het bergen van de doden en het uitzagen van de beknelden duurden vele uren. Onvergetelijk voor de aanwezigen was het gegil en gekreun dat kort na de ontsporing uit de wrakstukken opsteeg. Korte tijd nadat professor Treub begonnen was met het bieden van eerste hulp aan de slachtoffers, verscheen op de plek des onheils kapitein Van Andel met het elfde bataljon, vierde regiment infanterie uit Naarden-Bussum. Van Andel en zijn mannen liepen in het kader van een oefening op de Korte Muiderweg tussen Muiden en Weesp en zagen het ongeluk gebeuren. De vierhonderd soldaten aarzelden geen moment en lie-

De spoorbrug over het Merwedekanaal rond 1900, gefotografeerd door de Weesper hobby-fotograaf J.A. van Overeem.

pen door het weiland naar de verongelukte trein. Spoedig daarna arriveerden op de plek des onheils ook de gewaarschuwde Weesper huisartsen Wartena, Fijnvandraat en Knaap. Een geluk was dat het bataljon drie raderbrancards bij zich had.

De soldaten begonnen meteen met het bevrijden van de slachtoffers. Dat was geen si-

De eerste beelden van kort na het ongeluk: soldaten van het bataljon van Van Andel zoeken in de wrakstukken naar slachtoffers. In de ramp trein zat toevallig een fotograaf van tijdschrift 'Het Leven'. Daarom zijn er, uniek voor die tijd, vrij veel foto's van de eerste hulp ter plaatse.

neure. Bij een aantal mensen moesten de huisartsen al ter plekke ledematen afzetten. Vele anderen stierven, kort nadat ze bevrijd waren, door bloedverlies. Op last van de artsen werd bij de cacao fabriek van Van Houten in Weesp een verbandkist gehaald.

Inmiddels was ook aannemer Boltje naar de rampplek gekomen. Boltje en zijn mannen werkten aan de verzware van de zeedijk tussen Muiden en het Merwedekanaal, toen ze de trein zagen verongelukken. Op initiatief van Boltje werden er enkele in het Merwedekanaal passerende boten aangehouden, waaronder een boot van schipper Van der Kwast uit Weesp, waarmee gewonden naar Amsterdamse ziekenhuizen vervoerd konden worden. Met op het land aanwezige hooi werden op de dekken van de schepen zo goed als zo kwaad ligplaatsen gemaakt.

Pas om kwart voor twaalf, dus een uur en een kwartier na het ongeluk, stopte op de onheils-

plek een inderhaast in Bussum samengestelde hulp trein. Ook in Amsterdam werd er gewerkt aan een hulp trein. Om half twaalf vertrok vanaf het Centraal Station een trein met personeel, materieel, brancards en verbandkisten. Om één uur 's middags arriveerde op de plaats van het ongeval nog een Rode Kruis-trein uit Amsterdam met aan boord een noodhospitaal, Rode Kruis-personeel en andere hulpmiddelen. Om half drie 's middags waren alle doden en gewonden afgevoerd.

Een weggezakte spoordijk

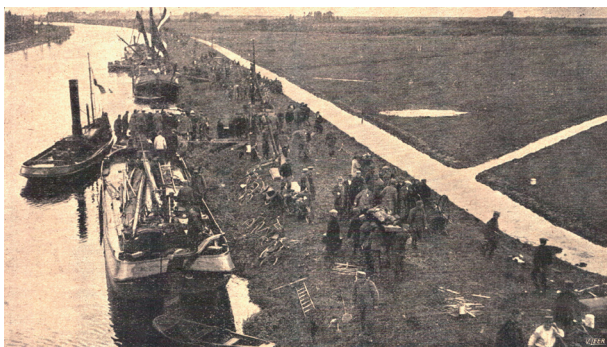
Maar wat was er nu precies gebeurd? Wat de eerste getuigen al hadden gemeld, was dat de spoordijk over een grote lengte in één keer was weggezakt. Daardoor was de stoomlocomotief, die net de spoorbrug had bereikt, tegen de brug gebotst en samen met de tender op het landhoofd van de brug blijven

hangen. Daarbij had het maar maar weinig gescheeld, of de brug was ingestort. De zich achter de locomotief bevindende bagagewagen was tegen het landhoofd getrokken. Het daarop volgende rijtuig had zich gedeeltelijk erin gedrongen en was aan de achterzijde vernield door het daaropvolgende rijtuig. Van dit rijtuig werd het achterste gedeelte geheel versplinterd. In het rijtuig dat daar weer achter hing, vielen de meeste slachtoffers. Het onderstel van dit rijtuig schoof onder het voorafgaande rijtuig waarbij de gehele houten bovenbouw werd vernield door de bagagewagen en postrijtuig daarachter. Deze sloegen om en schoven door de vaart van de trein door tot aan beneden aan de dijk ter hoogte van de eerste rijtuigen. Een ander rijtuig bleef schuin omlaag hangen en werd vrijwel niet beschadigd. De laatste twee rijtuigen van de trein ontspoorde wel maar bleven boven aan de dijk staan. Dat laatste was nog een groot geluk, want in een van deze wagons bevond zich een klas schoolkinderen uit Duitsland. Trein 102 was zoals gebruikelijk in Amersfoort samengesteld. Het voorste deel kwam uit Zwolle, het achterste uit Enschede. In Hilversum waren daar nog een eerste en tweede klasse rijtuig aangekoppeld. Bij elkaar telde de trein elf rijtuigen, meer dan het normale aantal. Wat het ongeluk verergerde was dat door die ongebruikelijke samenstelling de zwaarste ijzeren wagons achteraan de trein waren gekoppeld waardoor die tijdens het ongeluk de eerste lichtere wagons verpletterden.

Het opruimingswerk

Met het opruimingswerk werd onmiddellijk begonnen, nadat de doden en gewonden waren afgevoerd. Beide hoofdsporen waren vernield, waardoor er geen treinen meer tussen Amsterdam en Weesp konden rijden. De sneltreinen richting Apeldoorn-Zwolle wer-

den over Utrecht en Amersfoort geleid, terwijl nog diezelfde middag voor het verkeer tussen Amsterdam en het Gooi treinen ingelegd werden via Amsterdam Weesperpoortstation, Utrecht Lunetten en Hilversum. De personentreinen vanuit het Gooi werden tot Weesp doorgevoerd en keerden vandaar terug. Op donderdag 19 september, dus nog geen week na de ramp en naar onze huidige begrippen ontzettend snel, werd het treinverkeer in beide richtingen hervat, maar wel op één spoor. In die week was de dijk met zand opgehoogd, onder meer om goed bij de nog steeds in het weiland liggende wrakstukken te kunnen komen. De beschadigde ligger van de spoorbrug werd provisorisch hersteld en ondersteund met hydraulische vijzels.

Een van de gevorderde boten was van de Weesper schipper Van der Kwast.

Door de wissel bij het lagere Blok CA te gebruiken kon vanaf die datum de volledige dienst met enige wijzigingen over het baanvak Weesp-Amsterdam CS hervat worden, maar wel met een maximumsnelheid van vijf kilometer per uur. Op 4 oktober werd begonnen met het verwijderen van de beschadigde delen van de hoofdligger van de brug. Op 28 oktober werden nieuwe delen geplaatst en de brug gerepareerd. Op 25 november reed de eerste trein over het herstelde spoor en een week later, op 2 december, waren beide sporen weer voor de dienst beschikbaar. Toen op 19 september, dus zes dagen na het

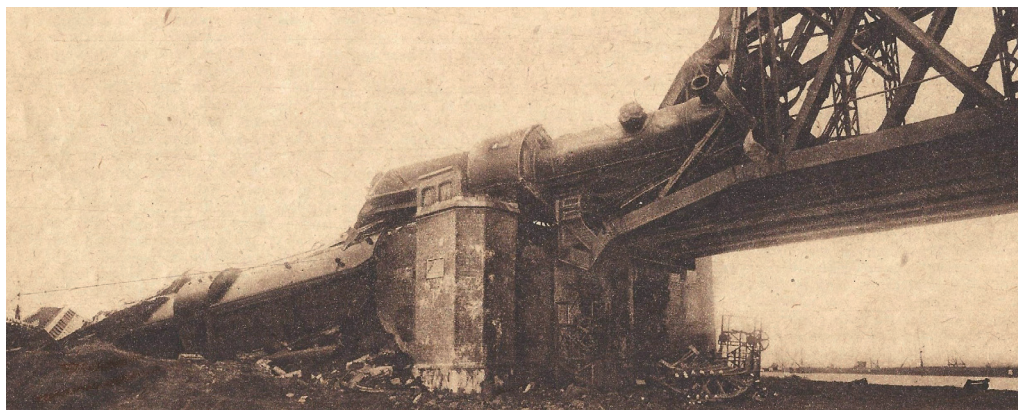
*Het doorzoeken
van de wagons naar
vermisten.*

ongeluk, de eerste trein voorbij de rampplek reed, hing de locomotief nog steeds op zijn onmogelijke plek, half op het landhoofd van de behoorlijk beschadigde spoorbrug, waarbij een zware stutbalk onder de brug verdere rampspoed moest voorkomen. Vervolgens werd rijtuig na rijtuig weggesleept, de meeste per rail, maar de zwaarst beschadigde exemplaren werden per boot afgevoerd. Het wrakhout werd klein gehakt en samen met het overige afval afgevoerd. De weggeslagen telefoon- en telegraafverbindingen werden snel hersteld. Locomotief HSM 520 (HSM = Nederlandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij) werd voorzichtig uit zijn benarde positie be-

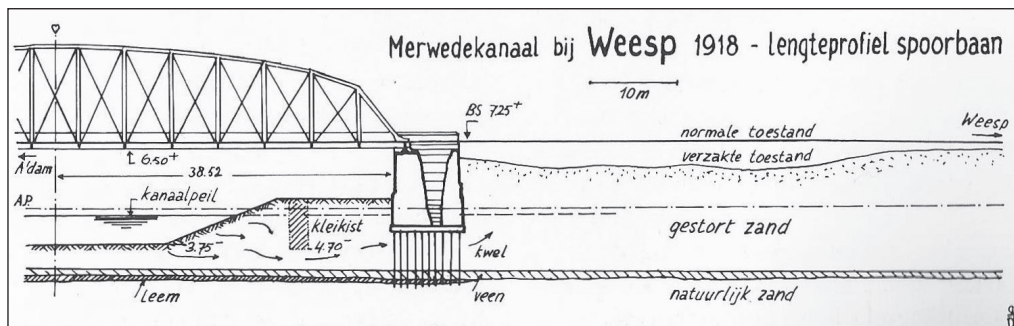
vrijd, gerepareerd en kwam in februari 1919 weer in dienst.

Onderzoek

De dag na het ongeluk werd als eerste de balans van het menselijk leed opgemaakt. Het treinongeluk, tot dan het grootste van ons land, had aan 41 mensen het leven gekost. Er waren ruim honderd gewonden van wie veertig ernstig. Er werd een Commissie van Onderzoek in het leven geroepen onder voorzitterschap van ir. Cornelis Lely, oud-minister van Waterstaat en lid van de Tweede Kamer. Deze 'Commissie Lely' moest aan de hand van meningen, feiten

De locomotief bleef op het bruggenhoofd hangen. Uitsnede van een foto in de 'Katholieke Illustratie'.

Schema van de doorweekte dijk dat in 1919 in het vakblad 'De Ingenieur' werd afgedrukt.

en getuigenverklaringen de toedracht van het ongeluk boven water proberen te krijgen. De bevindingen werden in een lijvig verslag met gedetailleerde tekeningen en foto's vastgelegd dat in januari 1919 verscheen.

De conclusie was dat ten gevolge van de langdurige regenval het zandlichaam van de spoordijk ten tijde van het ongeluk volkomen doorweekt was geweest, doordat het rondom door vrijwel ondoorlaatbare lagen klei was ingesloten. Daarnaast bleek dat kwelwater van het Merwedekanaal in het zandlichaam van de baan onder de kleidijken van het kanaal door kon komen. Het grondwaterpeil in de spoordijk had hierdoor een hoogte bereikt tot boven de bovenkant van de parallelweg. Door het passeren van de trein, was de zandmassa gaan trillen en daardoor min of meer vloeibaar geworden. Als gevolg daarvan was het doorweekte gedeelte van de dijk dat zich onder de trein bevond, bezweken en afgeschoven. Ook het andere spoor verzakte overigens, maar een seinhuis en de dubbele wachterswoning op de zuidkant van de spoordijk bleven onbeschadigd.

Laboratorium

Ondanks alle menselijke ellende, heeft elke grote ramp wel iets po-

Bijna de hele trein kwam onderaan de spoordijk terecht.

sitiefs. Zou de treinramp in Harmelen in 1962 ervoor zorgen dat de ontwikkeling en invoering van de Automatische Treinbeïnvloeding (ATB) werd versneld, het grote treinongeluk bij Weesp gaf de stoot tot de oprichting van het laboratorium voor Grondmechanica aan de Technische Hogeschool in Delft. Het eerste laboratorium in zijn soort in de hele wereld.

Het treinongeluk bij Weesp was tot aan de treinramp bij Harmelen met 93 doden de meest opzienbarende calamiteit in de geschiedenis van de Nederlandse Spoorwegen. Men leefde in 1918 in het laatste jaar van de Eerste Wereldoorlog en hoewel Nederland buiten deze oorlog bleef, was men wel gewend te lezen over de oorlogsgruwelen, de loopgraven en de vele doden en gewonden op de slagvelden. Geïllustreerde tijdschriften plaatsten de vreselijkste foto's. Maar dat was ver weg, in Frankrijk en België. Een zo groot ongeluk als

Soldaten zoeken naar slachtoffers. Op de achtergrond een schip in het Merwedekanaal dat doden en gewonden zal gaan afvoeren.

bij Weesp werd dan ook in het hele land als zeer ernstig ervaren. Prins Hendrik, de gemaal van koningin Wilhelmina en voorzitter van het Rode Kruis, kwam dan ook naar Weesp om de situatie ter plaatse in ogenschouw te nemen.

Media

Het geïllustreerde weekblad *Het Leven* pakte een paar weken later uit met een artikel met de kop 'Eere, wien eere toekomt!'. Daarin werden de stille helden in het zonnetje gezet, zoals het gezin van wegwachter Smeenk waar de eerste broodnodige hulp vandaan was gekomen. Hun huis was binnen de kortste keren tot ziekenboeg annex lijkenhuis gebombardeerd en de linnenkast werd geheel geplunderd. Professor Treub, die in de ramptrein had gezeten en de medische hulp had gecoördineerd, schreef in zijn dankbrief: *Die linnenkast zag er keurig uit en was terecht de trots van de huismoeder. Ik heb die op de onbarmhartigste wijze geplunderd. Handdoeken, zakdoeken, lakens die verscheurd werden om de noodspalken te fixeren, alles was van onze gading. De bedden werden in beslag genomen; dekens werden over de patiënten gelegd.*

Verder kregen machinist Van Perge en leerling-machinist Swart alle lof die hun toekwam. Door hun kordate optreden was immers een ramp van nog veel grotere omvang voorko-

men. Of wegwachter Smeenk voor het plunderen van zijn linnenkast en het beddengoed ooit een vergoeding heeft gekregen, vertelt het verhaal niet.

Over de schuldvraag en het betalen van de schadevergoeding werd nog jarenlang gesteggeld. De Commissie Lely had in haar rapport gesteld dat de HSM niets verweten kon worden. Het ineenzakken van de dijk was een 'ongelukkige samenloop van omstandigheden' geweest. Maar de slachtoffers namen daar geen genoegen mee en zochten hun recht. De HSM trachtte met man en macht onder het betalen van schadevergoedingen uit te komen. Uiteindelijk werd er door de nabestaanden in 1924, dus zes jaar na het ongeluk, een mager resultaat geboekt. Dat kwam erop neer dat de HSM alleen schade uitkeerde, als de getroffen nabestaande weinig of geen vermogen had en afhankelijk was geworden van een uitkering. Extra kosten, zoals de begrafenis van de dierbare, werden niet vergoed.

Dit artikel verscheen eerder in *Historisch Weesp* van november 2018.

CEES PFEIFFER is journalist. Sinds 2011 is hij voorzitter van de Historische Kring Weesp en eindredacteur van het tijdschrift *Historisch Weesp*.

Een torenflat met uitzicht over het Gooi

In 1955 was hoogbouw ook al omstreden

Nol Verhagen

In april 1955 vergaderde de gemeenteraad van Naarden over het uitbreidingsplan voor het laatste stukje nog braakliggend terrein ten zuidwesten van Naarden, ingeklemd tussen de Rijksweg, de Karnemelksloot, de Suikersloot en de Koningin Wilhelminalaan.

Vierhoven moest de nieuwe wijk gaan heten, naar het ontwerp dat was gemaakt onder leiding van stedenbouwkundige prof. Wieger Bruin. Een punt van discussie was de vraag of hoogbouw moest worden toegestaan. Het plan voorzag namelijk in enkele flatgebouwen, waaronder een flat van maar liefst negen of tien verdiepingen. Burgemeester Visser noemde dit 'hoogbouw op bescheiden schaal', en bovendien op maagdelijk terrein. Een verrijking van het silhouet van de gemeente, meende hij. Heel anders dus dan elders in het Gooi waar hoogbouw was toegestaan in villaparken. Het

ging echt iets bijzonders worden, met een dakterras vanwaar je een uniek uitzicht had over het Naardermeer, het IJsselmeer en het Gooi. Dat je dan vanaf al die plekken ook uitzicht had op de torenflat, moest daarbij maar voor lief worden genomen.

De gemeenteraad was verdeeld, maar de tegenstanders, de VVD-fractie en een lid van de PvdA-fractie, verloren de stemming. En zo gebeurde het dat in een gebied, waar tot dan toe alleen kerktorens boven de bomen en de huizen uitstaken, een 44 meter hoog flatgebouw zou verrijzen. De entree van het Gooi zou niet langer worden gemarkeerd door de Grote Kerk van Naarden, maar door een torenflat aan de Willem den Oudenlaan, die *Naerdinclant* zou gaan heten.

Bouwperikelen

In september 1962 volgde goedkeuring van het Rijk waarna met de bouw kon worden begonnen. Het eerlijk gezegd best fraaie ontwerp was van het Rotterdamse architectenbureau Maaskant. Uiteindelijk werd het gebouw bijna

Torenflat 'Naerdinclant' bij de oplevering in 1964 (foto Streekarchief Gooi en Vechtstreek, Gooienvechthistorisch.nl).

De torenflat met rechts het Oranje-Nassaupark en links Vierhoven (foto C. de Gooier, Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen, Gooienvechthistorisch.nl).

42 meter hoog en bevatte het elf verdiepingen met ieder vier woningen. De bouw ondervond nog wel enige tegenslag ten gevolge van schaarste aan bouwmaterialen. Zo moest er wel twintig weken worden gewacht op glas. Bovendien was de stroomvoorziening voor de hijskraan ontoereikend, doordat er geen hoogspanningsstation beschikbaar was. Maar in het eerste kwartaal van 1964 kwam het werk dan toch klaar en kon de verkoop beginnen.

Tegenvallende verkoop

De belangstelling voor de nieuwe woningen was groot, maar toch viel de verkoop nogal tegen. In juli 1965 waren nog maar zeventien flats verkocht. De prijs varieerde afhankelijk van de grootte van de woning van f 65.000 tot f 75.000 (nu: € 175.000 tot € 200.000). Indertijd veel geld, bovendien was de rente

met 6,5 % ook nog eens aan de hoge kant. De huizenmarkt was moeilijk, zodat aspirant-kopers ook niet makkelijk van hun oude huis afkwamen. Makelaar Koudijs besloot de leegstaande flats te huur aan te bieden.

De leegstand en de hoge prijzen waren een doorn in het oog van actiecomité Woningnood, dat het niet minder dan 'een nationale misdaad' noemde en een spandoek aan het gebouw bevestigde. Uiteindelijk raakten de flats toch bewoond. Momenteel worden ze zowel te koop als te huur aangeboden. De koopprijs bedraagt ongeveer € 230.000 voor een woning van 78 m²; eenzelfde woning wordt verhuurd voor € 1375 per maand.

Bronnen

Algemeen Handelsblad

Het Parool

www.gooisemereninformatie.nl

Trompenberg, een bewogen geschiedenis

Van luxueus villapark tot beschermd stadsgezicht

Pieter Hoogenraad

In het laatste kwart van de negentiende eeuw nam de welvaart in Nederland voor grote delen van de bevolking toe. Er ontstond langzaam een middenklasse die het zich kon veroorloven in een woning 'op stand' te wonen. In Engeland waren de villaparken, waar luxueuze landhuizen stonden in een parkachtige omgeving, populair als woonoorden voor de nieuwe elite.

Die mode woei over naar Nederland: plaatsen als Apeldoorn, Wassenaar, Heemstede en Nijmegen waren maar al te graag bereid medewerking te verlenen aan de ontwikkeling van villaparken. Zo deed ook de N.V. Herstellingsoord De Trompenberg haar inspiratie op voor een Hilversums villapark rond de Trompenberg.

Hilversum in de negentiende eeuw

Hilversum stond ten tijde van de oprichting van de N.V. Herstellingsoord De Trompen-

berg aan de vooravond van een onstuimige groei. In 1874 was de spoorverbinding naar Amsterdam en Amersfoort feestelijk in gebruik genomen. De tijd van de trekschuit was voorgoed voorbij. Hilversum lag op een half uurtje treinen van Amsterdam en inwoners van de hoofdstad die het zich konden veroorloven, besloten zich op de goedkope zandgronden van het Gooi te vestigen. Dat betekende de instroom van een heel nieuwe bevolkingsgroep.

In de loop van de negentiende eeuw verloren de enges rond Hilversum steeds meer hun functie. Stukken van de landbouwgronden met hun schrale opbrengst werden verkocht en dat gold ook voor delen van de heidevelden. Aan de bestrate weg tussen 's-Graveland en Soestdijk ontstonden buitenplaatsen zoals *Heuvelhoeve* (1834), *Wisseloord* (1835) en *Lindenheuvel* (1836). Na de komst van het spoor vestigden zich er vooral rijke Amsterdammers die hun fortuin hadden gemaakt in Nederlands-Indië of in de opkomende vaderlandse economie. Mannen van stand zoals de oud-planter Christiaan van Lennep en de bankier Benjamin Blijdenstein gingen wonen in fraaie buitenplaatsen aan de 's-Gravelandseweg.

De Trompenberg en omgeving lagen op zo'n tien minuten gaans van het dorp Hilversum.

Admiraal Cornelis Tromp (1629-1691) door Abraham Willaerts.

Het ontwerp van Hendrik Copijn voor het gebied rond de kruising van de Jacobus Pennweg, Trompenbergerweg en Ceintuurbaan.

Het hooggelegen gebied was onbebouwd en was omgeven door dennenbossen. De Trompenberg dankte zijn naam aan Cornelis Tromp (1629-1691), de eigenaar van de buitenplaats *De Trompenburgh* in 's-Graveland. Tromp was een van Nederlands belangrijkste vlootvoogden. Vanuit zijn woning wandelde hij graag naar de Trompenberg. Vanaf die berg kon de zeeheld bij helder weer de schepen op de Zuiderzee zien varen. De Trompenberg was toen nog aanmerkelijk hoger en er was nog geen bebouwing of begroeiing die het uitzicht belemmerde. Tromp kreeg toestemming om een paar bomen op de top van de berg te planten, zodat hij in de schaduw kon zitten.

Herstellingsoord

Begin 1874 besloot de Geneeskundige raad voor Noord-Holland tot het instellen van een commissie die de mogelijkheden moest onderzoeken om in de provincie een locatie aan te wijzen voor de realisatie van een herstellingsoord. De raad overwoog dat er in landen als Duitsland, Zwitserland, Frankrijk en Italië op heilzame plekken een *Kurort* of *Heilanstalt*

tot ontwikkeling was gekomen waar patiënten konden herstellen van hun kwalen. Hoewel het klimaat in Nederland daarvoor wellicht minder gunstig was, verwachtte de raad dat er ook in Nederland plaatsen waren waar een 'heilzaam luchtgenot' aan genezing zou bijdragen. Een bijkomend voordeel was dat patiënten dan niet meer een kostbare reis naar het buitenland behoeften te maken. In haar rapport wees de commissie het terrein van de Trompenberg in Hilversum aan als de in alle opzichten meest geschikte locatie voor een vaderlands herstellingsoord. De commissie had al gesproken met de eigenaar, Albertus Perk, die bereid was het terrein voor een redelijke prijs van de hand te doen.

Tot de leden van de geneeskundige raad behoorden onder meer Jacobus Penn (1821-1890) en Joannes Fredericus van Hengel (1811-1892). Penn en Van Hengel waren beiden arts en zetten zich actief in voor de verbetering van de volksgezondheid. Van Hengel schreef een indrukwekkend boek over de gezondheidstoestand van de Hilversumse bevolking. Met veel compassie beschreef hij daarin de schrijnende toestand in het dorp

waar mensen en dieren dicht op elkaar woonden. Penn ging de gebrekkige kwaliteit van de medische zorg ter harte. Tijdens zijn carrière zette hij zich met succes in voor de controle door de overheid op de gezondheidszorg. Van 1866 tot 1886 was hij Inspecteur van het geneeskundig staatstoezicht in Noord-Holland. Zijn betrokkenheid als medicus belemmerde hem echter niet zich als directeur van de N.V. Herstellingsoord De Trompenberg als een kundige projectontwikkelaar te profileren.

Op 6 februari 1875 werd deze N.V. opgericht met een aandelenkapitaal van vijfhonderdduizend gulden. Behalve Penn en Van Hengel behoorde ook prins Willem Frederik Hendrik, de broer van koning Willem III, tot de aandeelhouders. De N.V. werd geleid door een tweekoppige directie waartoe Jacobus Penn tot zijn dood in 1890 behoorde. De doelstelling van het bedrijf was *het stichten van een herstellingsoord, door het aanleggen van terreinen, de aanbouw en de bevordering van aanbouw van hygiënisch goed ingerichte logementen, pensions, villa's en andere inrigtingen*. Dat klonk mooi maar op den duur fungeerde de N.V. vooral als een ontwikkelingsmaatschappij. Deze gaf de landschapsarchitect Hendrik Copijn opdracht een ontwerp maken voor de inrichting van het gebied. Hij liet zich daarbij inspireren door de populaire Engelse

landschapsstijl met gebogen wegen en onverwachte uitzichten. Die wegen ontsloten de kavels die vervolgens aan particulieren werden uitgegeven.

De kopers moesten aan een aantal voorwaarden voldoen. De tekeningen en bestekken van de te bouwen huizen moesten vooraf worden goedgekeurd door de N.V. Ook mochten er geen tapperijen, fabrieken of andere hinder veroorzakende bedrijven worden gevestigd. Mestvaalten of vuilnishopen waren eveneens verboden. In sommige eigendomsakten van de huidige bewoners zijn deze bepalingen nog terug te vinden. Naast de verkoop van grond lieten de ontwikkelaars zelf een aantal villa's bouwen die vervolgens werden verhuurd. Zo ontwikkelde zich uit het herstellingsoord het villapark *Trompenberg*, dat zich met zijn grandeur kon meten met de andere luxueuze woonoorden die in die tijd in Nederland het licht zagen.

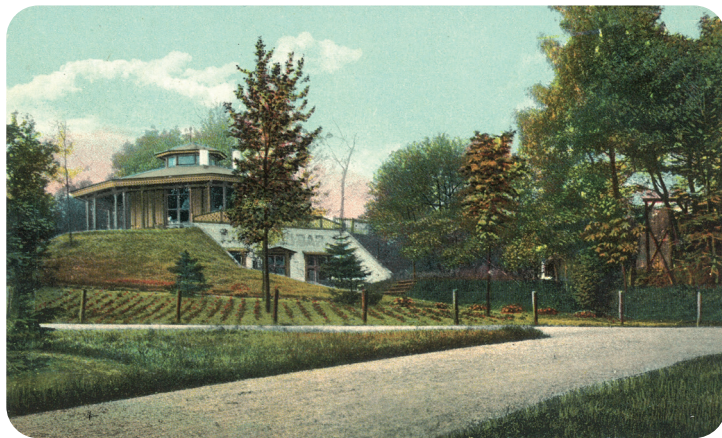
Paviljoen en Pension De Trompenberg

Boven op de Trompenberg liet de N.V. in 1875 het *Paviljoen* bouwen dat drie jaar later werd uitgebreid met een buitensociëteit. In 1896 kwam die in handen van de eigenaar van *Het Hof van Holland* die het de naam *Kurhaus Trompenberg* gaf. Een bedrieglijke naam want

'Kurhaus Trompenberg' omstreeks 1915.

het *Kurhaus* zou nooit de functie van kuuroord krijgen. Het was een hotel met twintig kamers waar de gasten tot rust konden komen en genieten van de frisse lucht. Het *Kurhaus* telde maar één badkamer. In de tuin lagen tennisbanen en er stond een theekoepel waarvandaan men een prachtig uitzicht had. Ook was er een muziektent waar regelmatig drukbezochte muziekuvoeringen werden

De theekoepel van het 'Kurhaus' op de Trompenberg, omstreeks 1910.

gegeven. In 1923 werd het *Kurhaus* afgebroken om plaats te maken voor woningen.

Lager op de berg, aan de Tromplaan, lieten de bestuurders van de vennootschap het pension *De Trompenberg* bouwen. Het was een ontwerp van architect Isaac Gosschalk. Het pension werd later omgedoopt tot *Palace Hotel*. Het telde vijftig kamers en drie badkamers. Het straalde grandeur uit en het werd al spoedig populair bij de Hilversummers die daar hun bruiloften en partijen vierden. In 1963 werd het hotel afgebroken om in de jaren zeventig plaats te maken voor het appartementencomplex *Palace Residence*.

De goede bereikbaarheid van de Trompenberg was een belangrijk punt bij de marketing van het villapark. De vennootschap subsidieerde daarom jaarlijks met een bedrag van driehonderd gulden de paardentram die

vanaf 1882 van het Hilversumse station naar 's-Graveland reed. De tram had een halte aan de 's-Gravelandseweg ter hoogte van het hotel aan de Tromplaan.

Naast zijn activiteiten als directeur van de vennootschap bleef Penn met Van Hengel oog houden voor de verbetering van de gezondheidsvoorzieningen. In hetzelfde jaar als de N.V. richtten zij de Provinciale Noord-Hollandsche Vereeniging het Witte Kruis op. De doelstelling van de vereniging was te trachten 'ook in vreedstijd de elenden des levens te lenigen'. Het Witte Kruis kocht aan de noordkant van het park een villa met omliggende terreinen van de N.V. om daar het *Herstellingsoord Heideheuvel* voor meisjes en vrouwen te stichten. Architect was de populaire Hilversumse architect

Jan de Groot. Hij ontwierp villa *Heideheuvel* in neogotische stijl met invloeden van Moorse stijlelementen. In de tuin van de villa stonden huisjes en lighallen waar tuberculosepatiënten in de zon konden genezen. De plannen om niet ver van *Heideheuvel* een crematorium te bouwen haalden het niet.

Trompenberg als heilzame omgeving

De N.V. verkocht de Trompenberg als een oord dat niet alleen op korte afstand van Amsterdam was gelegen maar waar het ook – dankzij de frisse lucht – goed toeven was. Zij maakte daarbij handig gebruik van het misnoegen van veel Amsterdammers over de stank die vooral zomers in de stad hing. Om rijke Amsterdammers te verleiden in Hilversum te komen wonen propageerde de N.V. dat wonen op de Trompenberg goed was voor je gezondheid. De ontwikkelaars gingen zelfs

zo ver dat zij het Gooi vergeleken met het Zwitserse Davos.

Dat ging enkele collega-artsen te ver. Dr. H.M. Duparc klom in de pen en toonde in juni 1877 in een artikel in de *Amsterdamsche Courant* aan de hand van de sterftelijfers van longteringlijders aan dat Hilversum en de Trompenberg voor de lijders aan deze ziekte een ‘Dorado van de dood’ waren. Ook J.G.J.J. Mol, geneesheer te Hilversum en duidelijk geen vriend van Penn en Van Hengel, zag helemaal niets in het herstellingsoord op de Trompenberg en suggereerde dat de N.V. behalve een hygiënisch ook een financieel doel nastreefde. Hij wond zich daar zelfs zo over op, dat hij een boekje het licht liet zien. Daarin toonde de geneesheer met tal van argumenten aan dat de Trompenberg uit medisch-hygiënisch oogpunt geen enkele bijdrage leverde aan de volksgezondheid. In tegendeel, waar de Alpenlucht van Davos heilzaam was voor de longen van de patiënten die aan tbc leden, kon je in het Gooi ’s winters maar beter binnen blijven, als daar weer eens de noordwesterstorm woei. *Waar de een zijn illusie bevredigd ziet in een prachtige woning, daar zal de ander de laatste woning vinden, namelijk van zes planken*, zo voorspelde dokter Mol.

De eerste bewoners

Ondanks de kritiek van Duparc en Mol ontstond er al spoedig veel belangstelling om te gaan wonen op de Trompenberg. In 1880 kon de N.V. al een dividend van vier procent aan haar aandeelhouders uitkeren. In de eerste vijftig jaar van haar bestaan waren er zo’n vijftig personen of instellingen die een

of meer percelen op de Trompenberg verwierven. De bewoners van het eerste uur vormden een mengelmoe van ondernemers, bankiers, oud-militairen en een hoogleraar. Het waren heren maar ook dames afkomstig uit de toenmalige elite.

De percelen aan de zuidkant van de wijk, tussen de Tromplaan en de Bussumergrintweg, waren het bescheidenst in omvang. Vele

Het ‘Palace Hotel’ aan de Tromplaan, omstreeks 1910.

van de fraaie witte villa’s die de trotse eigenaren daar lieten bouwen, kunnen nog steeds worden bewonderd. Meer naar het noorden, richting Spanderswoud, werden de percelen groter en de huizen die daarop verrezen, rijanter. Helaas hebben slechts enkele van die landhuizen de economische *ups and downs* en het krijgsgeweld van de roerige twintigste eeuw doorstaan. Villa *Berkheide* aan de Van Hengellaan is een van de oudst overgebleven villa’s op de Trompenberg. Het pand werd in 1882 gebouwd in de eclectische stijl naar het ontwerp van architect E. Verschuyl. Opdrachtgever was B. Heldring, directeur van de Nederlandse Handelsmaatschappij en lange tijd voorzitter van de prestigieuze Amsterdamse Kamer van Koophandel. Zijn overbuurman was E.M. Ostwalt, die zich eigenaar mocht noemen van vrijwel het gehele ovaal tussen de Jacobus Pennweg, de Witte Kruislaan en

Villa 'Ostwalt', ook 'Lommerrijk' genoemd, Witte Kruislaan 6, omstreeks 1908.

de Van Hengellaan. Het landhuis dat deze Amsterdamse zakenman daar in 1898 naar een ontwerp van architect Eduard Cuypers liet bouwen aan de Witte Kruislaan met zijn oprijlaan en uitgestrekte tuin, is de enige plek in de buurt die nog een indruk geeft hoe de Trompenberg er destijds uitzag. De tuin van villa *Ostwalt*, of *Lommerrijk* zoals deze thans wordt genoemd, met zijn waterpartijen en

bruggetjes liet Ostwalt ontwerpen door landschapsarchitect Dirk Tersteeg.

Bekende architecten

Het waren niet de minste architecten die de nieuwe bewoners van de Trompenberg in de arm namen. H.P. Berlage, die internationaal faam verwierf met zijn ontwerp voor

Het tolhuis aan de Bussumergrintweg met de paardentram, omstreeks 1915.

de Koopmansbeurs in Amsterdam, tekende voor twee villa's in de wijk. Een daarvan, villa *Zonneheuvel* (thans villa *Hoogerheide*) aan de Ceintuurbaan, herbergt nu de kinderopvang van Koningskinderen. Het pand werd in 1894 gebouwd voor de weduwe W.H. Hubrecht. In datzelfde jaar verrees verderop aan de Ceintuurbaan op de hoek van de Akkerweg een tweede villa van de hand van de Amsterdamse bouwmeester. Deze keer waren Cornelis Cruys en zijn van oorsprong Duitse vrouw Emily Henn de opdrachtgevers. Na hun overlijden kreeg de villa een andere bestemming en werd verbouwd tot het rusthuis *De Wijde Blik*. In 1961 werd deze schepping van Berlage afgebroken. Ook bekende architecten als I. Gosschalk, die de nog bestaande villa *Buen Retiro* aan de Trompenbergerweg voor zijn vader dr. H.H. Gosschalk ontwierp, J.W. Hanrath met de villa *Klein Trompenberg* (later weeshuis *d'Oranjeappel*) aan de Jacobus Pennweg (bij het bombardement in december 1944 verwoest) en A. Salm met zijn woonhuis *Beau Regard* op de hoek van de Jacobus Pennweg en de Koepelweg (na de oorlog gesloopt) droegen een steentje bij aan de grandeur van het gebied.

Zo verrees in de periode 1880-1900 op de Hilversumse Trompenberg een villapark dat tot de fraaiste en meest luxueuze van Nederland behoorde. Langs de lommerrijke lanen met hun zachte curven stonden statige eiken en beuken, soms wel twee rijen dik. In die boomrijke omgeving woonde de vaderlandse elite in statige panden met prachtige tuinen die werden onderhouden door een leger van tuinlieden.

In diezelfde periode begon ook de ontwikkeling van de *Boomberg*, het *Kannesheuvelpark*, het *Nimrodpark* en het *Diergaardepark*, die nu tezamen met de Trompenberg het Noordwestelijk villagegebied van Hilversum vormen. Het was een rijkdom die in schril contrast stond met de armoede in de minder geprivilegi-

eerde buurten van Hilversum. Een armoede waarover een van de initiatiefnemers van de Trompenberg, J.F. van Hengel, enkele decennia eerder zo betrokken had geschreven.

De verrommeling van het villapark

Erg lang zou het villapark als woonoord voor de bovenlaag niet bestaan. De economische crisis van 1929 trof ook de Trompenberg hard. Als gevolg van de malaise, het verhuizen of overlijden van de bewoners kwamen veel villa's te koop te staan. De nieuwe generatie toonde echter weinig belangstelling voor de 'kasten van huizen' waarvan het onderhoud forse bedragen vergde. Vele panden werden daarom gekocht door ontwikkelaars die de monumentale villa's lieten afbreken, de grond

Ontwerp van H.P. Berlage voor de villa van J. Cruys aan de Ceintuurbaan 14 (gebouwd in 1894 en afgebroken in 1961) (NAi, archief H.P. Berlage).

verkavelden en daarop nieuwe huizen bouwden. Dat waren doorgaans villa's, bungalows of twee-onder-een-kap huizen maar van veel bescheidener afmetingen. Dat proces werd tot laat in de twintigste eeuw voortgezet. Ook het *Kurhaus* en het *Palace Hotel* vielen zoals reeds vermeld onder de slopershamer. De Trompenberg kreeg zo zijn huidige aanzicht. Deze werd van villapark tot villawijk. In plaats van land-

Jacobus Pennweg met rechts villa 'Beau Regard' (afgebroken), omstreeks 1915.

huizen met kort geschoren gazons, omzoomd door hoge rododendrons, bood de wijk nu de aanblik van degelijke huizen met voortuintjes uit de jaren dertig en de naoorlogse periode. Na de elite van het *fin de siècle* bewoonde nu de gegoede middenklasse de Trompenberg: hogere functionarissen van Gooise of Amsterdamse bedrijven en instellingen.

De Tweede Wereldoorlog

Op 15 mei 1940 trokken de Duitse troepen van de *Wehrmacht* Hilversum binnen. De Duitse bezetting bracht voorshands weinig verandering voor Trompenberg. Dat werd anders, toen de bezetters in 1942 besloten het Nederlandse hoofdkwartier van de *Wehrmacht* te verplaatsen van Den Haag naar Hilversum.

De verdichting van het noordelijk gedeelte van Trompenberg in beeld: 1920, 1925, 1930, 2001 ('De Trompenberger', nr. 3, 2006).

Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden General der Flieger F.C. Christiansen en zijn directe staf vestigden zich aanvankelijk in het raadhuis maar in 1944 verhuisden zij naar de Trompenberg. De belangrijkste onderdelen van de staf werden ondergebracht in een bunker aan de Rossinilaan, die was gebouwd op het terrein dat had toebehoord aan de S.A. Rudelsheimstichting, een organisatie voor de opvang van joodse gehandicapte kinderen.

Grote delen van de Trompenberg, het *Kannesheuvelpark* en het *Nimrodpark* werden *Sperrgebiet*: *Zitadelle Hilversum*. De bewoners van deze wijken kregen twee keer 24 uur de tijd om hun boeltje te pakken en elders bij familie of vrienden onderdak te vinden. In de woningen die zo in beslag werden genomen

kwamen zeven mensen om het leven onder wie een baby. De watertoren werd beschadigd evenals het garagebedrijf Murk aan de Jacobus Pennweg en een aantal huizen in de omgeving. Het tweede bombardement, op 20 maart 1945, was geconcentreerd op de bunker aan de Rossinilaan en directe omgeving. De ravage en het aantal slachtoffers onder de Duitse militairen was groot. Naar schatting kwamen er 100 à 200 soldaten en officieren om.

De aanleg van de buitenring

Tot het bombardement van 1944 was de Godelindeweg een rustiek weggetje. De weg liep ter hoogte van de watertoren dood op de

Godelindeweg, omstreeks 1902.

trokken de Duitse stafofficieren. Hoe mooier het huis des te hoger de rang van de nieuwe bewoner.

De aanwezigheid van hoge Duitse officieren was aanleiding voor de Royal Air Force om twee bombardementen uit te voeren. Het eerste vond plaats op 29 december 1944 en trof vooral het gebied rond de watertoren. Daarbij

T-kruising met de Jacobus Pennweg. Vroeger lag daarachter het *Kurhaus* maar na de afbraak van dit complex waren daar woningen verzezen. Drie van deze huizen waren bij het bombardement zo ernstig beschadigd dat ze moesten worden afgebroken. Aan het einde van de Godelindeweg ontstond daardoor een gat in de bebouwing. Die opening bood de

Villa 'Heideheuvel' aan de Witte Kruislaan, omstreeks 1920.

gemeente de mogelijkheid een oude wens in vervulling te doen gaan, namelijk het doortrekken van de Godelindeweg naar de Krugerweg. Op die manier kon – in de termen van de verkeersdeskundigen – een noordelijke tangent worden gecreëerd die een oplossing bood voor de toenemende verkeerscongestie in het centrum van de stad. De aanleg van het noordelijke deel van de buitenring, zoals deze verbinding thans wordt genoemd, betekende een drastische ingreep in de structuur van de Trompenberg. De ring, waarover dagelijks meer dan twintigduizend voertuigen rijden, vormt zowel een fysieke als een psychologische barrière tussen het zuidelijke en het noordelijke deel van de Trompenberg.

Beschermde stadsgezicht

De woningnood, waardoor vooral jongeren moeilijk aan woonruimte konden komen, leidde in de jaren zeventig tot grootschalige protesten. Als gevolg daarvan was in die tijd het voorzien in de woningbehoefte een van de belangrijkste prioriteiten voor het Hilversumse gemeentebestuur. Door de ligging van de stad te midden van beschermde natuurgebieden waren de uitbreidingsmogelijkheden echter beperkt. Burgemeester en wethouders

lieten daarom voor hun woningbouwplannen het oog vallen op de villawijken met hun extensieve bebouwing. Als gevolg daarvan sneuvelde ondanks de protesten van de buurtbewoners veel oude landhuizen onder de slopershamer om plaats te maken voor rijtjeshuizen of appartementengebouwen.

Tussen de Trompenberg en het Mediapark lag het *Heksenweitje*, een gedeelte van de vroegere *Oude Eng* dat nog onbebouwd was gebleven. De planmakers van de gemeente schrokken er niet voor terug daar 260 woningen in de sociale sector te projecteren. De ontsluiting was gedacht via een weg over de kinderboerderij. De aankondiging van deze plannen

Ongeluk met een vuilniswagen en een ford op de hoek van Trompenbergerweg en de Krugerweg, 16-6-1952 (foto Jacques Stevens).

leidde in de zomer van 1988 tot de oprichting van de Buurtvereniging Trompenberg-Oost. Gesteund door de buurtbewoners verzette deze vereniging zich met succes tegen deze woningbouwplannen. Ook de latere plannen om het *Heksenweitje* te benutten voor een uitbreiding van het Mediapark kwamen dankzij de acties van de buurtvereniging niet verder dan de tekentafel.

Eind jaren negentig veranderde de visie van de gemeente op de villawijken. Op verzoek van de provincie Noord-Holland en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg stelde de gemeente het rapport *Noordwestelijk Village-bied Hilversum. Cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting* op. Daarin werd geconstateerd dat het villagegebied gezien de betekenis voor zowel de lokale als de nationale cultuurhistorie voor bescherming in aanmerking kwam. Deze bescherming kreeg in 2007 zijn beslag door de aanwijzing van dit gebied, waartoe ook de wijk Trompenberg behoorde, als beschermd stadsgezicht.

De snode plannen van de gemeente hadden ook een positieve kant. Het gezamenlijke verzet daartegen schiep een band tussen de buurtbewoners. Die leerden elkaar beter kennen tijdens de protestvergaderingen en de inspraakbijeenkomsten. Zij staken de handen uit de mouwen tijdens hooiactiviteiten in het kader van het ecologisch beheer van het *Heksenweitje*. En na afloop wisselden zij onder het genot van een hapje en drankje hun ervaringen uit als bewoner van de wijk. Inmiddels is het *Heksenweitje* als 'groene vinger' opgenomen in het structuurplan van de gemeente,

zodat in ieder geval voorlopig niet meer hoeft te worden gevreesd voor een nieuwe aanslag door de gemeente op dit natuurgebied.

Literatuur

- James de Haan, *Gooische Villaparken. Ontwikkeling van het buitenwonen in het Gooi tussen 1874 en 1940*. Haarlem 1990.
- Th.J. de Jongh, 'Bombardementen op de wijk Trompenberg' in *Eigen Perk* 2, 1993.
- Annette Koenders, *Hilversum. Architectuur en stedenbouw 1850-1940*. Zwolle 2001.
- J.G.J. Mol, *Hilversum en de Trompenberg als herstellingsoord, uit een medisch-hygiënisch en sociaal oogpunt beschouwd*. Utrecht 1876.
- Monumentencommissie gemeente Hilversum, *Monumenten in Hilversum. Deelgebied 12. Omgeving 'Trompenberg'*. Hilversum 1989.
- Bram van der Schuyt en Ineke de Ronde, *De 's-Gravelandseweg en zijn bewoners*. Hilversum 2005.

PIETER HOOGENRAAD is van oorsprong jurist en werkte in verschillende functies bij de Dienst Economische Zaken van de gemeente Amsterdam. Op latere leeftijd studeerde hij geschiedenis en behaalde in 2013 cum laude zijn mastertitel aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in de geschiedenis van zijn woonplaats Hilversum.

Hooiactiviteiten op het 'Heksenweitje' (foto Henk Fijn van Draat).

Amerikanen op vliegbasis Soesterberg

Koude Oorlog vermindert woningnood in het dorp

René van Hal

De wijk *Apollo* in Soesterberg is een gebied met bijna tweehonderd woningen dat de bewoners nog dagelijks herinnert aan het verblijf van een squadron Amerikanen dat tijdens de Koude Oorlog op de vliegbasis *Soesterberg* was gestationeerd (1954-1994). Militairen die met hun gezin naar Nederland waren gekomen, zochten tijdelijk een gezinswoning en liefst in de directe nabijheid van de plaats waar ze waren gelegerd.

Her en der werden in de regio huizen gehuurd. Doordat deze militairen een eigen cultuur meebrachten, hun leefgewoonten niet aansloten op de Nederlandse en er een gebrek was aan passende huizen, ontstond de behoefte om woningen te bouwen die aan hun wensen waren aangepast. Maar ook doordat het aantal militairen en de gezinnen die mee verhuisden, fors toenam tot in totaal meer dan 3.500 Amerikanen.

Het oog van het ministerie van Defensie viel op een stuk grond dichtbij het *Zeisters Spoor*. Voordat met de bouw kon worden begonnen vond er een langdurige en indringende discussie plaats, niet alleen in Soest maar ook in de provincie Utrecht en zelfs landelijk. Door de aanwezigheid van de vliegbasis in Soesterberg en de geluidsoverlast die daarvan het gevolg was, zat het uitbreiden van het aantal woningen in dit gebied al vele jaren op slot. En dan nu wél bouwen en ook nog voor Amerikaanse militairen, terwijl ook vele Nederlanders een eengezinswoning ont-

beerden? Uiteindelijk ging de gemeenteraad Soest in mei 1974 akkoord, alhoewel niet unaniem, omdat zeker een van de raadsleden principieel tegen de aanwezigheid van de Amerikanen in Soesterberg was. Ook de provincie ging akkoord met de bouwplannen en de wijk *Apollo*, later uitgebreid met *Gemini* en *Mercury*, kon in de daarop volgende jaren gerealiseerd worden.

Grote carports bepaalden het aanzicht van de huizen in deze buurt waarin de Amerikanen hun mustangs en chevrolets konden parkeren en waardoor er tevens ruimte was voor barbecues. Allemaal in die tijd nog Amerikaanse verschijnselen en onbekend

De Amerikaanse woonwijk aan de rand van Soesterberg (fotoarchief HVS).

in Nederland. Hierdoor ontstond een typisch Amerikaanse wijk aan de rand van Soesterberg. Ook na het vertrek van de Amerikanen in 1994, toen de huizen aan Nederlanders werden verkocht, is dit straatbeeld bewaard gebleven evenals vele andere gebruiken van de Amerikanen, die in de omgeving van Soesterberg zijn overgenomen.

Een protest in Soesterberg tegen kernwapens (fotoarchief HVS/Oud-Soesterberg).

Amerikanen naar Nederland

Vrij snel na de Tweede Wereldoorlog werd begonnen met een herstelplan. Materieel en financieel kregen Nederland en ook andere Europese landen veel steun van de Verenigde Staten onder andere via het *Marshallplan*. Ook op militair gebied ontstond een intensieve samenwerking die in 1949 leidde tot de oprichting van de *Noord-Atlantische Verdrags Organisatie* (NAVO). Daarmee zochten tien West-Europese landen tezamen met de VS en Canada bescherming bij elkaar voor het geval er een Derde Wereldoorlog zou uitbreken.¹ De grootste dreiging in die tijd was de verspreiding van het communisme en de rol die de Sovjet-Unie daarbij speelde. Juist die dreiging was de reden om die periode te typeren als de Koude Oorlog.

Deze dreiging leidde ook tot het Amerikaanse besluit om in 1952 verscheidene luchtmachtsquadrons in Europa te stationeren, die gezamenlijk met de luchtmacht van de West-Europese landen zouden zorgen voor

een voortdurende paraatheid in Europa. Ook in Nederland zou een Amerikaans squadron worden gestationeerd. Verscheidene militaire vliegbases werden genoemd zoals Venray, Eindhoven en Soesterberg. Toen minister van Oorlog en Marine, ir. Cornelis Staf, op 28 fe-

Het onderdeel sociale aspecten in het monument van het 'Soesterberg Air Force Memorial' (foto René van Hal).

bruari 1954 terugkeerde uit de VS van een NAVO-bespreking, deelde hij mede dat de Amerikanen besloten hadden op vliegbasis Soesterberg een Amerikaans squadron met jachtvliegtuigen² (*USAFE 32 Tactical Fighter*

Bord bij de entree van 'Camp New Amsterdam' (fotoarchief HVS/Oud Soesterberg).

Squadron (TFS), *The Wolfhounds*) bestaande uit vijfhonderd militairen, vanaf 1 november 1954 te stationeren.

De vliegbasis zou gezamenlijk gebruikt worden door Nederlandse en Amerikaanse militairen. Deze eenheid stond in tegenstelling tot Amerikaanse gewoonten onder Nederlands Operationeel Commando. Wel werd een apart gedeelte van de vliegbasis afgescheiden voor het Amerikaanse legeronderdeel. Dit deel werd omgedoopt tot *Camp New Amsterdam*.

Soesterberg werd als de bakermat van de Nederlandse luchtvaart/luchtmacht gezien en was na de Tweede Wereldoorlog (een periode dat het vliegveld door de Duitsers werd gebruikt en was omgedoopt tot *Fliegerhorst*) weer volledig gebruiksklaar gemaakt. Met de komst van de Amerikanen moesten er nog wel de nodige extra uitbreidingen en aanpassingen worden uitgevoerd.

Veertig jaar Wolfhounds

De Amerikanen zouden veertig jaar op de vliegbasis gestationeerd blijven. Daar waren allerlei soorten voorzieningen: winkels, scholen, een kerk, een hospitaal, en ook was er ruime gelegenheid om te sporten en mogelijkheden tot ontspanning (onder andere een bioscoop). De Amerikanen waren volledig zelfvoorzienend. De omgeving, dus ook het

Afscheid van de Amerikanen in 1994 (foto vliegbasis Soesterberg).

dorp Soesterberg, had economisch weinig voordeel van de aanwezigheid van de Amerikanen en hun gezinnen. Doordat *Camp New Amsterdam* een enclave was, konden de Amerikanen hun producten belastingvrij aanschaffen. Ze konden hun dagelijkse inkopen dus veel goedkoper doen dan in een winkel in het dorp. Bovendien hadden de Amerikanen andere eet- en leefgewoonten. Alleen het feit dat de Amerikanen voor de benzine van hun best wel dorstige auto's benzinebonnen kregen, leverde economisch voordeel op, doordat deze bonnen bij de regionale benzinepompen konden worden ingeleverd. De auto's waarmee de Amerikanen in Nederland reden, werden uit hun vaderland geïmporteerd en vielen in de regio op, niet alleen door hun model, maar ook door het nummerbord beginnende met GN (Geen Nederlander) en later BN (Buiten Nederland).

Het aantal Amerikaanse militairen nam in de loop van de jaren toe tot zo'n vijftienhonderd. Doordat ze meestal hun gezin meenamen, verbleven er ruim vijfendertig-honderd Amerikanen in de regio. Het aantal vliegtuigen wisselde door de jaren heen evenals het type waarmee gevlogen werd. Dit was een gevolg van de diverse brandhaarden in de wereld zoals Vietnam en het Midden-Oosten, in de periode dat het squadron op de vliegbasis was gestationeerd.

De mogelijke plaatsing van kruisraketten met atoomkoppen in Nederland leidde in de jaren tachtig tot vele protesten rondom de vliegbasis en betekende ook dat de Amerikanen en hun woonwijken extra beveiligd moesten worden. Overigens maakte de aanwezigheid van een Amerikaans squadron op Soesterberg de vliegshows tijdens de Open Dagen in die jaren zeer attractief en zorgde vele malen voor een massale opkomst van publiek.

Amerikaanse wijk in Soesterberg

Voor de huisvesting van de Amerikanen in Nederland was door het ministerie van Defensie een speciaal bureau ingericht, dat contracten afsloot met particulieren, makelaars of woningbouwverenigingen om vooral gezinnen een 'eigen' huis te bieden. Ze woonden zeker in het begin gespreid over de regio. Van integratie met de Nederlanders was zeker geen sprake. Dat had natuurlijk ook te maken met de tijdelijkheid van hun verblijf. Ameri-

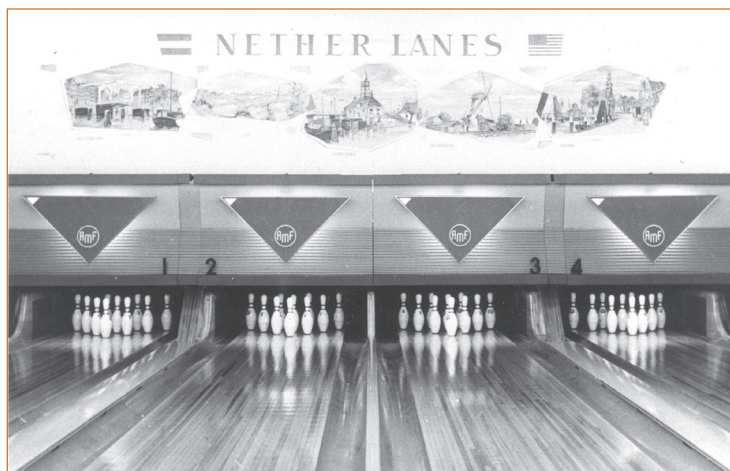

Viering van 'Halloween' in Soesterberg (foto Eempers).

kanen werden regelmatig overgeplaatst naar een andere basis in Europa of elders.

Begin jaren zeventig was de verwachting dat het verblijf van de Amerikanen in Nederland nog wel jaren zou duren. Daarom werd de druk op het ministerie van Defensie steeds groter om voor hen een eigen woonwijk in Soesterberg te bouwen. Deze plannen leidden in het begin tot veel discussie, maar natuurlijk ook tot weerstand, juist van die mensen die zich al jaren keerden tegen de Amerikaanse aanwezigheid op Soesterberg.

Daarbij speelde ook mee dat er al jarenlang in Soesterberg behoefte was aan woningen om het toen bestaande woningtekort op te heffen. Door de landelijke geluidsnormen voor de vliegbasis was dit in Soesterberg al jaren niet mogelijk. Het gemeentebestuur van

Bowlingbaan in 'Camp New Amsterdam' (foto NIMH).

Soest wilde dan ook alleen meewerken aan de realisatie van een Amerikaanse wijk nabij het *Zeister Spoor* (militair terrein), als ook voor de eigen inwoners elders in Soesterberg eengezinswoningen gebouwd zouden mogen worden. Deze door sommige als 'chantage' betitelde actie (wel in positieve zin) werd gehonoreerd, zodat in Soesterberg twee nieuwe woonwijken gerealiseerd konden worden.

Voor de Amerikaanse wijk, die de naam *Apollo*³ kreeg, betekende dit de bouw van 190 eengezinswoningen, die in hun uitstraling nog steeds bijzonder zijn en gebaseerd op een Amerikaanse levenswijze. In de zomer van 1976 ging de eerste spade de grond in. In mei 1978 werden de woningen met vlagvertoon en dagenlange festiviteiten opge-

leverd en konden 190 gezinnen, bestaande uit in totaal achthonderd Amerikanen, er hun intrek in nemen.

In totaal werden 192 woningen gebouwd. Twee waren gebouwd voor Nederlandse onderhoudsmedewerkers die er tien jaar lang in zouden wonen en bovendien over een eigen werkplaats konden beschikken. In de wijk zouden alle rangen komen

te wonen, van onderofficieren tot en met officieren met de rang van kolonel. Bijzonder aan deze Amerikaanse woonwijk was dat ze voor het publiek toegankelijk was en niet zoals in andere Europese landen met hekken was omsloten met controle bij de toegangspoort.

Openbare verkoop

De gemiddelde verblijfsduur van de Amerikanen in Nederland was drie jaar met de mogelijkheid dat er nog voor een periode kon worden bijgetekend. Wanneer een Amerikaans gezin werd overgeplaatst, gebeurde het vaak dat een deel van de inventaris openbaar werd verkocht. Het betrof spullen die niet mee teruggingen naar Amerika of niet werden verhuisd naar een volgende standplaats. Die spullen werden dan onder de carport te

In een verslag dat op 18 mei 1978 verscheen in de *Soester Courant* worden de huizen in deze nieuwe (Amerikaanse) wijk als volgt getypeerd: *De huizen zijn zeer modern van opzet, althans naar Nederlandse begrippen. Ze zijn voorzien van een ruimte Amerikaanse keuken, een luxe badkamer met in vele gevallen een tweede doucheruimte, luxe sanitair, toiletkast en extra contactdozen onder andere voor 110 Volt. Verder behoort tot de standaard aankleding een fornuis, wasmachine, droogtrommel, koelkast, afzuigkap, vaste vloerbedekking en brandblusapparatuur. De woningen zijn traditioneel gebouwd, waarbij met de keuze van de materialen werd rekening gehouden met een minimum aan onderhoud en een goede isolatie. Er zijn in totaal 7 typen woningen beschikbaar.*

koop aangeboden. Er moest wel in dollars voor worden betaald. De belangstelling was altijd groot.

Project 'Mercury'

In 1982 werd het gemeentebestuur van Soest door de Amerikanen gevraagd de wijk *Apollo* uit te breiden met nog eens negentig woningen en mogelijk daarna nog eens gevolgd met extra woningen. De gemeente Soest wilde met de eerste fase van het project genaamd *Mercury* wel akkoord gaan, indien ook de provincie Utrecht daarmee kon instemmen. Nog belangrijker was de wens van de gemeente Soest dat het plan kon worden uitgebreid tot 180 woningen. Daardoor zouden negentig woningen beschikbaar kunnen komen voor de Soesterbergse gemeenschap. Na veel discussie werd in 1985 een begin gemaakt met een bouwplan voor 110 woningen, vijftig woningen voor Amerikanen en zestig woningen voor Soesterbergse inwoners. Opdrachtgever voor dit bouwplan was wederom het ministerie van Defensie. Alleen dat droeg dit keer de uitvoering over aan projectontwikkelaar BEMOG die ook de verhuur van de woningen ging verzorgen. In 1987 werden de woningen in gebruik genomen.

Einde Koude Oorlog

In november 1989 viel de Berlijnse Muur. De Koude Oorlog leek daarmee ten einde. En al vrij snel begon een discussie over het terugtrekken van een deel van de Amerikaanse troepen uit Europa. Door de crisis in het Midden-Oosten (de inval van Irak in Koeweit, augustus 1990) besloten de Verenigde Staten eind 1990 de omvang van het squadron te verminderen en daarmee ook het aantal in Nederland gelegerde Amerikanen. De vraag

was of de Amerikanen ook zouden vertrekken uit Soesterberg.

De gemeenten rondom de vliegbasis speelden al snel in op de ontwikkelingen in de wereld en de omwenteling in Europa, door de verwachting uit te spreken dat de Amerikanen uit Soesterberg zouden vertrekken. Ze uitten die ook in een overleg met het ministerie van Defensie. Daarbij spraken zij de wens uit de vliegbasis *Soesterberg* niet meer verder uit te breiden met vliegtuigen van de Nederlandse Koninklijke Luchtmacht. Ze hadden zelfs te kennen gegeven dat, als zou worden besloten het aantal militaire vliegvelden in Nederland te verminderen, *Soesterberg* dan maar als eerste zou moeten worden gesloten. Dit betekende tevens dat verdere plannen om de Amerikaanse wijk uit te breiden niet meer geactiveerd zouden worden.

Begin 1994 namen de Amerikanen het definitieve besluit om uiterlijk per 1 november hun squadron van *Soesterberg* terug te halen. Daarmee kwamen ook 140 eengezins-

Sticker Wolfhounds (foto Nationaal Militair Museum).

woningen in de wijk *Apollo/Mercury* beschikbaar voor de lokale markt. De beide in Soest nog actieve woningbouwverenigingen (*Portaal* en *Sint Jozef*) gaven al begin jaren negentig aan geïnteresseerd te zijn in de overname van deze woningen in beide wijken. *Apollo* was eigendom van een verzekeringsmaatschappij en *Mercury* van de BEMOG.

Uiteindelijk werd vooruitlopend op het formele besluit van het vertrek van de Amerikanen door de eigenaren al besloten de 190 woningen in december 1993 via twee plaatselijke makelaars te koop aan te bieden. De belangstelling voor de woningen was groot. De eerste bewoners konden vanaf juni 1994 hun nieuwe huis betrekken. Eind 1994 waren

alle huizen overgedragen en was dus van een 'Amerikaanse' wijk geen sprake meer. Toch blijft deze wijk ons tot op de dag van vandaag herinneren aan de Amerikaanse bewoners. Verschillende gebruiken zijn door de (nieuwe) bewoners overgenomen, zoals het vieren van *Halloween* en de uitbundige kerstversieringen.

Nalatenschap van de Amerikanen

Niet alleen de eerder genoemde gebruiken als *Halloween* en uitbundige kerstversieringen doen ons nog denken aan het verblijf van de Amerikanen rondom Soesterberg. Ook de bbq die ook verder in Nederland zwang is gekomen, mogen we hiertoe rekenen. En op een drukke kruising in Huis ter Heide staat een vestiging van McDonald's. Het was in 1980

F-15A Eagle van het type dat te zien is in het Nationaal Militair Museum.

de eerste vestiging met een drive-verkoop. Dit gebruik werd overgenomen uit Amerika en omarmd door de in de nabijheid wonende Amerikanen.

In 2021 vierde de honk- en softbalvereniging *De Knickerbockers* in Soest haar zestigjarige bestaan. In 1961 werd zij opgericht onder de naam *S.E.C. Plowers*. De vereniging bestond destijds met name uit Amerikaanse

en in Soesterberg gelegde luchtmachtpiloten. Ook basketbal en bowling hebben met de komst van de Amerikanen in Nederland een grote bekendheid gekregen. Zo zijn er onbewust misschien nog veel meer Amerikaanse invloeden geweest die in ons dagelijks leven een plekje hebben gekregen.

Soesterberg Air Force Memorial

Voor veel Soesterbergers roept de tijd dat er Amerikanen op *Soesterberg* waren gelegerd veel en soms ook wel emotionele herinneringen op. Zeker bij die inwoners die op de vliegbasis werkzaam waren. Jarenlang is een groep Soesterbergers bezig geweest om de herinnering aan die tijd te vertalen in een monument. Dit bijzondere monument genaamd *Soesterberg Air Force Memorial*, een ontwerp

van de Soester kunstenaar Chris Rodenburg, heeft een plek gekregen op het vliegdelpark aan de Veldmaarschalk Montgomeryweg in Soest boven de verdiepte rondweg langs Soesterberg.

Het monument bestaat aan de linkerzijde uit drie panelen. Daarop zijn weergegeven: de eerste straaljagers waarmee gevlogen werd, de startbaan en een afbeelding van de F-15, het laatste type vliegtuig waarmee op Soesterberg werd gevlogen. Rechts staan losse onderdelen met silhouetten van voornamelijk

Amerikanen waarmee verschillende sociale aspecten worden uitgebeeld, zoals een barbecue, de wolfshond (mascotte van het squadron), *Halloween*, basketballers, *cheerleader*, honkballer, gezin met bowlingbal en tot slot een militair die zijn hand op zijn hart houdt (bij het spelen van het volkslied). Het monument wordt gecompleteerd met bankjes (met als rugleuning de achterkant van een typisch Amerikaanse slee), zodat de bezoeker alles nog eens rustig in zich op kan nemen.

Verwijzing naar oorlog in Oekraïne

De recente inval in Oekraïne heeft de spanning in Europa weer opgevoerd. Nog velen zullen terugdenken aan de tijd van de Koude Oorlog, toen we de macht van de Sovjet-Unie moeilijk konden inschatten, maar die gelukkig niet tot een militaire confrontatie heeft geleid. Nu ruim dertig jaar na de val van de Berlijnse Muur is de situatie volstrekt anders en kan niemand een inschatting maken hoe dit grote menselijke drama zal eindigen. De steun van Amerika aan Europa bij zijn verdediging tegen Rusland is weer fors toegenomen. Amerikanen op Soesterberg, dat zal niet meer gebeuren. De vliegbasis *Soesterberg* is in 2008 gesloten. Soest(erberg) heeft er een mooi park aan overgehouden. En de historie van deze vliegbasis en de Koninklijke Nederlandse Luchtmacht krijgt er uitgebreid aandacht in het op de vliegbasis gevestigde *Nationaal Militair Museum*.

Literatuur en bronnen

Dik Top, *Een eeuw vliegekamp en dorp Soesterberg, KLM en Fokker voeren er wel bij*. 2013. Uitgave in eigen beheer.

F.J. Stuurman (redactie), *De verhalen achter Vliegbasis Soesterberg 1954-1994. De invloed van veertig jaar Amerikaanse aanwezigheid in de omgeving*. Scherpenzeel 2016

Frits Stuurman en Clara Elsberg, 'Invloeden van de Amerikanen van vliegbasis Soesterberg op de omgeving', in: *Jaarboek Oud-Utrecht 2015*, p. 297-320.

Fotoarchieven Historische Vereniging Soest/ Soesterberg, privéverzameling René van Hal, NIMH.

Archief Eemland, met name digitale versie van de *Soester Courant*.

Persoonlijke ervaringen in de periode vanaf 1958.

Noten

1. De NAVO is in 1949 opgericht door België, Canada, Denemarken, Frankrijk, IJsland, Italië, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Portugal, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten mee. Later kwamen daar Turkije en Griekenland (februari 1952), de Bondsrepubliek Duitsland (1955) en Spanje (1982) bij. Na het vallen van de Muur in 1989 sloten ook verschillende Oost-Europese landen zich bij de NAVO aan.
2. In de 40 jaar dat het Amerikaanse squadron op Soesterberg was gelegerd zijn achtereenvolgens de volgende type jachtvliegtuigen gebruikt: F-86 Sabre, F-100 Super Sabre, F-102 Delta Dagger, F-4 Phantom en als laatste F-15 Eagle.
3. De 'Amerikaanse wijk' en de straten in deze wijk werden vernoemd naar enkele van de Amerikaanse ruimtevaartprojecten (Apollo, Mercury en Gemini).

RENÉ VAN HAL is onder andere webmaster van de Historische Vereniging Soest, redacteur van de rubriek 'Verdwenen Soest' in de *Soester Courant* en auteur van historische artikelen in diverse bladen. Hij verzorgt inleidingen over de historie van Soest.

Helena van Weering-Mulder (1905-1988)

Een Naarder verzetsvrouw

Annet Betsalel

Op 13 mei 2022 vond een indrukwekkende en ontroerende bijeenkomst plaats in de synagoge van Bussum: de redders van de joodse familie Veffer werden postuum geëerd als Rechtvaardigen onder de Volkeren door het Israëlische instituut Yad Vashem.¹ Zo'n tachtig mensen woonden de ceremonie bij die live was te volgen door geïnteresseerden in Nederland en in Canada, Israël en Australië, waar een aantal nazaten van de families naar zijn uitgewaaid.²

Tijdens de bijeenkomst werden maar liefst zeven families of personen geëerd die allemaal betrokken waren geweest bij de bijna drie jaar durende onderduik van het Bussumse gezin Veffer. Zij verbleven met hun zes kinderen op twee adressen aan de Vaartweg. Lange tijd bij de familie Makkinje op nummer 26, de laatste maanden van de oorlog bij de familie Bakker op nummer 28.

In februari van dit jaar kwam het jeugdboek *De Wereld van Max* uit, waarin ik dit uitzonderlijke onderduikverhaal heb verwerkt vanuit het gezichtspunt van Max, een van de zoons, die bij aanvang van de oorlog twaalf jaar was.³

Oorlogsmapje van oma en opa

Na afloop van de ceremonie kwam David van Weering, kleinzoon van een van de onderscheiden personen, naar mij toe. Hij overhandigde me een map, die hij omschreef als 'het oorlogsmapje van oma en opa', Helena en Jaap van Weering uit Naarden.

Al snel kwam ik tot een verrassende ontdekking: tussen de documenten zaten doorslagen van formulieren, bestemd voor het NSF (het Nationaal Steun Fonds), dat na de oorlog onder meer teruggekeerden uit onderduik, werkampen en concentratiekampen financieel

Helena van Weering-Mulder.

ondersteunde. Op de formulieren in de map (die kort na de Bevrijding moeten zijn opge maakt) stonden tientallen namen vermeld, hun schuilnamen, geboortedata, de bedragen van de steun, adressen tot 1941, die uit de periode na de bevrijding, maar ook de onderduikadressen. Allemaal mensen die mede door Helena van Weering de oorlog hadden weten te overleven: 74 volwassenen, 27 kinderen, 28 adressen in Naarden en Bussum.

Inmiddels heb ik in het Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen via woningkaarten alle namen van de oorspronkelijke (legale) bewoners van de adressen gevonden.⁴ De keurig opgemaakte formulieren zullen ongetwijfeld het werk geweest zijn van Jaap van Weering met zijn administratieve ervaring bij de bank. In het dossier zaten ook brieven van dankbare joodse overlevenden en een certifi-

caat van het Joods Nationaal Fonds van een voormalig onderduiker uit 1946 die een boom had laten planten voor Helena van Weering in het *Westerweel Woud* in Palestina.⁵ Een mooi eerbetoon in de tijd, voordat Yad Vashem was opgericht.

Navraag bij het NIOD leidde tot de conclusie dat dit een zeldzaam document is, dermate volledige en gedetailleerde lijsten zijn er niet bekend bij het instituut. Zeker de moeite waard om verder te researchen en over te publiceren.

Tante Fifi

De centrale figuur die de coördinatie van de tientallen onderduikers regelde, was Helena van Weering. Bij het NSF, dat ook al tijdens de oorlog financiële middelen verschaftte aan onder meer onderduikers, stond zij bekend onder de naam mevrouw Van Ree. Waarschijnlijk had ze onder die naam ook een vervalst persoonsbewijs. Van de onderduikers kreeg zij de schuilnaam *Tante Fifi*, de naam die de kinderen Veffar haar hadden gegeven vanwege haar in hun ogen chique, Franse uitstraling.

Helena (roepnaam Leentje) van Weering-

Mulder was inderdaad een persoon van het zwierige gebaar, uitbundig, sociaal en energiek. Ze werd geboren in Amsterdam op 24 november 1905 als een van de negen kinderen van Dirk en Maria Mulder. In 1926 trouwde ze met Jacob (Jaap) van Weering (Rotterdam, 1900) die bankbediende was. Al gauw werd het gezin uitgebreid met twee zoons en een dochter. In 1937 kwam het gezin in Naarden wonen, op Frans Halslaan 25.

Kort na het uitbreken van de oorlog besloot het echtpaar zich in te zetten voor het verzet. Dat werd vergemakkelijkt, doordat Jaap onderdeel uitmaakte van de luchtbescherming, waardoor hij met een speciale armband ook na ingaan van de avondklok naar buiten kon gaan. Die armband zat ook nog bij de oorlogsmap. Overigens vond ik ook nog een interessante circulaire voor luchtbeschermingsmedewerkers over wat te doen in het geval van brand na een luchtaanval.

Het verzetswerk van het echtpaar begon met het rondbrengen van illegale krantjes en ging een stap verder, doordat met name Leentje hulp verleende aan joodse onderduikers. Uit *Hidden for 1000 Days*, de memoires van Sara Veffar,⁶ dat in 1960 uitkwam in Ca-

nada waar de familie Veffar naartoe was geëmigreerd, blijkt dat Leentje onder meer betrokken was bij de verzetsactiviteiten van dr. Martens, geneesheer-directeur van de Majella Stichting in Bussum.⁷ In dat ziekenhuis verbleven vele joodse 'patiënten' op de afdeling met besmettelijke ziekten, waarvoor de Duitsers als de dood waren.

Na enige tijd, of voor het geval er een razzia dreigde (Karel Abma, ambtenaar op

Leentje en Jaap van Weering met hun zoontjes Sicko en Dolf omstreeks 1930.

het gemeentehuis in Bussum, waarschuwde daarvoor)⁸, werden die vervolgens door Tante Fifi ondergebracht op andere adressen. Sal van Gelder, de jonge voorganger van de Joodse gemeente, was eveneens vaak de contactpersoon. Met valse papieren op zak bracht hij joodse onderduikers, ook van buiten Bussum en Naarden, naar verschillende adressen, waarna Leentje van Weering de zorg voor hen overnam.

Uit *Hidden for 1000 Days* valt op te maken dat zij daarna vervalste bonkaarten afleverde op de adressen waar haar protegees zaten, geld, bestemd als huur voor de legale bewoners van het huis en verder kennelijk ook vervalste persoonsbewijzen, die te gebruiken waren bij een eventuele inval. Op de lijsten komen van de meeste onderduikers valse namen voor.

Maar misschien wel de belangrijkste rol die tante Fifi speelde, was het opkrikken van het moreel in tijden van nood, van depressie, van extreme angst door haar altijd optimistische en doortastende houding, een luisterend oor en een schouder om op uit te huilen.

Baby Harry

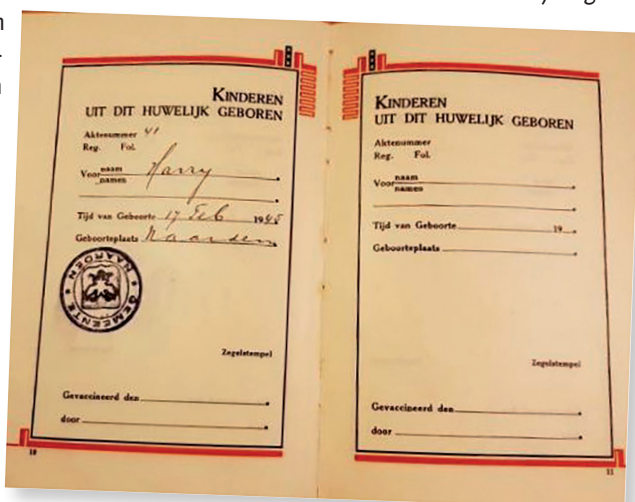
Tussen de documenten in de oorlogsmat zat ook het trouwboekje van het echtpaar Van Weering, destijds *Familiestamboek* geheten. Daarin stond dat veertien jaar na de geboorte van hun dochter, op 17 februari 1945, opnieuw een baby geboren was, Harry genaamd. Niemand in de familie Van Weering wist nog over wie het ging, alleen dat het een joods kind betrof, dat opgenomen was in het gezin.

Na bestudering van de lijsten van tante Fifi vond ik de naam van de moeder van de baby: Henriëtte (Hetty) Bernard, die was ondergedoken in het huis van Herman Kerkenaar op het adres Nieuwe Spiegelstraat 34 in Bussum.⁹

Dirk Kroon, eind jaren dertig.

In het vrij kleine arbeidershuisje verbleef naast het gezin Kerkenaar met hun drie kinderen ook nog het ondergedoken joodse echtpaar, Herman Heymann en zijn vrouw Margarete Goldschmidt. Herman Kerkenaar was al voor de oorlog timmerman voor de Joodse gemeente en het moet begin 1943 zijn geweest dat hij een waterdichte kist maakte en daarin de judaïca van de synagoge zoals de siertorens van de Thorarollen stopte en in zijn tuin begroef. De rollen zelf werden verborgen door ds. Manger van de Lutherse kerk. Alles werd meteen na de Bevrijding te-

Hetty Bernard in 1950.

ruggebracht en maakt nog steeds onderdeel uit van de inboedel van de synagoge aan de Kromme Englaan.¹⁰

Eind 1944 was Hetty Bernard bij het gezin Kerkenaar terechtgekomen, nadat haar onderduikadres bij het gezin Kroon (moeder Marrigje Kroon-van Ginkel en zoon Dirk) in Soest niet langer veilig was. Tijdens de onderduik hadden Hetty en Dirk een relatie gekregen en zich verloofd. Toen Hetty in Bussum aankwam, kort nadat haar verloofde was gearresteerd, was ze acht maanden zwanger.

Op de website van de Erebegraafplaats Bloemendaal¹¹ is het verhaal van Dirk Kroon te lezen, hieronder weergegeven:

Dirk Mara Rijk Hendrik Kroon (Den Haag, 27 mei 1909-Limmen, 7 augustus 1945).

Dick Kroon was tijdens de Duitse inval in mei 1940 dienstplichtig sergeant bij de Genie. Hierna vestigde hij zich in Soest als zelfstandig elektrotechnicus en werd ingeschakeld bij de bosbrandweer. Vanaf 1942 verleende Kroon hulp aan Joodse landgenoten. Vele tientallen bracht hij tijdelijk onder in het huis van zijn moeder in Soest, die weduwe was. Onder hen waren zijn latere verloofde Henriëtte Bernard en haar ouders. Kroon verrichte tevens spionagewerk. Eerst deed hij dit voor de Ordedienst, een landelijke illegale organisatie, die aan het begin van de oorlog voor een deel ontstaan was in militaire kringen. Later voor

de Binnenlandse Strijdkrachten. Hij verkende Duitse verdedigingswerken en verboden Sperrgebiete in en rond Amsterdam, Haarlem, vliegveld Soesterberg en de Grebbelinie en maakte hiervan tekeningen. Onder zijn leiding werd in mei 1943 het bevolkingsregister van Soest gestolen en begraven in de tuin bij zijn moeder.

In december 1944 werden Kroon en zijn 69-jarige moeder thuis gearresteerd. Zij waren aangegeven door een in het huis van zijn moeder inwonende vrouw na een heftige ruzie. Hij werd overgeleverd aan de Sicherheitspolizei en naar het Huis van Bewaring aan de Weteringschans in Amsterdam gebracht. Hier werd hij op de lijst van Todeskandidaten gezet die in aanmerking kwamen voor fusillering bij represailles. Zijn moeder werd eveneens in Amsterdam gevangengezet. Op 7 januari 1945 werd Kroon in Limmen met negen anderen doodgeschoten als represaille voor het doden van een Duitse dienstplichtige soldaat door het verzet. De tien lichamen werden in een massagraf in de duinen bij Overveen begraven. Diezelfde maand werd zijn moeder vrijgelaten en zijn enig kind, zoon Dirk Mara, in onderduik geboren.

Na de oorlog kreeg Kroon postuum het Verzetskruis 1940-1945, de na de Militaire Willems-Orde hoogste dapperheidsonderscheiding van Nederland.

Dus amper drie weken na de dood van Dirk, beviel de twintigjarige Hetty in het Majella Ziekenhuis van een zoontje, dat in huis werd genomen door het gezin Van Weering en bij-

Leentje omstreeks 1960
en 1975.

geschreven in de Burgerlijke Stand als hun zoon Harry. Na de bevrijding ging het jongetje terug naar zijn moeder, die vervolgens verhuisde naar het ouderlijk huis in Utrecht. Haar ouders hadden ook via onderduik de oorlog overleefd.

Na enig spuurwerk vond ik dat Hetty hertrouwd was, naar Israël geëmigreerd en daar in 2008 was overleden. Een mail naar een in Israël wonende tweede zoon van Hetty leverde 's avonds een telefoontje op waarbij de beller zich meldde als 'De Verloren Zoon'. Het was Dirk (in Israël David genaamd) Kroon, die inmiddels in Spijkenisse woont en voor het eerst hoorde wie zijn redders waren – hem was alleen bekend dat hij in de Majella kliniek was geboren. Voor zijn moeder was de dood van haar grote liefde dermate traumatisch dat ze nooit over deze periode in haar leven gesproken had. Nu kreeg

haar zoon te horen wie tot de bevrijding zijn pleegouders waren en bij wie zijn moeder was ondergedoken in de laatste maanden van de oorlog. Hij was er zeer door ontroerd. Ook stuurde ik mijn informatie door naar de familie Van Weering – verloren zoon Harry was teruggevonden.

God save the Queen

Helena en Jaap van Weering pakten na de oorlog hun gewone leven weer op, al waren ze

Leentje in 1984 in Naarden achter de piano met v.l.n.r. Rachel Stern-Veffer, Marty Stern, Annie Makkinje, Hartley en Dorothy Stern.

dus heel actief met het verkrijgen van financiële en andere steun voor hen die terugkerden uit onderduik of concentratiekampen. Een vorm van verzetswerk deden ze ook nog: zij namen liefdevol het zoontje van een familielid op in hun gezin, omdat de ouders (NSB-ers) gedetineerd waren. Dat kinderen gestraft moesten worden voor de keuzes van hun ouders, druiste in tegen hun gevoel voor recht.

In 1981 kreeg Helena van Weering het Verzetshedenkingskruis, zij overleed in 1988. In haar overlijdensadvertentie stond: *Zij stond altijd klaar voor hen die hulp nodig hadden. Haar gevoel voor recht heeft haar in de oorlogsjaren de kracht gegeven om als 'Tante Fifi' voor vele joodse landgenoten een veilig onderkomen te vinden.*

Kort voor haar dood kwam een aantal leden van de familie Veffers uit Canada haar opzoeken in het verzorgingshuis *Godelinde* in Naarden. Daar kroop ze meteen achter de piano en samen met de Veffers zong en speelde ze het *Wilhelmus* en – ter ere van haar Canadese gasten – *God save the Queen*. And a true queen Helena was...

Vervolgonderzoek

Ook in onze regio hoor je regelmatig over de zogeheten *Stolpersteine* ('struikelstenen' in het Nederlands) die gelegd worden bij adressen waar joden gewoond hebben, voordat ze gedeporteerd en vermoord werden.¹² Met de lijsten van tante Fifi kunnen we een mooi (virtueel) spoor leggen van plekken in Naarden en Bussum waar inwoners zo moedig waren om hun joodse medeburgers in bescherming te nemen.

Op korte termijn hoop ik verder te gaan met mijn onderzoek naar de namen en adressen op de lijsten van tante Fifi en die te publiceren en zo bekendheid te geven aan de onderduikadressen en hun bewoners. Op de website van TVE staat een samenvoeging van de lijsten, die in het origineel verdeeld zijn over een aantal pagina's. Elke aanvullende informatie

over namen of adressen op de lijst is van harte welkom.¹³

Met dank aan de families Van Weering en Kroon voor de informatie, de foto's en de documenten. Tevens dank aan Olga Minkema van het gemeentearchief Gooise Meren en Huizen.

Noten

1. Het *Nationale Holocaust Herinneringscentrum* in Jeruzalem.
Overigens is wat mij betreft elke onderduikverstrekker een verzetsheld. Dat deze mensen door Israël worden geëerd, is prachtig, maar zou eigenlijk door de Nederlandse staat ook als zodanig erkend moeten worden. Tenslotte hebben zij zich ingezet om Nederlandse medeburgers te redden.
2. De ceremonie is terug te kijken via <https://youtu.be/wsZtshOAt1o>.
3. Het boek is te bestellen via www.dewereldvanmax.nl. De opbrengst komt ten goede aan educatieve projecten van het *Holocaust Comité Gooise Meren*.
4. Zie hiervoor de bijgevoegde lijst hieronder.
5. Tussen 1920 en de oprichting van de staat Israël in 1948 was Palestina onderdeel van het Britse mandaatgebied.
6. Sara Veffers and Ray Sonin, *Hidden for 1000 Days*, Toronto 1960. N.B.: Momenteel ben ik bezig de memoires van Sara Veffers te vertalen met aanvulling van de historische en persoonlijke context van de memoires.
7. Zie het artikel van Margreet de Broekert elders in dit tijdschrift.
8. *Bussums Historisch Tijdschrift*, jaargang 29, nr. 1, februari 2013, p. 14-17.
9. Idem, jaargang 34, nr. 3, december 2018, p. 16-18.
10. www.100jaarjoodsbussum.nl.
11. www.eerebegraafplaatsbloemendaal.eu.
12. Zie bijvoorbeeld: www.struikelstenengooisemeren.nl.
13. Informatie graag sturen naar a.betsalel@gmail.com.

ANNET BETSALEL is documentairemaakster en cultureel medewerkster van de Joodse Gemeente Bussum. Over het joodse leven in het Gooi maakte zij de documentaires *Villa Bredablick* (2014), *Treffpunt Erasmus* (2015) en *Het Eerbetoon* (2018).

Hotel Zeiler tegenover station Baarn

Spoorlijn veranderde 'boerendorp' in vakantieoord

Willemijn Booy-de Jongh

Het grote nu lichtgekleurde gebouw recht tegenover het station in Baarn werd gebouwd in 1886 als hotel Zeiler. Dit eens zo vermaarde hotel heeft tot 1956, liefst zeventig jaar, bestaan. Nu is het een kantoorgebouw. In het verleden is het aan vele veranderingen onderhevig geweest, waardoor het verschillende aanzichten kreeg.

Hotel 'Zeiler' toen in volle glorie (collectie Booy).

Het nieuwe hotel werd in de *Geïllustreerde Gids en Adresboek voor Baarn en Omstreken* van 1889 beschreven als:

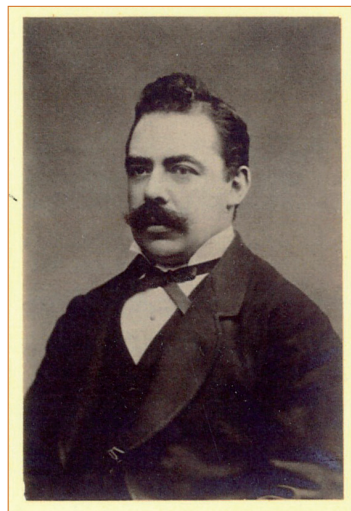
Ingericht geheel naar de eischen des tijds. Zoo heeft men de talrijke kamers met electrische schellen voorzien evenals de groote zalen, die veel voor het geven van partijen gebruikt worden. Het trotsche gebouw, dat met de grootste hotels kan wedijveren, maakt reeds aanstonds op ieder vreemdeling, die juist uit den trein gestapt is, een aangenamen indruk. De eigenaar heeft een gerenommeerden naam als kok. Een

grootte tuin biedt gelegenheid tot rusten te over, evenals het terras aan de voorzijde.

Het prille begin

Toen na 10 juni 1874 de spoorlijn van Amsterdam naar Amersfoort was geopend, werd Baarn een zeer geliefd vakantieoord, vooral voor Amsterdammers. Kok-cuisinier Christiaan Fredrich Zeiler, die in Amsterdam een restaurant had, vestigde zich daarom in 1880 met zijn vrouw Berendina Philippina Sara van Ful-

Het echtpaar Zeiler
(collectie HKB).

pen in Baarn, eerst in villa *Dalhof*. Zij hadden toen drie kinderen, daarna werden er in Baarn nog eens vijf kinderen geboren.

De zaak floreerde zo dat vader Zeiler naar een groter pand uitzag en dan liever wat dichterbij het station. Daarom kocht hij villa *Amalia* aan het stationsplein met het voornemen daar een groot hotel van te maken. Op 10 oktober 1884 verzocht Zeiler aan B en W om zijn *restaurant met vergunning aan de Dalweg, naar Villa Amalia over te brengen*. Hoewel feitelijk het vastgestelde aantal vergunningen reeds overschreden was, stonden B en W het ver-

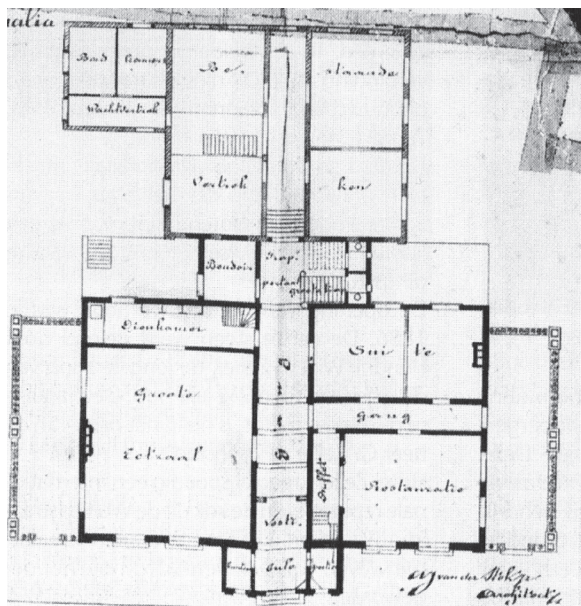
zoek toch toe, daar zij in overweging namen, *dat de liefelijke omgeving zijner villa werkelijk velen zal strekken tot een verblijf in Baarn uit te lokken*. Dat was juist gezien, want de villa kreeg terstond een grote toeloop.

Villa Amalia

Al in 1871 werd bekend dat Baarn een spoorlijn zou krijgen. *Wat al dwaze nieuwigheden voor zo'n boerendorpje*, schreef de bekende Baarnse amateurhistoricus T. Pluim. Dit zou dan ook tot grote veranderingen leiden. Deze

Villa 'Amalia'
(collectie HKB).

Plattegrond van beide gebouwen (Archief Gemeente Baarn).

spoorlijn kwam te lopen over het domein van *Soestdijk*, dat een groot deel van het huidige Baarn bevatte en dat toen in het bezit was van prins Hendrik, een broer van koning Willem III. Hij had dit gebied van zijn moeder Anna Paulowna in 1865 geërfd. Na vele strubbelingen tussen de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij (HIJSM) en de prins werd de grond voor de spoorlijn onteigend (dus niet door de prins geschonken, zoals nogal eens geschreven is). Baarn kreeg zijn station, de prins zijn koninklijke wachtkamer, maar de HIJSM draaide op voor de niet onaanzienlijke kosten.

Prins Hendrik liet al in 1873 tegenover het station het *Amaliaplantsoen* aanleggen, genoemd naar zijn in 1872 overleden gemalin Amalia van Saksen-Weimar. In het gebied dat hieraan grensde, en dat de naam *Amaliapark* kreeg, gaf hij vanaf 1874 grond in erfpacht uit aan particulieren voor villabouw. Villa *Amalia* werd als eerste huis in het Amaliapark gebouwd.

Vergroting van het hotel

Zeiler, die de villa had gekocht van de weduwe van Teixeira de Mattos, gaf al gauw na zijn aankoop in 1885 de opdracht tot het bouwen van een groter hotel. Deze bouw gebeurde op een merkwaardige wijze: villa *Amalia* werd zelf niet uitgebreid, maar vóór dit pand werd een tweede pand neergezet, dat qua vorm ongeveer gelijk was aan de villa, maar wel tweemaal zo breed. Tussen beide panden kwam een verbindingsstuk. Het ontwerp was van architect A.J. van der Stok. De 'eerste steen' werd gelegd door Hendrik Willem Zeiler, de jongste zoon van de eigenaar, toen tweeënhalf jaar oud. De opening van het nieuwe hotel was in 1886.

De hotelgasten bleven toestromen. In 1889 waren al ruim zeventig 'familien' voor geruime tijd te gast. De meesten kwamen uit Amsterdam. Ook bevonden zich in het dorp nog 140 tijdelijk verblijf houdende families in een eigen of gehuurde woning. Men sprak zelfs van 'overzomerers'. Het waren 'voornamen notabelen' die in Baarn met hun gezin (en soms met hun personeel) hun vakantie doorbrachten. Hun vakantievermaak bestond uit wandelen door de fraaie bossen en het zich laten rondrijden in 'equipages' (rijtuigjes). Vandaar dat elk zichzelf respecterend hotel destijds ook een stalhouderij be-

De eerste steen (foto G. Zeiler).

zat. Zo ook hotel *Zeiler*, dat in 1888 een stal en een koetshuis aan de kant van de Amaliaaan ernaast kreeg.

Het hotel verwierf al spoedig een internationale reputatie. En vier jaar na de opening, in 1890, onderging het alweer een forse uitbreiding, dit keer met twee zijvleugels. Toen had het hotel circa dertig kamers (de nummers 11 en 13 ontbraken). De familie huisde zelf in het souterrain, waar zich de 'koffiekeuken' bevond waar ontbijt, lunch en koude gerechten werden klaargemaakt, en ook de grote keu-

Het bedrijf was behalve hotel ook café en restaurant; men kon er heerlijk toeven op het terras onder de kastanjabomen aan de voorkant om er wat te drinken, maar op een diner kwam eigenlijk alleen de elite af.

Overlijden van C.F. Zeiler

Nog geen tien jaar na de opening van het hotel overleed op 8 juni 1895 hotelier Zeiler aan een longontsteking ten gevolge van een zwempartijtje in de Eem. Hij was pas 52 jaar.

Hotel 'Zeiler' in eerste vorm (collectie HK Baerne).

ken voor warme gerechten. Er waren ook een linnenkamer annex dienstbodenkamer, een wijnkelder en een kolenberging.

Achterop het terrein stond een mooi breed houten gebouw waarvan het linkerdeel als fietsenstalling diende; in het rechterdeel zaten kippen, ganzen, een varken en bijen. Het was zo groot dat daar wel een heel huis van te maken was. Verder was er een prachtige achtertuin met een grote kastanje, drie notenbomen en in het voorjaar vol krokusjes.

Dat hij een bekende hotelhouder was, blijkt uit het feit dat zijn vroege dood ook in de buitenlandse vakpers werd herdacht. Hij ligt begraven op de oude begraafplaats te Baarn.

Hoe gaat het dan verder met zo'n vermaard hotel? Welnu, zijn weduwe zette de zaak voort vooral met hulp van haar oudste dochter Emilie, toen bijna 21 jaar. De oudste twee zonen gingen echter steeds voor langere tijd het huis uit. Die tweede zoon, Frits, was veel weg om elders ervaring op te doen in het hotel-

Hotel 'Zeiler' in de tweede fase met zijvleugels (collectie HKB).

vak. En het is bewonderenswaardig dat het hotel daarna zo goed is blijven lopen, want al die andere kinderen, van wie de jongste bij de dood van zijn vader zes jaar was, moesten nog opgroeien. In elk geval bleef hotel *Zeiler* meegaan met zijn tijd.

Elektrische verlichting

Op 1 augustus 1898 kreeg Baarn elektrische verlichting, verzorgd door 'de Industriële

maatschappij'. Als eerste waren aangesloten: het stationsgebouw, een groot aantal particuliere villa's en de grote hotels waaronder hotel *Zeiler*. Het 'centraal station' van deze verlichting was gevestigd in de Gasfabrieklaan, maar de installatie van deze moderne voorziening werd op het stationsplein gevierd, waarbij hotel *Zeiler* in een zee van licht was gehuld en waarin het gemeentebestuur van Baarn met de directie der *Industriële maatschappij* en andere genodigden een gemeenschappelijke maaltijd nuttigden.

In dezelfde maand, op 29 augustus, was er weer feest op het stationsplein, namelijk 'de feestelijke uittocht HH. MM. der Koninginnen', oftewel van koningin Emma en haar dochter Wilhelmina, die de zomers vaak op paleis *Soestdijk* doorbrachten. Twee dagen later, op 31 augustus 1898, zou Wilhelmina 18 jaar worden en daarna

Fietsenstalling en dierenverblijf (foto E. Zeiler).

zou ze als koningin worden ingehuldigd. De dag ervoor werden ze vanaf het terras van hotel *Zeiler* door een vijftigtal schoolkinderen toegezongen onder begeleiding van het Baarnsche fanfarekorps *Crescendo*.

De laatste grote verbouwing

Dat het hotel ook bij de weduwe in goede handen was, blijkt wel uit het feit dat het

met foto's van het interieur: de leeszaal, de keuken en een slaapkamer. Op de foto van de leeszaal zien we, links in het midden, een prachtige stenen kachel (met erboven een afvoerpijp), op de foto van de keuken onder andere koperen keukengerei en op de foto van de slaapkamer staan duidelijk lampetkannen; het hotel kreeg pas stromend water na 1916.

Hotel 'Zeiler' in derde fase (foto E. Zeiler).

in 1906 alweer werd uitgebreid, hoewel dat waarschijnlijk al eerder gepland was. Toen werd namelijk de bovenste verdieping vergroot. En zo kreeg het gebouw de omvang zoals we het vandaag de dag kennen, althans aan de voorkant en dan alleen wat betreft die grootte en vooral niet bepaald wat betreft het aanzicht.

In die tijd bood hotel *Zeiler* zijn gasten een gidsje aan met een beschrijving van de omgeving (in het Nederlands en in het Duits – dat laatste waarschijnlijk vanwege de Duitse afkomst van de grootvader van C.F. Zeiler) met advertenties van leveranciers, maar ook

De kinderen Zeiler

Waar kwamen de kinderen Zeiler terecht? Gingen zij allemaal hun moeder helpen of kwamen zij elders in het hotelwezen aan de slag en hoe? Een hotelschool bestond alleen nog maar in Lausanne; dat was een duur en exclusief instituut. Dochter Emilie trad op 12 november 1907, 31 jaar oud, in het huwelijk met Gerrit Mulder, de oberkelner van hotel *Zeiler*, en vertrok in december naar Dordrecht, waar zij en haar man hotel *Ponsen* kochten en exploiteerden. De oudste zoon Johan had, zoals dat toen ging, eigenlijk het hotel moeten

De leeszaal, de keuken en een hotelkamer.

overnemen. Maar dat is niet gebeurd, want er ging niet veel van hem uit en hij bereidde zich er ook niet op voor. Er is in de familie verder ook niet veel bekend over hem.

Van de tweede zoon Christiaan Frederich jr., Frits genoemd, weten we des te meer. Tien

jaar lang deed hij in het hotelvak praktijkervaring op, meest in buitenland en het langst in Italië. In 1907 vertrok ook hij om een eigen hotel te beginnen, namelijk hotel *Nassau Bergen* in Bergen aan Zee. Dit was een groot avontuur, want heel Bergen aan Zee bestond toen nog slechts uit twee gebouwen, (zie 'Drie Baarnse pioniers in Bergen aan Zee', in: *Baerne* nr. 2, 2011). De zonen Eduard en Henk vertrokken naar respectievelijk Suriname en Java. Het waren de jongste twee dochters, Jet en Emma, die Baarn en daarbij vooral hotel *Zeiler* trouw bleven; zij konden eind 1907, toen zij 20 en 21 jaar waren, goed hun oudste zuster Emilie vervangen, waarbij Emma vooral de administratie deed. Maar Emma hielp de eerste zeven jaren 's zomers wel haar broer Frits in zijn hotel in Bergen aan Zee.

Naamloze Vennootschap

Toen de meeste kinderen in 1907 uitvlogen, werd er van hotel *Zeiler* (evenals van de hotels *Nassau Bergen* en *Ponsen*) een naamloze vennootschap gemaakt met de gezinsleden als aandeelhouders. Elk jaar werd er in het hotel een aandeelhoudersvergadering gehouden, die tegelijkertijd een familiereünie was. De drie hotels werkten nauw samen; ze kochten bijvoorbeeld gezamenlijk in en leenden elkaars hotelbenodigdheden. Daarbij droeg zoon Frits toen eigenlijk het hele bedrijf.

Toen moeder Zeiler er in 1916 op 65-jarige leeftijd mee stopte, werd er voor haar een 'huisje' gebouwd op het terrein rechts achter het hotel. Dat huis staat nog steeds op Koningsweg nr. 50. Het hotel bleef door vrouwen geleid; de jongste twee dochters Jet en Emma, namen de leiding van hun moeder over. Deze stierf in 1925 en werd begraven in het graf van haar man.

Emma (l) en
Jet Zeiler in de
achtertuint van
hotel 'Zeiler',
juli 1942
(foto E. Zeiler).

In dat grafligt ook zoon Eduard. Hij was ziek uit Suriname gekomen en is een jaar na zijn moeder in Baarn overleden. Voor een goede scholing kwamen zijn kinderen – hij had er acht - in groepjes naar Nederland, waar zij liefdevol opgevangen werden door hun tantes in hotel *Zeiler*. In 1929 kwam Eduards vrouw als laatste met de twee jongste kinderen ook definitief terug naar Nederland.

Andere hotels

Uit dezelfde tijd dat hotel *Zeiler* startte, stamt het *Bad-hotel* (bouwtijd 1886-1888), dat voor Baarn het bekendste hotel was met internationale allure, vooral ook door de vele 'geneeskrachtige' baden, (zie *TVE, juni 2022*). Hotel *Zeiler* kwam op de tweede plaats. Het *Bad-hotel* had negentig kamers, hotel *Zeiler* veertig. Deze twee hotels waren de eerste met elektrisch licht, stromend water, centrale verwarming en liften.

Baarn was als toeristische pleisterplek erg in trek. Hotel *Zeiler* schrijft in een eigen gids, dat Baarn volgens artsen een van de gezondste plaatsen in Nederland is. In 1929 bereikte het toerisme in Baarn een top: in de zomer van dat jaar verdubbelde de bevolking bijna van achtduizend tot veertienduizend inwoners.

Toen waren er acht hotels en vooral heel veel pensions. Opmerkelijk omdat er anno 2022 geen enkel hotel of pension meer is!

Prijzen

Om van hotel *Zeiler* een idee van de prijzen en andere gegevens te geven, worden die hier uit een VVV-gidsje van 1933 genoemd:

- nachtverblijf vanaff 3.50
- noenmaal f 1.50 en f 1.75) bij verblijf van
- middagmaal vanaff 3.-) minstens 4 dagen
- pension per dag vanaff 6.-
- Aanwezig zijn: electriciteit, koud en warm stroomend water, centrale verwarming, 40 kamers, 3 badkamers, een lift (vanaf 1930) en 3 plaatsen voor stalling van auto's.

Ter vergelijking: van de tien genoemde hotels in deze gids hadden er zeven stromend water. Slechts drie hadden centrale verwarming en twee een lift.

Er was veel te doen

Naast logies, festiviteiten en familiepartijen organiseerde men er muziek- en dansavondjes. Mocht de pianist voor zo'n avond

Bord met visbestek met inscripties (collectie HKB, foto auteur).

uitvallen, dan stond Corry van der Veen, de latere concertpianiste uit de Brinkstraat, als 15/16-jarige steeds klaar om dat met dansmuziek op de piano over te nemen. Een dankbrief hiervoor van hotel Zeiler aan haar is bewaard gebleven.

Vele groeperingen maakten gebruik van de accommodatie. Zo hield bijvoorbeeld de *Byzondere Vrijwillige Landstorm* op 9 juni 1927 een Landdag in Baarn en lunchte daarbij in hotel Zeiler; op 12 juni 1929 werd er de jaarlijkse algemene vergadering van 'den Kinder-

bond' gehouden; op 4 maart 1930 was er een vergadering van de VVV-besturen uit Gooi en Eemland; op 12 oktober 1937 werd er de viering van het 20-jarig bestaan van de *Nederlandsche Vereeniging van Huisvrouwen* gevierd; op 18 maart 1938 werd er de jaarvergadering van de Liberale Staatspartij gehouden, enz.

En wat betreft Baarnse gezelschappen: er werd veel geschaakt door *Ons Genoegen* en er waren ook (inter)nationale schaaktoernooien, het Ned. Luth. genootschap verbleef er vaak, in 1937 was er een vergadering van het bestuur van de *Algemeene Baarnsche Oranjevereniging* en vanaf het eind van datzelfde jaar repeteerde het *Koningin Emmakoor* er wekelijks.

De crisisjaren

Halverwege de jaren twintig werd het steeds lastiger het hotel winstgevend te exploiteren en in de crisisjaren werd er verlies geleden. In 1936 bestond het hotel vijftig jaar. Dit gouden jubileum werd, evenals in 1911 met het 25-jarig bestaan, alleen met de familie gevierd met een gezellig samenzijn en natuurlijk met een familiediner.

Om een idee te geven van de sfeer in het hotel: mevrouw Van Kouterik-Koops van het vroegere Verkadewinkeltje in de Laanstraat kwam als 13-jarig meisje vanaf 1940 al bij de dames Zeiler om daar in de keuken de Verkadeprodukten af te leveren. Maar soms moest ze die in het achterhuis, villa *Amalia*, afgeven: *Het was allemaal heel statig daar*, vertelde ze. 'Gewone' Baarnaars dronken er bijna nooit koffie of iets anders, omdat het er erg chic was.

Hotelzilver (collectie G. Meyer, foto auteur).

De Duitse bezetting

In de Tweede Wereldoorlog maakte hotel *Zeiler* echter weer winst. Dat kwam misschien doordat 'de Zeilers' een goede relatie hadden met Indiëgangers, die daar toen misschien logeerden of er woonden, omdat ze hun huis kwijtgeraakt waren. Maar in het laatste oorlogsjaar namen de Duitsers bezit van het hotel, de familie mocht in het souterrain blijven wonen. Omdat in Duitsland de naam Zeiler nogal eens voorkomt, zeiden de dames Zeiler tegen die Duitsers stevast dat zij uit Zwitserland kwamen; het plaatsje Isny, waar hun

Wijnglas van hotel 'Zeiler' (collectie G. Meyer).

oorsprong ligt, ligt tenslotte ook dichtbij de grens met Zwitserland.

In het hotel vonden toen ook nog enige familieleden onderdak zoals zoon Frits met zijn vrouw uit Bergen aan Zee. Hun hotel werd in 1943 door de Duitsers met de grond gelijk gemaakt voor de *Atlantikwall*. Frits overleefde de oorlog niet. In november 1944 stierf hij in Baarn. Om voor de begrafenis aan zwarte kleding te komen, werd de voering van de gordijnen van het hotel gebruikt. De kist met de overledene mocht na verzoek aan de Duitsers door de grote deur aan de voorkant naar buiten gedragen worden.

Opmerkelijk is dat de weduwe van Frits na de oorlog in Bergen aan Zee ook de draad weer oppakte met hulp van vooral haar oudste dochter. Want daar moest toch zelfs een heel nieuw hotel letterlijk van de grond komen. En ook zij, evenals haar schoonmoeder, kwam niet uit een familie met hotelervaring.

Na de oorlog

Direct na de oorlog namen eerst nog de geallieerden bezit van het hotel. Pas in maart 1946 kon de normale exploitatie van het bedrijf worden hervat. Door de woningnood woonden in die tijd velen in bij anderen. Zo verbleef er, volgens het adresboek in 1952 van Baarn, in hotel *Zeiler* ook een aantal mensen permanent, die veelal van adel waren. Dezen, die er kennelijk alleen voor waren komen te staan, woonden daar waarschijnlijk ook, omdat ze gewend waren zich te omringen met personeel. Sommige ouderen die er toen kwamen logeren, verbleven daar ook vaak voor langere tijd, soms wel zes tot acht weken.

Vanaf 1947 hielp nichtje Emmie Zeiler, dochter van Eduard, ook volop mee. Haar tante Emilie Mulder-Zeiler verkocht in 1946 haar hotel *Ponsen* in Dordrecht en kwam terug naar Baarn om op Amaliaaan 13 te gaan wonen. Haar kleinzoon Frits Mulder logeerde toen vaak in hotel *Zeiler* en vond het leuk om af en toe wat in de keuken te koken. De hoop op een opvolger werd toen even op hem gericht.

In die tijd, eind jaren vijftig was er in hotel *Zeiler* een paar jaar een afdeling van Philips Phonografische Industrie (PPI) gehuisvest. In de laatste jaren dat de familie Zeiler het hotel nog runde, dreef het hotel waarschijnlijk ook deels op PPI, doordat het personeel er vaak kwamen lunchen en bijeenkomsten hielden zoals een aantal internationale conventies.

Einde van tijdperk Zeiler

Na een aantal jaren van verlies werd er in 1955 juist weer winst gemaakt. Toch werd er van-

wege de gevorderde leeftijd van de dames Jet en Emma Zeiler van 70 en 68 jaar besloten het hotel over te dragen. Bij gebrek aan opvolging binnen de familie – Frits Mulder was toen nog maar 16 jaar – werd er in 1956 een gegadigde van buitenaf gevonden. Het hotel bestond toen precies zeventig jaar, maar het tijdperk Zeiler was daarna voorgoed voorbij.

op het dak verdween, de klimop ging van de muren en de vier grote kastanjes voor het hotel, die prachtig als zonnescherm dienden, verdwenen. In plaats daarvan kwamen er parasolletjes. Ook de sfeervolle tuin aan de achterkant moest het ontgelden, want deze werd niet meer onderhouden.

Terwijl de Zeilers destijds zelf in het sou-

Hotel 'Zeiler' met de parasolletjes ten tijde van Rowel (foto F.W. Mulder).

Nichtje Emmie Zeiler, die zovele verhalen vertelde, is op 2 april 2010 overleden. Nu woont er al lang geen enkel lid van de familie meer in Baarn.

1956-1962 – W.J. Rowel

Het hotel kwam in handen van W.J. Rowel, die hotelhouder in Zierikzee was geweest. Voor de naamsbekendheid bleef het hotel *Zeiler* heten; deze naam had Rowel van de familie Zeiler gekocht. Rowel gooide het echter over een andere boeg; het moest een hotel worden voor grote groepen, die met bussen aangevoerd werden. En daarbij gaf hij het hotel ook een geheel ander aanzicht: het hekwerk

terrein woonden (want daar kon je je gasten toch niet onderbrengen), ging Rowel op de bovenste verdieping wonen. Ook werden de chefkok en de oberkelner aan de kant gezet. Het moet voor de dames Zeiler, die nog enige tijd hun medewerking verleenden voor een soepele bedrijfsovergang, een doorn in het oog geweest zijn. Maar ook voor de gasten die er na de oorlog permanent hun intrek hadden genomen. Deze voelden zich er niet meer thuis en vertrokken naar een pension. Van de nieuwe bedrijfsvoering kwam niets terecht. En Rowels formule hield het dan ook maar zes jaar uit.

1962-1964 – Hotel Royal

In 1962 probeerden twee nieuwe eigenaren het nog eens. Het waren Nix en Baarda die, verenigd in de exploitatiemaatschappij *Aleos*, het al zo befaamde zeventiende-eeuwse hotel *De Zalm* in Gouda en een hotel in Bergen aan Zee bezaten. Zij gaven het hotel een nieuwe naam: *Royal* (waarschijnlijk vanwege de koninklijke uitstraling van Baarn) en zij wilden het hotel weer in oude luister herstellen.

Gerard Meyer, eigenaar van hotel *Meyer* in Bergen aan Zee, die heel veel van dat dorp af weet, wist te vertellen dat dat hotel van Nix en Baarda in Bergen aan Zee hotel *Marconi* was. En hij kon ook vertellen dat Nix en Baarda in 1964 van de NCRV een heel mooi bod op hun hotel in Baarn gekregen hadden en het daarom aan de NCRV verkochten. Van de opbrengst en van de inboedel, waar heel veel antiek bij zat, kochten ze een hotel in Spanje.

1964-1986 – De NCRV

Doordat in 1964 de Nederlandse Christelijke Radio Vereniging (de NCRV) het pand kocht, was dat het einde van het gebouw als hotel. Maar het werd nu, na bijna tien jaar, wel weer gedurende langere tijd (22 jaar) intensief gebruikt. De NCRV bestond uit de omroep in Hilversum en de vereniging, waarvan de activiteiten in Ede en Wageningen gehuisvest waren. Deze wilde men dicht bij Hilversum en in één gebouw onderbrengen. Het prachtige oude hotelgebouw onderging toen een enorme metamorfose; het werd veranderd in een strak en wit kantoorgebouw, waarbij ook de entree gemoderniseerd werd.

Ook werd het inwendige van het gebouw niet gespaard, waarbij onder andere de plafonds verlaagd werden. Het sfeervolle van weleer was er toen wel volledig vanaf en Christiaan Fredrich Zeiler moet zich in zijn graf hebben omgedraaid, als hij dit geweten had...

Aan de achterkant, waar villa *Amalia* als het achterhuis stond, was de verandering nog drastischer. In de plaats van deze villa kwam een soort blokkendoos oftewel twee blokken op elkaar, waarvan de bovenste iets groter is dan de onderste. Dit ging dienen als kantine. Hoe konden de 'Schoonheids' commissie en de gemeente Baarn zo iets goedkeuren. (Waarschijnlijk alleen omdat het gebouw weer even een degelijke eigenaar had). Daarbij moest de eens zo mooie achtertuin natuurlijk als parkeerterrein gebruikt worden, zodat deze geheel versteende.

Het pand werd in 1967 pas echt in gebruik genomen met beneden het ontvangstcentrum met de directie, verder met de afdeling organisatie en propaganda, de ledenadministratie en de financiële administratie, het secretariaat en heel kort de redactie en de advertentie-acquisitie van de omroepgids en de uitgave van deze gids. Al met al in totaal zo'n zestig á zeventig medewerkers. Het moet de NCRV toen voor de wind gegaan zijn, want het gebouw moet al een behoorlijk bedrag

Het gebouw ten tijde van de NCRV (foto F.W. Mulder).

Het gebouw nu als kantoorgebouw (2009, foto auteur).

gekost hebben, maar voor die drastische verbouwing was kennelijk ook geld genoeg.

Na 22 jaar werden alle activiteiten echter naar Hilversum verplaatst en daar geconcentreerd rond een nieuwe studio aan de Schuttersweg, Baarn achterlatend met een grote gestripte witte blokkendoos. Van de mooie versierselen van binnen en van buiten was zo goed als niets overgebleven.

Rommelige jaren

Er volgden daarna rommelige jaren voor het gebouw. Korte tijd werd het gebruikt door Holec concern en Transtext Industries Nederland b.v. Vanaf 1993 stond het zelfs vijf jaar lang leeg. In mei 1998 kocht Theo Hagethorn, een vermogensbeheerder, het gebouw. Hij liet het zeer verwaarloosde pand van binnen en van buiten opknappen. De verlaagde plafonds werden weer verwijderd en ruimtes licht gemaakt, enz. Helaas kon het witte stucwerk aan de buitengevel er niet meer vanaf gehaald worden. Hagethorn doopte het grote gebouw nota bene *Villa Amalia*. In 1999 kreeg hij van de stichting *Mooi Baarn* een prijs voor 'de

beste restauratie'. In 2015 ging zijn dochter Kiki het bedrijf beheren, waarbij ruimtes verhuurd worden, maar dat kan nu alweer anders zijn.

Dit artikel is een enigszins ingekorte versie van drie artikelen over hotel *Zeiler* van de auteur in *Baerne*, nr. 4, 2009, nr. 2, 2010 en nr. 4, 2010.

Bronnen

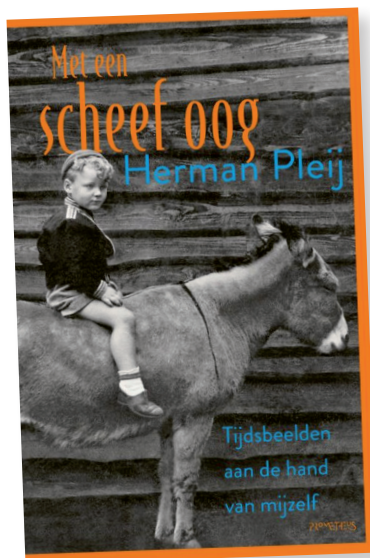
De dames E. Zeiler (Baarn), N. Zeiler (Bergen) en de heren G. Meyer (Bergen), F.W. Mulder (De Wilgen) en Th. Hagethorn (Baarn).

WILLEMIJN BOOY-DE JONGH is landbouwkundig ingenieur en heeft in *Baerne* over hotel *Zeiler* gepubliceerd, in *Duizend jaar Baarn* over gezondheidszorg en in *TVE* over de Van Heemstralaan in Baarn.

Memoires zijn notoir onbetrouwbaar

Wie kent hem niet, meer nog van tv-optredens dan door kennis te nemen van zijn publicaties: Herman Pleij, hoogleraar (emeritus) in de middeleeuwse letterkunde? Als het over eigenaardigheden gaat van bepaalde delen van ons Nederlandse volk, met hun merkwaaardige gebruiken, dan is hij vaak te porren om als cultuurhistoricus op te treden en ons met verve uit te leggen hoe gebruiken zoals carnaval en carbidschieten hier ingeburgerd zijn geraakt. Befaald om zijn kennis maar vooral om de vlotte presentatie en meest licht opgewonden manier waarmee hij al gesticulerend zijn welgekozen woorden onderstreept. Kortom, Pleij is een onderhoudende causeur.

Zeker als de lezer van een ongeveer gelijke generatie is, wordt deze door Pleijs laatste, hier besproken boek *Met een scheef oog. Tijdsbeelden aan de hand van mijzelf*, meegevoerd en deelgenoot gemaakt van tal van alledaagse gebeurtenissen die treffend de *Bildung* van de schrijver weergeven. Maar dan wel weer met die typische, met vele barokke uithalen kenmerkende stijl, vol hyperbolen, neergepend door een welbespraakte causeur. De lezer maakt mee hoe de kleine Herman uit een bescheiden middenstandsmilieu in Hilversum de wijde wereld intrekt, wat wel betrekkelijk is, want dat wil zeggen hoe hij gaat studeren in Amsterdam. Het venster op de

grote wereld was tot dan vooral wat de leesportefeuille wekelijks aandroeg en later de bioscoop ervan toonde. En de soms spannende verhalen van ooms en tantes die een glimp prijsgeven van de reden van hun ongetrouwd gebleven zijn. Van het echte leven kon pas in de grote stad worden geproefd.

Na zeven jaar de student uithangen, wat toen niet bijzonder was, staat Pleij, inmiddels verbonden als medewerker aan de hoofdstedelijke universiteit, midden in het rumoer van de nasleep van de jaren zestig.

Kostelijk nu te lezen, maar toen serieus bedoeld, eisten zijn studenten, die *angehaucht* waren door egalitair denken uit het China van Mao, collectief eenzelfde beoordeling voor hun werkstukken. Dus voor ieder een 7.

Maar alles in het persoonlijke leven van de auteur dat hieraan voorafging, stond vooral in het teken van het afschudden van de karge naoorlogse jaren, het badhuis dat plaatsmaakte voor het *lavet op de flat*, de kansen die kinderen uit milieus als de zijne kregen om vooruit te komen – mede dankzij een beurs en gestimuleerd door als excellent geprezen leraren op een bevoorrechte middelbare school. Het gaat hier om het al lang geleden ter ziele gegane *Nieuwe Lyceum*, een particuliere school van bijzonder-neutrale signatuur. Op genoemde school zaten opvallend veel leerlingen uit de meer bevoorrechte kringen. Illustratief voor het verstaan van de door Pleij treffend beschreven voorbije tijdsbeelden is het standsbesef dat zeker in de jaren vijf-

tig, ieder nog in zijn eigen zuil, en nog lang daarna, meespeelde. En dan opeens blijkt vader in de drukkerij door te schuiven van de werkplaats naar een kantoorbaan voor een witte-boordenfunctie als vertegenwoordiger.

Kinderen krijgen de nestgeur van beide ouders mee. Voortdurend verwijst Herman naar hun verschillen in afkomst. Zoals wanneer Hermans vader uit het stijf-gereformeerde Wierden (Twente) de in het wereldser én katholieke Antwerpen opgegroeide vrouw trouwt, wat al bijzonder is. Ze komen in Hilversum terecht waar ze het gezin stichten waartoe Herman en zijn zusje behoren. Zo geeft Herman ook treffend aan dat met *het openlijk verlaten van een kerkgenootschap alderminst daarmee de bijbehorende mentaliteiten afgezworen waren*. Hij laat zijn huwelijk in 1968 (atheïst, maar zich wel bewust van het protestants stempel) met zijn Elsje van katholieken huize inzegenen in de kapel van het *Ignatiuscollege* door de in Amsterdam bij studentenverenigingen en de *teach-ins* niet te ontlopen pater Van Kilsdonk.

Voor de lezers van ongeveer dezelfde leeftijd als Pleij (79 jaar) biedt zijn boek vele en vaak vermakelijke herkenningen. Niet dat de schrijver probeert zijn herinneringen 'te verkopen' als een collectieve autobiografie waar een hele generatie zich in herkent zoals Annegreet van Bergen daarmee een eind is gekomen met haar *De Gouden jaren* met de nadruk op de economische welvaartstoename. Nee, Pleij dekt zich op voorhand in dat hij, nadat uitgever Mai Spijkers hem stimuleerde om over *mémoires* na te denken, besloten heeft dat het wijzer is je ervan bewust te zijn dat *het schrijven van mémoires de beoefening inhoudt van misschien wel de meest leugenachtige literatuursoort in het*

licht van de voorgewende waarachtigheid.

Wanneer je kennis neemt van de tijdsbeelden van Pleij, waartussen de ik-figuur rondwandelt, gaan die vaak over in mijn eigen, vergelijkbare herinneringen. Zeker als je zoals ondergetekende op dezelfde middelbare school als Herman zat en, nog sterker, daarna op dezelfde studentenvereniging *Unitas* (gemengd, progressiever dan het *Corps* – dat niet gemengd was – en weer niet zo links als *Olofspoort*). Maar omdat Herman en ik toch net iets te veel jaren schelen, zie ik – en hier komt mijn herinnering eraan! – als derdeklasser hem met andere eindexamenleerlingen de *eindejaarsact* op het grasveld voor het schoolgebouw opvoeren waar zij, zoals dat hoort, de spot drijven met hun geliefde en minder geliefde leraren. Alles sterk overdreven, misschien luidruchtig maar toch beschaafd.

We volgden andere studierichtingen, hoewel ook ik als verdwaalde socioloog net als Herman een tijdje college volgde van professor Jacques Presser die ons enthousiast probeerde te krijgen voor goede literatuur. Zoals ik me herinner hoe ik op diens aanraden begon aan *The scarlet letter* van Nathaniel Hawthorne en nog meer. Pleij over Presser: *met een daverende klap, zijn jas nog aan, plaatste hij een zware koffer op het bureau. Daarin zaten, riep hij gedragen uit, de beste tien boeken uit de wereldliteratuur*. Studenten droegen Presser op handen. Uiteindelijk liepen onze wegen toch weer te ver uiteen dat ik kan spreken over een gemeenschappelijk beleefde herinnering aan die studententijd. Pas later kruisten, beiden woonachtig in het Gooi, wel weer onze wegen.

Jan Vollers

Herman Pleij, *Met een scheef oog. Tijdsbeelden aan de hand van mijzelf*.
Uitgeverij Prometheus. Amsterdam 2022, 310 pagina's. ISBN 9789044650266; prijs € 25.

OPEN DAG

OP ZATERDAG 8 OKTOBER 2022

Cultureel en Congres Centrum De Rank, Soesterbergsestraat 18, Soest

Waarom herdenken wij eigenlijk?

Aanleiding voor het thema van de Open Dag is het herdenkingsprogramma van een aantal Nederlandse gemeenten rond het jaar 1572, waaraan ook de gemeente Gooise Meren meedoet, omdat op 1 december 1572 Naarden door het regeringsleger onder leiding van Spaanse officieren voor een groot deel werd uitgemoord en in brand gestoken. Dit jaar en in 2023 vinden in een groot aantal plaatsen, waaronder Muiden, Naarden en Soest, ook herdenkingen plaats van het Rampjaar 1672.

In samenwerking met de Historische Vereniging Soest/Soesterberg worden over het thema *Waarom herdenken wij eigenlijk?* boeiende lezingen en excursies georganiseerd.

09.30 uur

Ontvangst en inschrijving

Locatie: Cultureel en Congres Centrum De Rank, Foyer de Rank, Soesterbergsestraat 18, 3768 EJ Soest (er is voldoende parkeerruimte aanwezig op het terrein)

10.00 uur

Welkom en opening

Lezing (1) Prof. dr. Ed Jonker over Herinneren en herdenken. Hij is hoogleraar Grondslagen van de Geschiedenis aan de faculteit Geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht.

Pauze

Lezing (2) René van Hal over Amerikanen in Soesterberg. De heer Van Hal is al jarenlang actief voor de katholieke kerkgemeente van Soest, het Groot Gaesbeeker Gilde en de Historische Vereniging Soest-Soesterberg

12.30-13.30 uur

Lunch

13.30-15.30 uur

Diverse excursies naar keuze, er is ruimte om zelf rond te kijken of met een rondleiding mee te gaan:

A. Kamp Amersfoort; entree € 9,50

B. Nationaal Militair Museum (vml vliegbasis Soesterberg); Museumjaarkaart of Vriendenloterijkaart

C. Museum Soest; entree € 5,00

Kamp Amersfoort en het Nationaal Museum Soesterberg liggen op circa 20 minuten van de zaal en Museum Soest op ca. 2,5 km. Vanwege de diverse locaties is er géén vervoer georganiseerd en kunnen deelnemers met de eigen auto naar de musea rijden

Aanwezigen die bereid zijn andere gasten meer te nemen, kunnen dat aan de organisatie kenbaar maken

Bij uw inschrijving graag aangeven naar welk museum (A,B of C) u wenst te gaan (indicatief) en of u bereid bent een of meer gasten mee te nemen

16.00-17.00 uur

Afsluitende borrel in het Museum Soest

De kosten voor het evenement zijn € 30,00 per persoon voor leden van de HVS en donateurs van TVE.

Voor alle anderen zijn de kosten € 35,00 per persoon.

De toegang voor de musea in het middagprogramma zijn NIET hierin begrepen, deze dient u zelf te voldoen bij de kassa van het museum.

Aan het einde van de open dag zijn alle deelnemers uitgenodigd voor een afsluitende borrel in het Museum Soest.

Voor meer informatie en inschrijving zie www.tussenvechteneem.nl en www.hvsoest.nl

Op 1 december 1572, tijdens de Opstand in de Nederlanden, hield het regeringsleger huis in Naarden. Bijna de hele mannelijke bevolking werd uitgemoord, de rest geterroriseerd en de stad leeggeroofd en in brand gestoken.

Herdenking

Naarden 1 december 1572 Burgermoord en brandstichting

1 december 2022 – Grote Kerk Naarden – 19.30-22.30 uur

Programma

- 19.00 uur** Inloop en orgelspel
- 19.30 uur** Slaat op den trommele, geuzenliederen door Camerata Trajectina
Opening
- 19.45 uur** Prof. Dr. Judith Pollmann, Naarden 1572 & de Opstand in de Nederlanden
- 20.15 uur** Capiteyn Juliaen, de Romero saen, geuzenliederen
- 20.25 uur** Dr. Henk Michielse, Naarden 1 December 1572: de stad, de mensen, de ramp
- 20.55 uur** Pauze
- 21.10 uur** Dr. Raymond Fagel, Kapitein Romero & Naarden 1572 – het gezicht van de ‘Spaanse vijand’
- 21.40 uur** Wilt heden nu treden, religieuze geuzenliederen
- 21.50 uur** Presentatie van het boek *Naarden 1572 – burgermoord en brandstichting* door de voorzitter van Tussen Vecht en Eem
- 22.00 uur** Napraten bij een drankje
- 22.30 uur** Sluiting

Deelname aan de bijeenkomst na opgave.

**De kosten bedragen € 4,00. Zie vanaf 15 september voor opgave de websites van de
Gemeente Gooise Meren en Tussen Vecht en Eem**

Inhoud

Jan Vollers	Herdenken en herinneren	131
Hans Jonker	De schoorsteen van Bensdorp	139
Jaap Groeneveld	Eemnes: <i>Herdenk, Bezin, Wees waakzaam</i>	147
Sarah Remmers de Vries	Steenfabriek Huizen wordt geschiedenis	151
Sander Koopman	<i>De Drie Eiken</i> te Baarn	155
Claudette Baar	De deugd overleeft het graf	163
Sarah Remmers de Vries	De Naardense wapenroof in zomer 1940	170
Sander Koopman	De keien van Hilversum en Lage Vuursche	176
Margreet de Broekert	Het Majellatorentje in Bussum	184
Nol Verhagen	Wandelen met Nescio in het Gooi	190
Frits Booy	Paleis <i>Soestdijk</i> , woning van vele vorsten	194
Cees Pfeiffer	Spoorwegramp bij Weesp (1918)	202
Nol Verhagen	Een torenflat met uitzicht over het Gooi	209
Pieter Hoogenraad	Trompenberg, een bewogen geschiedenis	211
René van Hal	Amerikanen op vliegbasis <i>Soesterberg</i>	222
Annet Betsalel	Helena van Weering-Mulder (1905-1988)	230
Willemijn Booy-de Jongh	Hotel <i>Zeiler</i> tegenover station Baarn	236
Recensie		249
● Memoires zijn notoir onbetrouwbaar		
Open Dag TVE in Soest		251
Aankondiging herdenken 1572		252